

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
הפקולטה למדעי הרוח והחברה
המחלקה למחשבת ישראל

מסכת כותים : נוסח, הלכה ופרשנות.

חיבור זה מהווה חלק מהדרישות לקבלת התואר "מוסמך למדעי הרוח והחברה" (M.A.)

מאת: אוריה גן.

בהנחיית: ד"ר אורי ארליך.

דצמבר 2008

כסלו תשס"ט

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
הפקולטה למדעי הרוח והחברה
המחלקה למחשבת ישראל

מסכת כותים : נוסח, הלכה ופרשנות.

חיבור זה מהווה חלק מהדרישות לקבלת התואר "מוסמך למדעי הרוח והחברה" (M.A)

מאת : אוריה גן.

מנחה : ד"ר אורי ארליך.

_____ : תאריך:

_____ : תאריך:

_____ : תאריך:

_____ : חתימת הסטודנט:

_____ : חתימת המנחה:

_____ : חתימת יו"ר הועדה המחלקתית:

לע"נ סבי
מר יחיאל שררה
שקשר אותי אל התורה ולימודה
בחום, ברוך ובאהבה

עבודה זו נעשתה בהדרכתו של
ד"ר אורי ארליך
מן המחלקה למחשבת ישראל
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

בעבודה זו נעזרתי בתצלומי כתבי יד מאת המכון לתצלומי כתבי יד עבריים שליד בית הספרים הלאומי בירושלים.

תודה למכון התלמוד הישראלי השלם שעל יד "יד הרב הרצוג", ולמר אורי דסברג, על ששיתפוני בידע אשר עמד ברשותם.

תודה לצוות הספרניות ב"אולם קריאה יהדות" אשר בבית הספרים הלאומי.
תודה רבה לידידי מר הלל בייטנר על העזרה והליווי.

תקציר

עבודה זו עוסקת ב"מסכת כותים". מסכת זו שייכת לקובץ הנקרא "מסכתות קטנות" אשר נדפסו בסדר נזיקין בתלמוד הבבלי (מהדורת ראם, וילנה 1886). המסכת עוסקת ביחס בין היהודים לשומרונים ועיקרה הוא פירוט ההלכות הנוגעות לאורחות החיים בין היהודים לשומרונים בעניינים שונים. בין ענייני המסכת ניתן למצוא: אמירות כלליות אודות הכותים, הבאת קורבנות למקדש, איסורי הקנייה במחובר לקרקע, איסורי מכירה, ביאה בקהל, הלוואה בריבית, מתנות עניים, איסורי קירבה, נאמנות, מאכלות, יין ועוד. תרומתה של עבודה זו מתוארת בהרחבה במבוא, בתקציר זה ביקשנו לתמצת את עניינה ותרומתה של עבודה זו:

דפוסי המסכת וכתבי היד:

בחלק זה סקרנו את המחקר אודות מסכת כותים, סקרנו את ארבעת כתבי היד של המסכת והדפוס הראשון. תיארו את כתבי היד השונים ומערכת היחסים ביניהם באמצעות השוואת הנוסח, והצגנו את הדפוסים השונים, מקומות ההדפסה ותפוצתה של המסכת.

סקירת הספרות שנכתבה אודות המסכת:

במהלך העבודה נסקרה הספרות שנכתבה אודות המסכת, הן ספרות מחקרית והן ספרות פרשנית קלאסית. לפרשנים השונים הוקדש פרק נפרד ובו סקירה אודות הפרשן ודרכו בפרשנות וכן ציינו במהלך העבודה מקומות בהם הפרשנות ייחודית ותורמת להבנת ההלכה במסכת ובמקבילות.

העמדת נוסח המסכת:

בעבודה זו ביססנו את מהדורת הטקסט על כ"י אוכספורד - Oxford - Bodleian Library MS Opp. Add. Qu. 128, כתב היד הקדום ביותר שנמצא בידינו. העמדנו כל הלכה והלכה בסעיף נפרד ובמדור שינויי הנוסח הצגנו חילופי נוסח בין כתבי היד השונים והדפוס הראשון למסכת.

העמדת המקבילות :

במדור המקבילות המופיע בהמשך לתיאור שינויי הנוסח, הצגנו את המקבילות מספרות חז"ל של כל הלכה והלכה, גם מקבילות לשוניות מלאות וגם מקבילות חלקיות. בסעיף נפרד, עיון נוסף, הצגנו את המקבילות הענייניות ומקורות נוספים.

פירוש והשוואה בין הלכות המסכת למקבילות :

במדור הפירוש, החותם כל הלכה והלכה, הובא דיון הכולל: דיון קצר בנוסח, השוואה בין ההלכה למקבילות השונות, דיון קצר בפרשני המסכת, סיכום ומסקנות. לרוב התייחסנו בסיכום ובמסקנות לעבודתו של העורך אל מול המקורות, מגמתו, וזיקתה הלשונית של ההלכה אל המקורות המקבילים. באמצעות הפירוט אותו הצגנו לעיל ביררנו את דרך עיצובן של ההלכות השונות ומגמת העורך באשר לכל הלכה והלכה והן באשר למסכת בכללותה.

תרומתו העיקרית של מחקר זה כפולה. בבסיס התרומה, העמדת נוסח שלם של מסכת כותים ומחקר אודות הנוסח. תרומתו השנייה היא חקר ודיון בעריכת המסכת, השימוש במקורות ומגמת העורך. העבודה הפילולוגית מחד וחקר המקורות מאידך תרמו להבהרת והוכחת המסקנות אודות מגמת המסכת וזמן העריכה.

תוכן העניינים

רשימת טבלאות.....עמ' 2

מינוח (רשימת סימנים).....עמ' 2

הקדמה

שומרונים – סקירה כללית.....עמ' 3

מבוא

מסכת כותים – תולדות המחקר.....עמ' 5

מסכת כותים

רקע כללי.....עמ' 6

כתבי היד – תיאור.....עמ' 8

כתבי היד – דיון ומסקנות.....עמ' 11

פרשני המסכת.....עמ' 14

הלכות המסכת

מבוא.....עמ' 19

פרק א - הלכות א-יג.....עמ' 20

פרק ב - הלכות א-ח.....עמ' 53

מסקנות.....עמ' 75

סיכום.....עמ' 84

נספחים.....עמ' 85

רשימת קיצורי המקורות וספרות המחקר.....עמ' 89

רשימת טבלאות

(הטבלאות הובאו כנספח לעבודה)

טבלה 1א, פרק א' – עמ' 85

טבלה 1ב, פרק ב' – עמ' 86

טבלה 2א, פרק א' – עמ' 87

טבלה 2ב, פרק ב' – עמ' 88

מינוח (רשימת סימנים)

סימולי עדי הנוסח :

כ = כ"י אוכספורד - OXFORD - Bodleian Library MS Opp. Add. Qu. 128

א = כ"י אדלר - NY JTS Rab. 34/16

פ = כ"י פרנקפורט - FRANK - UB Oct. 138

ע = כ"י עפשטיין - NY JTS 10484

ד = דפוס החיד"א (ליוורנו תקס"ה 1805)

סימנים באפאראט :

[ ] חסר בכתב היד כתוצאה של קרע או אותיות שניטשטשו. הרווח בין הסוגרים יציין את גודל החסר.

[.] כנ"ל – חסר של אות אחת.

[..] כנ"ל – חסר של שתי אותיות.

< > תוספת או תיקון ביד הסופר, כולל תוספת שייחוסה לסופר אינו וודאי.

{ אב } מחיקה ביד הסופר, כולל מחיקה שייחוסה לסופר אינו וודאי.

אָ אות שקריאתה אינה בטוחה.

ח' חסר של מילה שלמה או יותר.

נ' הוספה של מילה שלמה או יותר.

הקדמה

שומרונים – סקירה כללית :

עדה מיוחדת זו, הקיימת עד ימינו בהר גריזים¹, מרכזם הדתי ובמקומות נוספים בארץ², זוכה לתשומת לב רבה מאוד במחקר בן הדורות האחרונים. השומרונים "נתגלו" לעיני המחקר המערבי במאה ה-16 ע"י סקאליגר (Scaliger 1583) ומאז (עם תנודות בהיקפים ובמוקדי החקירה), זכתה העדה לתשומת לב מחקרית משמעותית מאוד ביחס לגודלה.³ ספרות מחקר רבה מאוד נכתבה אודות השומרונים, ייחוסם ההיסטורי, השתלשלות קורותיהם בהיסטוריה, ספרותם, מנהגייהם ואמונותיהם.⁴

ייחוסם ההיסטורי של השומרונים שנוי במחלוקת. עפ"י השקפתם הם "שומרי התורה" המקוריים צאצאיהם של עשרת השבטים שעלו ממצרים לארץ ישראל. הם שמרו על מקום המקדש הנבחר "הר גריזים" בימי הפילוג בעם, בתקופתם של עלי ועזי הכהנים,⁵ וכמו כן לא גלו בזמן גלות אשור בידי שלמאנסר (סרגון השני) בשנת 722 לפנה"ס.

עפ"י המסורת היהודית הנלמדת מן המקרא⁶ ומקורות נוספים⁷ מוצאם של הכותים הוא בעמים אשר הובאו לשטח שומרון בזמן כיבוש ממלכת הצפון ("שומרון") והגליית ישראל ע"י ממלכת אשור. ברם הסיפור במקרא איננו חד משמעי וטומן בחובו בעיות רבות ואפשרויות פרשניות נוספות.⁸ הגישה הרווחת במחקר⁹ היא כי בחינה משולבת של המקורות מן המקרא, יוספוס פלביוס,¹⁰ ומקורות אשוריים מעלה כי האשורים¹¹ אכן הגלו עם רב מאזור שומרון, אך המספר העולה מן המקורות האשוריים¹² אינו זהה למספר העולה מן הנביאים לגבי מספר התושבים

¹ בפי העדה: "קרית לוזח". בעבר התגוררו השומרונים בשכם, אך כיום רובם מתגוררים במורדות הר גריזים, מעל לעיר שכם.

² כמחצית מן העדה מתגוררת בהר גריזים וכמחציתה בחולון, מעטים נוספים פזורים במקומות נוספים בארץ.
³ כיום העדה מונה כ-700 נפשות, בראשית המאה שעברה מנתה העדה כ-200 נפשות, למרות שבתקופות קדומות הם היו מרובי אוכלוסייה.

⁴ לביבליוגרפיות מקיפות ראו: מאייר (תשט"ז); וייס (תשל"ד); Crow (1984). לעניינים לשוניים, ראו: בן חיים, תשל"ז.

⁵ ראו: ספר הימים, שמואל א, סעיפים B-A; מלכים ב – דברי הימים ב, סעיפים M-L בתוך: Macdonald, 1969 p. 88-89, 42-47; מור, עמ' 17-18; ספר השומרונים, יצחק בן צבי עמ' 3-5. כמו כן תיאור כגון זה של המחלוקת בין השומרונים ליהודים שמעתי בהרצאה על פה מפי אחד מכוהני העדה השומרנית בהר גריזים בעת סיור שערכתי במקום בשנת תשס"ג.

⁶ ראו: מלכים ב' יז, כד.

⁷ ראו: בן סירא נ, כה-כו.

⁸ ראו: טלמון, תשס"ב עמ' 7-27; כוגן, תשס"ב עמ' 28-33.

⁹ ראו: בן צבי, תשל"ל עמ' 3-5 וההפניות שם; אנצ' מקראית, הערך "שומרונים", עמ' 164-182 וההפניות שם.

¹⁰ ראו: יוספוס, קדמוניות, ספר תשיעי פסקאות 288-291.

¹¹ כדרכם בשעת כיבוש טריטוריה. על מדיניות זו, ראו: עודד, תשל"ח עמ' 62-68.

¹² מן האנאלים של סרגון עולה כי גלו מישראל כ-27,290 ועוד כ-13,520 בתקופה מוקדמת יותר. ראו: מור, תשס"ג עמ' 19-21.

בממלכת הצפון.¹³ בנוסף לזאת ניתן להסיק ממקומות אחרים בכתובים¹⁴ כי נותרו תושבים לא מעטים באזור הצפון ובממלכת שומרון,¹⁵ תושבים אלו נתערבבו ככל הנראה עם תושבים שהוגלו ע"י ממלכת אשור וזוהי תחילתה של עדת השומרונים. המשך הקשר בין היהודים לשומרונים, החל מימי עזרא והפולמוסים השונים סביב המקדש¹⁶ ועד לימיו של נחמיה והסכסוכים מול סנבלט על בניית המקדש או על הפולמוס על רקע בניית מקדש בהר גריזים ושיתוף פעולה או נישואין של כוהנים מירושלים עם תושבי שומרון,¹⁷ ועד לתקופה הרומית ביזנטית נחקר גם הוא רבות ולא נדון בו כאן.¹⁸

ענייננו בעבודה זו שייך בעיקר לתחום הזוכה אף הוא לנתח לא מבוטל במחקר,¹⁹ והוא מערכת היחסים בין היהודים לשומרונים ובתוכו היחס בין היהודים לשומרונים כפי שהוא משתקף בספרות היהודית²⁰ בתקופה הרומית ביזנטית. תת-תחום זה²¹ זכה בתקופה האחרונה לתשומת לב וחקירה הן על ידי חוקרים מתחום מדעי היהדות השונים והן על ידי חוקרים העוסקים בחקר ההיסטוריה של השומרונים. דרך החקירה העיקרית של חוקרים אלו התבצעה באמצעות התחקות אחר אזכורים והלכות הנוגעות לשומרונים בספרות היהודית בכלל ובספרות חז"ל בפרט.²² ישעיהו גפני (גפני, תשכ"ט) דן באריכות ביחס בין היהודים לשומרונים ומקומם של השומרונים בהלכה היהודית באמצעות סקירה מקיפה של מקורות חז"ל העוסקים בשומרונים וניסיון לעמוד על הבדלי השקפה בין חכמים שונים ודורות שונים ביחס לכותים. לורנס שיפמן (Schiffman, 1985) וכן יהודה אליצור (אליצור, תש"ס) במאמריהם, עושים עבודה דומה ופחות נרחבת ומתמקדים בנושאים שונים ותקופות שונות בספרות חז"ל.

¹³ ראו: מלכים ב' טו, יט.

¹⁴ ראו: דבה"י ב' לד, ט; דבה"י ב' ל.

¹⁵ וישנם אף עדויות או הערכות נוספות לכך, ראו: מור, תשס"ג עמ' 20-21.

¹⁶ ראו: עזרא ד, ו-כג.

¹⁷ ראו: נחמיה ב, י; יוספוס, קדמוניות ג, ספר אחד עשר, פיסקאות 174, 302-347. לדיון בעניין "סנבלט" ראו: מור, תשנ"א.

¹⁸ להרחבה ראו: מור, תשס"ג עמ' 149-33; אשל, ספר השומרונים עמ' 212-34.

¹⁹ אמנם בהיקף מצומצם ביחס לנושאים המוזכרים לעיל.

²⁰ ראו: גפני, תשכ"ט; שחל, תשס"ב; Schiffman 1985; Montgomery 1968; בן צבי, תשל"ל; קירכהיים, תרי"א; וכן ראו בבילוגרפיות המצורפות.

²¹ נחקר בעבר, אך בעיקר על ידי חוקרים אשר אין עיסוקם המרכזי ספרות חז"ל ושליטתם בנושא זה הייתה מוגבלת.

²² ההתעניינות העיקרית היא בתקופת חז"ל. תקופה זו היא ככל הנראה התקופה בה היה החיכוך האינטנסיבי ביותר בין יהודים לשומרונים ועד לתקופה בה לא היה מגע וקירבה בין האוכלוסיות. תקופת חז"ל משמעותית גם מפני שהיא התקופה בה מעמדם בעיני היהודים לא היה ברור דיו ועד לתקופה בה התקבל חד משמעית כי כותים כגויים. ואולי הסיבה המשמעותית ביותר היא כמות האיזכורים והדיונים אודות השומרונים בספרות חז"ל.

מסכת כותים – תולדות המחקר :

עבודה זו עוסקת ב"מסכת כותים". מסכת זו שייכת לקובץ הנקרא "מסכתות קטנות" אשר נדפסו בסדר נזיקין בתלמוד הבבלי (מהדורת ראם, וילנה 1886).²³ המסכת עוסקת ביחס בין היהודים לשומרונים ועיקרה הוא פירוט ההלכות הנוגעות לאורחות החיים בין היהודים לשומרונים בעניינים שונים. "המסכתות הקטנות" בתחום חקר ספרות חז"ל לא זכו לחקירה נרחבת ומקיפה, רוב המסכתות הקטנות נחשבו בעבר למאחרות או מיוחסות לשלהי תקופת עיצוב התלמודים וחלקן אף נחשבו כחיבורים מתקופת הגאונים.²⁴ כיום ישנן הנחות שונות במחקר לגבי סוף זמן עריכת המסכתות הקטנות השונות אך מקובל להניח (ולחלקן אף הוכח) כי רוב המסכתות הקטנות אינן מאוחרות לתקופה התלמודית ובוודאי משוקע בהן חומר תנאי קדום.²⁵ מסכת כותים כחיבור עצמאי זכתה להתייחסות מועטה מאוד בספרות המחקרית, המחקר המקיף האחרון אודות המסכת הוא מחקרו של קירכהיים (קירכהיים תר"א) אשר כפי שצינתי לעיל הדפיס את המסכת עפ"י כתב יד בליווי מבוא והערות. היגער במהדורתו (היגער תר"ץ) מקדים הקדמה למסכתות הקטנות ובכללן מסכת כותים אך הוא אינו מייחד דיון או הערות נרחבות למסכת שלעצמה ולכל הלכה והלכה מן המסכת. ישעיהו גפני, בעבודת הגמר שלו (גפני, תשכ"ט) דן באריכות ביחס בין היהודים לשומרונים בתקופת המשנה והתלמוד ומקומם של השומרונים בהלכה היהודית. הוא סוקר את מקורות חז"ל העוסקים בשומרונים ומנסה להציג ולעמוד על הבדלי השקפה בין חכמים שונים ודורות שונים ביחס לכותים. במהלך דיוניו בעניינים שונים הוא מתייחס לעיתים למסכת כותים ופעמים מועטות אף בעיון ובהרחבה. רבקה שחל (שחל תשס"ב) מקדישה פרק שלם בעבודת הדוקטורט שלה, העוסקת במהפך במערכת היחסים בין היהודים והשומרונים, למסכת כותים.²⁶ בעבודת הדוקטורט היא נגעה בהלכות מסוימות ממסכת כותים, ובפרק זה היא מבקשת "לדון במסכת כמקשה אחת ולבחון את תרומתה למחקר". שחל מניחה כי עורך המסכת משך את ידיעותיו מן המסורות הפזורות בספרות חז"ל וכי עורך המסכת הוא ככל הנראה אחד מן החכמים בן דורו של רשב"ג וכי המסכת נערכה מסי' פעמים. שחל מציגה שתי הלכות מן המסכת המבססות את טענותיה לעיל וטענות נוספות, היא איננה דנה בצורה משמעותית ורצינית בהלכות מן המסכת וכמו כן היא איננה מתייחסת למקבילות שונות ושינויי נוסח. מן העולה לעיל מסתמן כי לא נעשתה עבודה מחקרית מקיפה המעמידה את מסכת כותים במרכז החקירה, וכן לא נעשה שילוב

²³ הכרך בו נמצאות המסכתות הקטנות נדפס בשנת תרמ"ג (1883). להרחבה ראו: רבינוביץ, תשס"ו עמ' קנח.

²⁴ ראו: היגער, עמ' 13-14; קירכהיים, מבוא.

²⁵ ראו: היגער, הקדמה; Stemberger 1991, עמ' 225-232; Safrai 1987, עמ' 367-403.

²⁶ שחל, תשס"ב עמ' 276-284.

בין עבודה המנסה להתחקות אחר נוסח המסכת אל מול מקבילות בספרות חז"ל. לגבי רוב החומר שנכתב אודות מסכת כותים ניתן אפוא לומר שאינו עוסק במסכת ודן בה לכשעצמה אלא בתור נושא צדדי לסוגיות אחרות, או שאינו מבצע עבודה מחקרית מספקת בתחום הנוסח והשוואה למקבילות.

בעבודה זו אסקור את דפוסי המסכת וכתבי היד, הספרות שנכתבה אודות המסכת, הפרשנים והחוקרים השונים, דעותיהם ומסקנותיהם באשר למסכת בכללותה וכן באשר לחלק מן ההלכות והעניינים העולים מן המסכת. כמו כן אעמיד את ההלכות השונות המובאות במסכת ואערוך השוואה בין הלכות אלו למקבילותיהן מספרות חז"ל. באמצעות סקירה והשוואה זו ברצוני להתחקות אחר התעצבותן של הלכות וענייני המסכת, ועל ידי כך לנסות ולהסיק מסקנות לגבי מגמתה, דרך עריכתה ועיצובה.

מסכת כותים

רקע כללי:

מסכת כותים כוללת שני פרקים המתפרטים לכעשרים ואחת הלכות (או סעיפים) הדנים בעניינים שונים.²⁷ עיקר עניינה של המסכת הוא דיון בעניינים הלכתיים הנוגעים לאורחות החיים שבין היהודים לשומרונים כגון: איסורי והיתרי קירבה, מילת כותי, יין כותים, מצת כותים ועוד. כמו כן ישנה במסכת התייחסות מועטה לעניינים הקשורים לאמונות ודעות הכותים ולאמירות כלליות אודותם כגון: דרכי כותים פעמים כגויים וכו', מאימתי מקבלין אותם ועוד.

איזכור ראשון של מסכת כותים כקובץ עצמאי, מצינו אצל הרמב"ן²⁸ "...ועוד מצאתי בחיצונה במסכת כותיים מז' מסכיות קטנות דקתני...". המצטט הלכה מן המסכת כפי שהיא מופיעה אצלנו. לאחר מכן מצינו איזכור של המסכת בילקוט "תלמוד תורה"²⁹ לר' יעקב בן חננאל הסיצילי (יעקב בן חננאל סקלי) מתלמידי הרא"ש.³⁰ הנ"ל בהקדמה לחיבורו, מונה את החיבורים בהם עשה שימוש בחיבור ובהם תשע מסכתות חיצוניות וביניהן מסכת כותיים.³¹ ועוד בספר "בית זבול" לר' אלעזר בן יהושע קרשקש מוזכרת מסכת כותיים ברשימת המקורות לפסוק מספר דברים³²

²⁷ חלוקת המסכת להלכות היא ככל הנראה מאוחרת וככל הידוע לנו נעשתה ע"י נגיאיר יהודה, ראו להלן.

²⁸ ראו: הרמב"ן, חידושים, עמ' תסד. וכן בספר התרומות, שער מ"ו ע"י תלמידו, בשמו. ראו: ספר גדולי תרומה, ש' מו ח' ב עמ' ריב.

²⁹ נשלם ככל הנראה בשנת צ"ז (1336).

³⁰ להרחבה ראו: הורביץ, תשל"א עמ' קכח. כהנא, תשמ"ב עמ' 42-37 וההפניות שם.

³¹ וכך מופיע במובאה לפסוק "כי עם קדוש אתה" מספר דברים יד, ב המופיע במסכת א, יב: "קדוש אתה קדש עצמך ליי אלהיך: ספרי# אין מוכרין לכותיים במחבר לקרקע ואין מוכרין להם בהמה גסה ואין מוכרין להם כלי זיין ולא כל דבר שיש בו נזק לרבים וכשם שאין מוכרין להם כן אין לוקחין מהם שני כי עם קדוש אתה ליי אלהיך: מסכת כותיים". ראו: אוקספורד - בודלי, קטלוג קאוולי 2638 עמ' 172 א בכתב היד.

³² ראו: דבריסיד, ב.

כתבי היד – תיאור :

למסכת כותים קיימים כיום ארבעה כתבי יד. ידוע לנו על שני כתבי יד נוספים שהיו קיימים בעבר, כ"י עפשטיין שעמד כנראה בפני פרופ' מארכס⁴¹ אך חלקו אבד במהלך מלחמת העולם השנייה, וכ"י שעמד בפני החיד"א ושימש למהדורתו.⁴² בעבודה להלן עמדו בפני ארבעה כתבי יד, כאשר בשלושה מהם נעשה שימוש בשינויי הנוסח. בארבעת כתבי היד עמדו לפני צילומים, אשר על השימוש בהם אני מבקש להודות בהזדמנות זו למכון לתצלומי כתבי יד עבריים.⁴³

1. כ"י אוכספורד - Oxford - Bodleian Library MS Opp. Add. Qu. 128 (להלן ב)

תצלום כתב יד זה כולל מסכת שמחות, דרך ארץ זוטא, דרך ארץ רבה ושימש למהדורות היגער השונות,⁴⁴ "פרק שלום", מסכת גרים ומסכת כותים, במסכת גרים ההתחלה חסרה וסדר המסכתות בכתב היד הוא מסכת גרים ולאחריה מסכת כותים. הכתיבה היא ספרדית בינונית וכתב היד מתוארך למחצית השנייה של המאה ה-14. שם הבעלים מצוין בכתב היד, "הצעיר עזרא אלרולי ס"ט", במספר מקומות. כ"י זה לא עמד בפני היגער, למהדורת הנוסח שלו עשה היגער שימוש בהערות של פרופ' מארכס.⁴⁵ כ"י זה הנחנהו ליסוד נוסחתנו בעבודה זו מכמה סיבות,⁴⁶ ככל הנראה הוא כתב היד הקדום ביותר שנמצא בידינו וכמו כן הוא יותר שלם משאר כתבי היד,⁴⁷ הטעויות או הדילוגים שמצאנו בכ"י זה הם ככל הנראה דילוגים מחמת הדומות.⁴⁸

2. כ"י אדלר - NY JTS Rab. 34/16 (להלן א)

תצלום כתב היד כולל כ-15 חיבורים שונים ביניהם שבע מסכתות קטנות ובהם מסכת כותים. סדר המסכתות הקטנות בכתב היד: ס"ת, מזוזה, תפילין, ציצית, עבדים, כותיים, גרים. הכתיבה היא ספרדית בינונית עד רהוטה. כתב היד מתוארך למחצית השנייה של המאה ה-15. בכתב היד מופיעה הערת צנזורה משנת 1575. בעמוד האחרון קולופון: "זה הספר יש בו שש מסכויות שאינן

⁴¹ ראו דיון בכתב היד להלן.

⁴² ראו דיון בדפוס להלן.

⁴³ בתיארוך כתבי היד נעזרתי בממצאי מפעל הפליאוגרפיה העברית, בעזרתה האדיבה של ד"ר תמר לייטר.

⁴⁴ ראו: מסכת שמחות, עמ' 40.

⁴⁵ עפ"י היגער בהקדמה למהדורתו פרופ' מארכס רשם בכתב ידו הערות וחילופי נוסח מכ"י זה על מהדורתו המודפסת של קירכהיים.

⁴⁶ חשוב לציין כי אין העדפה ברורה בין כ"י פ ל א. השינויים בין כתבי היד הם קטנים ומועטים, וכתבי היד לכאורה שווים בטיבם. למרות שכבר הוכח בעבר, ראו: סבתו, תשס"א עמ' 99 וההפניות שם, כי אין קדמות עדות מוכחת לטיב, אין להערכתנו במקרה זה שיקולים רבים אחרים להכריע אחרת.

⁴⁷ ראו: א, יב; ב, ג; ד, ט.

⁴⁸ ראו: א, יג.

ממנין שש המערכת ואיגרתא דהימנותא וגם מסכת שמחות רבתי ושני דרכי דרך ארץ ומסכת ספר תורה ומסכת מזוזה [ותפילין וציצית] ומסכת עבדים ומסכת כותיים ומסכת סופרים ומסכת כלה [מסכת ידים סדר הקבלה סדר הנקור] ופרק ר' מאיר ואגרת פיטר גוחן וחלום מרדכי ושאלות ותשובות על השחיטה ושאלות תשובו' לרבינו סעדיה גאון ז"ל [על תחיית המ...]. כתבתי אני לעצמי זה שמי קומפראט דוין דויוש יהב"א". השם קומפראט הוא ככל הנראה מקבילה פרובנסילית ליעקב וכתב היד ככל הנראה מאיזור פרובנס. דרכו של המעתיק במסכת כותים לשנות ולערבב סיומות זכר ונקבה, להשתמש בכתיב חסר, קיצורים וראשי תיבות. כ"י זה שימש את היגער לנוסח הפנים במהדורתו וכן נבחר לשמש כמסירת היסוד במאגרי המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון עברית⁴⁹. עפ"י היגער כתב היד כולל שלושים ושלושה ספרים, ביניהם שבע מסכתות קטנות ובהן מסכת כותים. היגער מציין כי בחיבורים האחרים הנכללים בכ"י זה משמיט המעתיק ביטויים רבים ומאמרים שאינו מבין את כוונתם ומחסיר שמות של בעלי מאמרים, אך במסכת כותים אין אנו רואים הרבה השמטות כגון אלו.

3. כ"י פרנקפורט - Frank UB Oct. 138. (להלן פ)

כתב היד כולל את שבע המסכתות הקטנות⁵⁰. סדר המסכתות הוא ספר תורה, מזוזה, תפילין, ציצית, עבדים, כותים, גרים. הכתיבה היא ספרדית וכתב היד מתוארך לשנת תקס"ו (1806) עפ"י קולפון המופיע בכתב היד: "בחדש סיון ש' תקס"ו ע"י אנכי ... יאודה טולידאנו ס"ט". כ"י זה שימש למהדורתו של קירכהיים עפ"י ההקדמה לפירושו⁵¹, עפ"י עדותו של אליקים כרמולי⁵² נשלח אליו ממרוקו.

⁴⁹ העדפתו של היגער לכ"י זה ברורה, זהו כתב היד היחיד שעמד בפניו. לשאלת העדפת האקדמיה ללשון עברית, יש ביכולתנו לראות את הסיבות להעדפה הלשונית שניתנה לכתב יד זה ע"י האקדמיה. ראו למשל: א, ד: "אע"פ שבורה"; א, ה: "נזקא" ועוד. כמו כן כתב היד תוארך ע"י האקדמיה ל-1271, ככל הנראה בגלל התיארוך בקטלוג אדלר, ולכן נבחר בעיקר בגלל התארוך השגוי. דברים אלו נמסרו לי בשיחה על פה עם ד"ר בנימין אליצור מן האקדמיה ללשון ותודתי נתונה לו על כך ועל עזרה נוספת שהגיש בחפץ לב.

⁵⁰ לעניין הראיות כי מעתיק כ"י זה לא העתיק מדפוס החיד"א, ראו דיון בכתבי היד להלן.

⁵¹ ראו להלן פרשני המסכת, קירכהיים.

⁵² כרמולי אליקים (1802-1875), פראנקפורט. רב וחוקר עברי סבו היה רב בזולץ. למד תורה מפי הרב אהרון וורמס במץ ואח"כ מפי הרב שייער במינץ. כנראה בעל כשרון רב, אף שהואשם ע"י כמה מגדולי חכמת ישראל בזיוף ובהעתקה. להרחבה ראו: אנצ' עברית, ערך "כרמולי אליקים", עמ' 1060-1059. כרמולי שלח לקירכהיים את כתב היד הנידון לעיל. עפ"י קירכהיים, כרמולי התכוון ככל הנראה להוציא מהדורה של מסכתות קטנות עם פירוש בשם "שבעה עינים" אך "מצוקי הזמן מנעוהו לכלות מלאכתו".

4. כ"י עפשטיין⁵³ - NY JTS 10484. (להלן ע)

תצלום כתב היד שהיה בידי הכיל רק את ההקדמה לכתב היד וחלק הכולל את פרקי ר' אליעזר, אדר"נ, מסכת כלה, דרך ארץ רבה, דרך ארץ זוטא, מגלת תענית, אבל רבתי, מסכת גן עדן ופרק השלום. עפ"י התכן של כתב היד, כפי שמופיע בראשו, מכיל כתב היד מכיל כ- 26 חיבורים שונים, וביניהם מסכת כותים (שאינה נמצאת בתצלום שבידי). הכתיבה היא ספרדית וכתב היד מתוארך לשנת 1509. במהדורתו מביא היגער שינויי נוסח לכ"י זה על פי הערות ושינויי נוסח שרשם פרופ' אלכסנדר מארכס על מהדורתו של קירכהיים. שינויי הנוסח המובאים בעבודה זו מכ"י זה הם על פי מהדורתו של היגער, ולפיכך יש להתייחס לשינויי נוסח אלו בחשדנות ובזהירות מרובה, שהרי על פי מה שכותב היגער הם מכלי שלישי, כלומר: היגער עפ"י הערות של פרופ' מארכס שהיו רשומות על מהדורת קירכהיים. בגלל סיבה זו⁵⁴ לא שיחזרתי את נוסח ע במלואו על בסיס חילופי הנוסח של היגער אלא ציינתי חילופי נוסח רק במקום שציין היגער שינויי נוסח לכ"י זה מנוסח הפנים שלו, בעקבות כך בודאי יש שינויים נוספים מכ"י זה אשר אינם מופיעים בעבודה זו, ולכן יש להתייחס לשינויי נוסח אלו בזהירות כפולה. מכ"י זה פרסם נחמן נתן קורוניל בספרו חמשה קונטרסים (ווין תרכ"ד)⁵⁵ וכך כותב קורוניל בהקדמה: "בראש הספר כתוב וז"ל לי למקנה מאת יורשי דניאל טולידאנו הי"ו הצעיר חיים טולידאנו", ועוד מוסיף קורוניל: "ובסוף הספר כתוב וז"ל והשלמתי לזה הספר יום רביעי תשעה עשר יום לחדש שבט שנת ה"ט שסימנו ובגלל הדבר הזה יברכה ה' לאלף הששי פה שאלוניקי מלכות תוגרמה ע"י אני יצחק אפומאדו בואמ דון שמואל בן באן בנשת ס"ט בן אשר בן מאיר בן באן בנשת ז"ל השם יזכהו להגות בו הוא וזרעו עד סוף כל הדורות ויראנו פני משיח עם כל ישראל חברים אמנ".⁵⁶

5. דפוס החיד"א, מראית עין (ליוורנו תקס"ה 1805, להלן ד)

נדפס בליוורנו תקס"ה (1805), בסוף ספרו מראית עין. ושם נדפסו החיבורים כ'ע'ת'ח'י'ה', ר"ת כותים, עבדים, תמורה, חידושים, ישובים והגדה. ומוסר לנו החיד"א בדף ע"ד: "77... ואחר זמן

⁵³ ראו: קיסטר, עיונים באדר"ן עמ' 227 וההפניות שם; Schwarz, 1931 p.16.

⁵⁴ וכן כי יש בידי מספר ראיות כי היגער לא היה מספיק זהיר במהדורתו, ראו לעיל.

⁵⁵ וכמו כן מופיע בכתב היד גם: "קניתי בשנת תרכ"ד מרנ"ן קורוניל...".

⁵⁶ ואודות הקולפון, התאריך המצויין והאישים המוזכרים ראו: קורוניל, חמשה קונטרסים, הקדמת המוציא לאור.

⁵⁷ נוסח דבריו במלואם: "ז"ה ימים רבים למעלה מעשרים אשר עד כה ברכני ה' ברוב רחמי אלהא דמאיר לארץ ולדרים וזכני להדפיס בסוף שמחת הרגל מסכת גרים היא מוצאת מש"ס כתוב על קלף שהיה באחת הערים מערי אשכנז וביאר עליה הרב נחלת יעקב וגם אני בעניי כתבתי קצת בקונט' ככר לאדן כאשר עיניך תחזינה משרים ואחר זמן אתיא אח"ל אח"ל להחכם השלם ממשפח' רם כמ"הר ה' יעקב טולידאנו ה"י הן ישלח מהמסכתות קטנות אשר בערי המערב הפנימי בכ"י וישלח יעקב מסכת כותים ומסכת עבדים ומסכת גרים ישלם ה' פעלו בהדרי הדרים וראיתי אני כי במס' גרים שינויים רבים ותוספת טובה לכן לאדפוסה ה"רא והפעם ילוה פירושי הנז' בתוספת נפך לפי קוצר דעתי בשגם עשור שאני עתיד למוד רוב עמי הארץ מעשרים ודע כי רבנו הרמב"ן ז"ל זכר עשה למסכת כותים

אתיא אח"ל אח"ל להחכם השלם ממשפח' רס כמ"הר הר' יעקב טולידאנו ה"י הן ישלח מהמסכתות קטנות אשר בערי המערב הפנימי בכ"י וישלח יעקב מסכת כותים ומסכת עבדים ומסכת גרים ישלם ה' פעלו בהדרי הדריס...".

כתב יד נוסף שלא נעשה בו שימוש בעבודה :

6. כ"י ניו יורק - NY Lehmann S 9. (להלן ג)

תצלום כתב היד כולל את מסכתות כותים ועבדים בלבד. בכתב היד מעמיד המעתיק נוסח הזהה לנוסח דפוס החיד"א או זיטאמיר,⁵⁸ ואליו נוספו שני פירושים משני צידיו.⁵⁹ הכתיבה היא אשכנזית, וכתב היד מתוארך למאות ה-19-20.

כתבי היד – דיון ומסקנות:⁶⁰

מהשוואת כתבי היד עולה כי כ"י א ו כ מתאימים זה לזה ברוב המקרים ונראים כשייכים למשפחה אחת. כ"י פ נראה כשייך לענף נוסח אחר. דפוס החיד"א נראה כהעתקה מכ"י השייך לאותה משפחה של כ"י פ עם תיקונים והגהות במקומות הקשים.

דוגמאות⁶¹ להבדלים בין כ"י א ו כ לבין כ"י פ וד :

(בדוגמאות שלהלן הובאו בד"כ רק חלקים מן ההלכות הנידונות)

א, ב : "אין מביאין מהן לא קני זבות, ולא קני יולדות, לא חטאות, ולא אשמות"

כ	אין	מביאין	מהן	לא	קני	זבין	ולא	קני	זבות	ולא	קני	יולדות	לא	חטאות	ולא	אשמות
א	אין	מביאין	מהן	לא	קני	זבין	ולא	קני	זבות	ולא	קנה	יולדת	ולא	חטאות	ולא	אשמות
פ	אין	מביאין	מהם	לא	קני	זבים				ולא	קני	יולדות	ולא	חטאות	ולא	אשמות
ד	אין	מביאין	מהן	לא	קני	זבין	ולא	קני	זבות	ולא	קני	יולדות	ולא	חטאות	ולא	אשמות
																מידן.
																מידן

כ"י א ו כ אינם גורסים את התוספת לאחר חטאות ואשמות המופיעה בכ"י פ וב ד.⁶²

מהמסכתות קטנות הביאו באסיפת זקנים מציעא דף קנ"ט ע"ג והרמב"ן ז"ל שם ובתורת האדם והרב המאירי כתבו שהם ז' מסכתות קטנות ולפי מה שידענו כי במערב נמצאו הרבה מס' קטנות בכ"י קרוב לט"ו קראו בשמותם מס' סופרים, ב. מסכת ס"ת, ג. מסכת מזוזה, ד. מסכת תפילין, ה. מסכת ציצית, ו. מס' עבדים, ז. מס' כותים, ח. מס' גרים, ט. מסכת כלה, י. מס' דרך ארץ רבא, יא. מס' דרך ארץ זוטא, יב. מס' אבל רבתי, יג. מס' חבוט הקבר, יד. מס' גהנם, טו. מסכת גן עדן, ונראה דהראשונים ז"ל הרבה מהם היו להם כלולות במסכתא אחת ואיזה מהם נקרא אצלם מדרש ולא מסכתא ואינהו ז"ל בקיאי ובדעת חדרים זכותם יגן עלינו לדור דורים ויזכנו ה' לעבוד עבודתו ולעסוק בתורתו לשמה ויאיר עינינו עושה אורים כ"ר".

⁵⁸ בשינויים קלים מאוד, לדוגמא: עכו"ם במקום גוי, ושינויי כתיב מעטים. לכאורה יש ראיות לאמר כי העתיק דפוס זיטאמיר, לדוגמא: ב, ב" שלם ומשלם מן העליה" דילוג מחמת הדומות המשותף לזיטאמיר ולכ"י נ. אך ניתן גם לאמר כי שניהם דילגו מחמת הדומות בהעתקה מן החיד"א.

⁵⁹ להרחבה ראו פרשני המסכת, פירוש מכ"י. עקב מספרם המועט של כתבי היד וגודלה הקטן יחסית של המסכת אין בידינו דוגמאות רבות לכל עניין ועניין.

⁶¹ וכמו כן שינויי לשון וסגנון: א, ו "מלוין אותם"; ב, ב "אם תם משלם"; ב, ז "גירי הצדק".

⁶² ראו: א, ב להלן.

א, ג: "... אבל מוכרין להם עצים על מנת לקוץ אף מה שיקצו מוכרין לטבח כותי בהמה לשחוט

רבי מאיר אמ' אף מה שישחוט"

כ	עצים	מחברין	לקרקע	אבל	מוכרין	להם	עצים	על	מנת	לקוץ	אף	מה	שיקצו	מוכרין	לטבח	כותי	בהמה	לשחוט	ר'	מאיר	אמ'	אף	מה	שישחוט
א	עצים	מחברין	לקרקע	אבל	מוכרין	להן	עצים	על	מנת	לקוץ	ואף	מה	שיקצו	מוכרין	לטבח	כותי	על	מנת	לשחוט	ר'	מאיר	אף	מה	שישחוט
פ	עצים	מחברים	לקרקע																			אבל	מה	שישחוט
ד	עצים	מחברים	לקרקע																			אלא	מה	שישחוט

נראה כי בכתב יד פ היה דילוג מחמת הדומות, ונראה כי גם בכתב היד ממנו העתיק ד היה דילוג כגון זה והחיד"א ככל הנראה תיקן את הנוסח הקשה.

א, יב: "סנדל של נבלה"

כ	אלו	דברים	שאין	מוכרין	להם	אין	מוכרין	להם	לא	נבלות	ולא	טרפות	ולא	שקצים	ורמשים	לא	סנדל	של	נבלה	
א	אלו	דברים	שאין	מוכרין					לא	נבלות	ולא	טרפות	ולא	שרצים	ולא	רמשים	ולא	סנדל	של	נבלה
פ	אלו	דברים	שאין	מוכרין	להם	אין	מוכרין	להם	לא	נבלות	ולא	טרפות	ולא	שקצים	ולא	רמשים	ולא	סנדל	של	בהמה
ד	אלו	דברים	שאין	מוכרין	להם				לא	נבלות	ולא	טרפות	ולא	שקצים	ולא	רמשים	ולא	סנדל	של	בהמה

כ"י כו א גורסים "סנדל של נבילה" ואילו בכ"י פ וב ד "סנדל של בהמה".⁶³

א, יג: "מפני הסכנות"

כ	נאמן	הכותי	על	נטע	רבעי	ועל	הערלה	ועל	הציונות	אבל	לא	על	הסכנות	ולא	על	הפורענות
א	נאמן	הכותי	על	נטע	רבעי	ועל	הערלה	ועל	הציונות	אבל	לא	על	הסכנות	ולא	על	הפרעות
פ	נאמן	הכותי	על	נטע	רבעי	ועל	הערלה	ועל	הציונות	אבל	לא	על	הסכנות	ולא	על	הפרעות
ד	נאמן	הכותי	על	נטע	רבעי	ועל	הערלה	ועל	הציונות	אבל	לא	על	הסכנות	ולא	על	הפרעות

כ"י כו א גורסים "על הסכנות",⁶⁴ ואילו בכ"י פ וב ד "על הסכנות".⁶⁵

ב, ז: "ספק ממזרות"

כ	ר'	ישמעאל	אומר	גרי	הצדק	היו	מתחלתן	ומפני	מה	אסורין	מפני	ספק	המזרות	ושאינן	מיבמין	את	הנשואה	
א	ר'	ישמעל	אומ'	גרי	הצדק	היו	מתחלתם	מפני	מה	הם	אסורין	מפני	ספק	המזרות	ושאינן	מיבמין	את	הנשואה
פ	ר'	ישמעאל	אומר	גרי	צדק	היו	מתחלתן	מפני	מה	הם	אסורים	מפני	המזרות	ושאינם	מיבמין	את	הנשואה	
ד	ר'	ישמעאל	אומר	גרי	צדק	היו	מתחלתן	מפני	מה	הם	אסורים	מפני	המזרות	ושאינם	מיבמין	את	הנשואה	

כ"י כו א גורסים "ספק המזרות" ואילו בכ"י פ וב ד "המזרות".⁶⁶

על בסיס דוגמא אחת מובהקת ודוגמא נוספת עולה האפשרות כי לפני כ"י פ או אחד מאבותיו עמד עד נוסח נוסף הנראה כשייך למשפחה של כו א.

א, יג "נאמן הכותי לומר אם קבר אם לא קבר ובבהמה אם בכורה אם אינה בכורה"

⁶³ להרחבה ראו: א, יב להלן.

⁶⁴ טעות אשר ככל הנראה גוררת בכ"י כ גם את ה"פורענות" שמופיעה לאחריה.

⁶⁵ להרחבה ראו: א, יג להלן.

⁶⁶ להרחבה ראו: ב, ז להלן.

בכ"י פ מופיע כך "בהמה אם ביכרה אם לא ביכרה (נ"א אם בכורה אם לא בכורה)" כלומר, נ"א בתוך השורה בכתב ידו של המעתיק, המעיד על כך כי בפני מעתיק כ"י פ או בפני אחד ממעתיקי נוסחי האב שלו עמד נוסח נוסף, הקרוב לענף של כ"י א ו כ.⁶⁷

ב, ה: "ר' שמעון אוסר מפני שאינן יודעין לשמר מצה כישראל"

כ	אבל	אם	עשו	מצה	עם	ישראל	או	שאחרו	יום	אחד	חמצו	מותר	ר'	שמעון	אוסר	מפני	שאינן	יודעין	לשמר	מצה	כישראל	
א	אבל	אם	עשו	מצה	עם	ישראל	או	שאחרו	יום	אחד	חמצן	מותר	ר'	שמעון	אומ'	פטור	מפני	שאינן	יודעין	לשמור	מצה	כישראל
פ	אבל	אם	עשו	מצה	עם	ישראל	או	שאחרו	יום	אחד	חמצן	מותר	ור'	שמעון	{פ.ור}	<אסור>	מפני	שאינם	יודעים	לשמור	מצה	כישראל
ד	אבל	אם	עשו	מצה	עם	ישראל	או	שאחרו	יום	אחד	חמצן	מותר	ור'	שמעון	אוסר	לפי	שאינם	יודעים	לשמור	מצה	כישראל	

בכ"י פ מופיעה מחיקה של נוסח הנראה זהה לנוסח א ותוספת מסופקת "אסור", הנראית בכתב ידו של המעתיק. אם אכן תוספת זו בכתב ידו של המעתיק יש בזה בכדי להעיד כי עמד בפניו נוסח קשה כדוגמת כ"י א.⁶⁸

דפוס החיד"א ד מתאים ברוב המקרים לכ"י פ ונראה כמעתיק ממנו או מנוסח מאותה המשפחה אך עם תיקונים והגהות רבות במקומות קשים, לדוגמא: א, ב "אבל מקבלין מידן".⁶⁹

א, יב: "לא סנדל של נבלה ולא שמן של שנמפי ושנפל לתוכו עכבר..."

כ	לא	סנדל	של	נבלה	ולא	שמן	של	שנמפי	ושנפל	לתוכו	עכבר
א	ולא	סנדל	של	נבילה	ולא	שמן	של	שנמפו	ושנפל	לתוכו	עכבר
פ	לא	סנדל	של	בהמה	ולא	שמן	של	שנמפו	ושנפל	לתוכו	עכבר
ד	ולא	סנדל	של	בהמה	ולא	שמן	של	שנפל	לתוכו	עכבר	

השמטה של הנוסח הקשה "של שנמפי" ב ד.

ב, ג: "אם של כפרים אסורות"

כ	הגבינים	שלהם	מותרות	ר'	שמעון	בן	אלעזר	אומר	אם	של	בעלי	בתים	מותרות	אם	של	כפרים	אסורות
א	הגבינים	שלהן	מותרות	ר'	שמעון	בן	אלעזר	אומר	אם	של	בעלי	בתים	מותרות	אם	של	ספרדים	אסורות
פ	הנבילים	שלהם	מותרות	ר'	שמעון	בן	אלעזר	אומר	אם	של	בעלי	בתים	מותרות	ואם	של	ספרדים	אסורות
ד	הגבינים	שלהם	מותרות	ר"ש	שמעון	בן	אלעזר	אומר	אם	של	בעלי	בתים	מותרות	ואם	של	סיטונים	אסורות

שינוי הנוסח הקשה "ספרדים" בדפוס ד.⁷⁰

ב, ה "פת"

כ	אין	לוקחין	פת	מנחתום	כותי	במוצאי	הפסח
א	אין	לוקחין	פת	מנחתום	כותי	במוצאי	פסח
פ	אין	לוקחין	פת	מנחתום	כותי	במוצאי	הפסח
ד	אין	לוקחים	פת	מנחתום	כותי	במוצאי	הפסח

⁶⁷ להרחבה ראו: א, יג להלן.

⁶⁸ להרחבה ראו: ב, ה להלן. אין כאן דוגמא מובהקת בגלל הסיבות שצינתי לעיל.

⁶⁹ ראו לעיל.

⁷⁰ להרחבה ראו: ב, ג להלן.

השמטה של הנוסח "פת" ב ד. נוסח שאר כתבי היד יכולים לעורר קושיות אחרות נוספות בנוגע לפת כותים.⁷¹

ב, ו: "כפר פגשה".

כ	בראשונה	אמרו	יינה	של	גדוד	אסור	מפני	יינה	של	כפר	פגשה
א	בראשונה	אמרו	יינה	של	גדוד	אסור	משום	יינה	של	כפר-	פגשה
פ	בראשונה	אמרו	יינה	של	גדוד	אסור	מפני	יינה	של	כפר	פגשה
ד	בראשונה	אמרו	יינה	של	גדוד	אסור	מפני	יינה	של	כפר	

השמטה של הנוסח המלא של שם המקום "כפר פגשה" ב ד.⁷²

לפיכך, ניתן לקבל את השערתו של קירכהיים⁷³ אודות הקירבה בין כ"י פ והנוסח של כתב היד שעמד בפני החיד"א.

מסיכום עיונו זה בכתבי היד עולה כי כתבי היד מן המאות ה-16-15 שבידינו, כ ו א שייכים לאותה המשפחה, כ"י מאוחר מהם, כ"י פ, שייך לענף נוסח אחר, ודפוס החיד"א ד, נסמך על כ"י השייך לאותה משפחה אליה שייך כ"י פ אך יש בו לא מעט תיקונים והגהות.

פרשני המסכת:

ר' יהודה נג'אר (מאה ה-18 עד אמצע המאה ה-19):

חכם תוניסאי בן המאות הנזכרות לעיל. שנת לידתו ופטירתו לא ידועות לנו באופן מדוייק. מתולדות חייו ידוע כי ספרו הראשון (למודי ה') נדפס בשנת תקמ"ז (1787) וכמו כן הוא חתום על פסק ב"ד של קהילת תוניס בשנת תקב"ץ (1832). שם אביו יעקב, רבותיו ותלמידיו לא נודעו בבירור. בחייו נדפסו שבעה חיבורים פרי עטו, "למודי ה'" (ליוורנו תקמ"ד), "אלפי יהודה" (ליוורנו תקנ"ד), "שבות יהודה" (ליוורנו תקס"א) ועוד. בין חיבוריו אפשר למנות, חידושים בענייני התלמוד, התוספות והרמב"ם, חידושים על מסכתות מן הש"ס, פירוש על המכילתא ועוד. ספריו לא נדפסו בשנית⁷⁴ (כמו רוב ספריהם של חכמי תוניס), דבר שיכול להעיד על תפוצתם, אך ככל הנראה הייתה להם השפעה רבה במקומו ובסביבותיו. ידוע לנו על מספר הסכמות לספרים בהם הוא מופיע וכמו כן על מגע שלו עם החיד"א (ככל הנראה בשהותו בתוניס), חלופת מכתבים

⁷¹ להרחבה ראו: ב, ה להלן.

⁷² להרחבה ראו: ב, ו להלן.

⁷³ וכך הוא כותב: "ונראה כי הכ"י אשר נשלח להרב חיד"א מן יעקב טולידאנו והכ"י שלפני נעתקו שניהם מן כתב יד אחד ועל ידי משפחה אחת ושנוי הנוסחאות בין שניהם הם משגגות המעתיקים...". ראו: קירכהיים הקדמה למהדורתו.

⁷⁴ למעט ספר למודי ה' שנדפס פעמיים בתקופה קצרה, למברג תרמ"א ותרנ"ט, וכנראה נתפרסם מאוד בארצות אירופה.

ביניהם ואיזכורים הדדיים אשר מעידים על הערכה הדדית גדולה מאוד.⁷⁵ בספרו "חגי יהודה" (פיסא תקע"ו)⁷⁶ כותב נג'אר חידושים על מסכת גרים, עבדים וכותים ועוד. בשער הספר כותב נג'אר: "מן המודיעית עלי בא"ר אוריין תליתאי ג' מסכתות קטני אר"ש הלא המה מסכת גרים מסכת עבדים ומסכת כותים והמה בכתובים על כן עלמות מעלומי העין והא כמה שני דריות לא נראו בעליל ולא יאורו משנתם לכו חזו פעולת צדיק לחיים הוא הרב המפורסם כמהר"י אזולאי זצ"ל אשר העלה ואשר הביאם וידפסם חיים בס' הבהיר מראית העין ויוציא לאור מילי דרבנן האיתנים מוסדי ארץ שלמים הם ושלמה משנתם..." לאחר מכן הוא מודה לר' אברהם הכהן שולאל נר"ו שהשתדל במלאכה. לספר אין הסכמות והקדמה, מסכת כותים מופיעה בסוף חלקו הראשון של הספר לאחר מסכתות גרים ועבדים. בסוף הספר ישנם תיקונים והשמטות לחלק הראשון למעט מסכת כותים.⁷⁷ ר' יהודה נג'אר מחלק בספרו את מסכת כותים להלכות.⁷⁸ דרכו בפרשנות היא להביא את הגירסה כפי שהיא לפניו ממסכת כותים⁷⁹ ולאחר כל הלכה והלכה מובא הפירוש בסעיף נפרד. בד"כ בראשית דבריו הוא נוהג להציע או לקבוע את הנוסח המתוקן על בסיס מקבילות ומקורות נוספים, אך לעיתים קובע את הנוסח בסוף דבריו רק לאחר ראיות מן המקבילות. לאחר מכן הוא מביא את המקבילות השונות בספרות חז"ל הנוגעות לעניין ההלכה בה הוא עוסק ולבסוף בא דיון קצר או מובאות מן הראשונים. פירושו קצר, ברור ונהיר ואין הוא נגרר בד"כ אחר עניינים שאינם קשורים ישירות להלכה או מסתעפים ממנה.⁸⁰

קירכהיים רפאל (1804-1889)

מלומד וחוקר גרמני, נולד בפרנקפורט ושימש בה כשוחט, מאוחר יותר נהיה שותף בעסקי בנקאות מה שאפשר לו להקדיש את רוב זמנו למחקר. בהתחלה התנגד לרפורמה וגינה את כנסי הרבנים הראשונים ב-1845, מאוחר יותר הושפע מאוד מאברהם גייגר ונעשה אוהד לתנועת הרפורמה. חקר ופרסם בתחומים רבים ומגוונים, אסופת מאמרים של גייגר, ביוגרפיה של החיד"א ועוד. בין מחקריו גם מחקר על השומרונים, בספר "כרמי שומרון". כמו כן הוציא מהדורה של המסכתות הקטנות ובהם מסכת כותים. בהקדמה למהדורותו כותב קירכהיים כי כתב היד⁸¹ של שבע

⁷⁵ ראו: שפיגל, תשמ"ז עמ' תתקי וההפניות שם.

⁷⁶ אודות שמו של הספר המתחלף תדיר בין "שמחת יהודה" ל"חגי יהודה", ראו: שפיגל, תשמ"ז. בעבודה זו: "חגי יהודה".

⁷⁷ להרחבה אודות ר' יהודה נג'אר, ראו: שפיגל, תשמ"ז; מאזוז שושן, יד ע"ב.

⁷⁸ ככל הנראה הוא הראשון שעשה זאת, ראו קירכהיים להלן.

⁷⁹ כפי שראינו לעיל, עפ"י דפוס החיד"א.

⁸⁰ ככל הנראה הדבר מתאים לדרך הלימוד שהייתה נהוגה בתוניס וההערכה הרבה אותה רחשו לבקיאות בתלמוד ובמקורות הראשונים. להרחבה ראו: שפיגל, תשמ"ז עמ' תתצח-תתק.

⁸¹ ראו: תיאור כתבי היד, כ"י פ.

המסכתות הקטנות הגיע אליו שנה לפני הוצאתם מהרב החכם אליקים כרמולי, קירכהיים העתיק מכתב היד את שלושת המסכתות (עבדים, כותים וגרים) ושלה אותו לחכם שמואל דוד לוצאטו⁸² אשר ישב בפאדובה על מנת שהוא יכתוב לו חילופי נוסח מן הדפוסים הקיימים למסכתות (ליוורנו תקס"ה, פיסא תקע"ו) אשר לא היו בידיו ולא הייתה לו אפשרות להשיגם.⁸³ שד"ל כתב לו יותר מ-150 שינויי נוסח למסכתות הללו, בין כתב היד לדפוסים, וקירכהיים מעיד על עצמו כי תיקן את שיבושי המעתיק והעיר בפירושו על "חילופי נוסחאות המשנים את הכוונה". עוד מעיד קירכהיים על כתב היד שלפניו כי הוא נשלח לכרמולי ממרוקו ונעתק "מן יהודה טולידאנו בחדש סיון שנת תקס"ו (1806)". בעניין החלוקה להלכות מוסיף קירכהיים כי לדעתו זוהי עבודתו של ר"י נג'אר שנעשתה ללא סימוכין מכתבי היד. דרכו בפרשנות היא להביא את מסכת כותים בראש ולהפנות אל הפירוש (המובא בהערות שוליים בתחתית) באמצעות מספור. בראשית דבריו הוא מתייחס לשינויי נוסח מן הנדפס לכתב היד שבידו או להצעה לתיקון הגירסה על בסיס מקורות ומקבילות, לאחר מכן הוא מציין את המקבילות או המקורות במידה וישנם, לעיתים מובאת כל המקבילה ולעיתים רק הפנייה למקור, ובד"כ לאחר מכן דיון קצר בראשונים.⁸⁴ קירכהיים מציין בהקדמה ואף בפירוש עצמו כי מובאות בפירוש הערות של זלמן גייגר (רז"ג)⁸⁵ ובער אדלר⁸⁶ אשר על פי בקשתו עברו והעירו על המסכת ועל פירושו.

פלגי חיים בן יעקב (1788-1869).⁸⁷

נולד באיזמיר בשנת תקמ"ח (1788), אביו רבי יעקב פלאגי. סבו מצד אמו היה רבי יוסף רפאל בן חיים חזן מחבר ספר "חקרי לב" אשר בערוב ימיו עלה לארץ ישראל ושימש בה כראשון לציון. בשנת תקע"ג (1813) קיבל את הסמכתו ל"חכם השלם" על ידי סבו רבי רפאל יוסף. בשנת תקצ"ז (1837), נתמנה לאב בית דין הגדול באיזמיר שמנה 45 רבנים ובשנת תרט"ו (1857) התמנה למשרה הרמה ביותר באיזמיר "חכם באשי", ולאחר כשנה אף אושר מינויו על ידי הסולטן עבד אלמג'יד הראשון באישור מלכותי "נישאן" ובכך ניתנו לו סמכויות לשפוט, להוציא לפועל את פסקיו

⁸² שד"ל (1800-1865), היסטוריון, פרשן, חוקר, מחנך ומשורר. נחשב לאחד מאבות חכמת ישראל. למד מאביו ומרבותיו: ר' רפאל ברוך סגרה, ר' מרדכי יצחק קולוניאה. סירב לקבל סמיכה לרבנות ונתמנה לפרופסור בבית המדרש לרבנים בפאדובה. עסק בכל תחומי המחקר, ואף שלח ידו בשירה ובספרות. להרחבה ראו: אנצ' עברית, ערך "לוצטו שד"ל", עמ' 526-522.

⁸³ כך כותב קירכהיים: "אבל לא ראם איש עוד בקרב ארצנו, כי כולם נשלחו לערי אפריקא ולא נמצאו עוד כי אם בקצת גנזי ספרים בערי איטאליע".

⁸⁴ לעיתים מופיע ציטוט של הראשונים כבר בהתחלת הפירוש בחלק בו בד"כ מובאות המקבילות.

⁸⁵ שלמה זלמן גייגר (1792-1878), חוקר מחנך וחזן. בן למשפחת גייגר המפורסמת מפראנקפורט ואחיו הבכור של אברהם גייגר (רב, מראשי תנועת הרפורמה).

⁸⁶ עפ"י קירכהיים, חכם מפראנקפורט. מוערך ע"י קירכהיים.

⁸⁷ להרחבה ראו: עקשטיין, תשנ"ט; אלטלף, תשס"א.

והופקדה בידיו שלטונה של הקהילה היהודית כולה. בייז שבט, שנת תרכ"ח (1869) יום לאחר שסיים את ספרו "ברכת מועדיך לחיים", נפטר. פירושו למסכת כותים נדפס בספרו "עיני כל חי" (איזמיר תרל"ח 1878) ובו חידושים למסכתות מן התלמוד הבבלי. בהקדמה לספרו לא כותב ר' חיים פלגי אודות כתבי היד והדפוסים שעמדו בפניו. מפירושו למסכת ולמסכתות נוספות⁸⁸ ניתן להעריך כי עמדו בפניו ספרו של החיד"א, "מראית עין" (ליוורנו תקס"ה 1805) וספרו של נג'אר, "חגי יהודה" (פיסא תקע"ו) מהם הוא מצטט ואליהם הוא מתייחס תדיר.⁸⁹ דרכו בפרשנות היא להביא חלקי הלכות ממסכת כותים ולהתייחס אליהן בפירושו. הפירוש אינו מקיף את כל המסכת אלא רק כעשר הלכות, ובו השוואה למקורות חז"ל, מעט ראשונים,⁹⁰ ובעיקר הוספות או השגות על פירושו של נג'אר.

זעליגמאן ישראל (1843-1908)

רב ופרשן, חי ופעל בלוצין (פלך וויטבסק). אביו, הרב חיים דוד, שימש כאב"ד בעיר גריווא.⁹¹ גיסו הוא הרב יצחק ציוני מרעזיצא בעל השו"ת "עולת יצחק" (וילנא תרמ"ה).⁹² זעליגמאן הוציא לאור עוד כשני ספרים: מסכת כלה רבתי עם הקדמה ופירושו, בשם "מעין גנים", וספר "אוצר המספרים" (חיבור אודות המספרים בתלמודים, מדרשים ועוד). ספר "אוצר המספרים" לא נדפס בימיו, ככל הנראה בגלל שסיימו כשלוש שנים לפני מותו,⁹³ ונעשה ניסיון (שלא צלח) להוציאו לאור בשנת ת"ש (1940) ע"י הרב בן ציון דון יחיאל, לבסוף יצא לאור בשנת תשי"ב (1942) בבולטימור מרילנד.⁹⁴ ספרו השלישי, "יד ישראל" (וילנא תרמ"ח) הוא באור על מסכתות כותים ועבדים. בהקדמה לספרו זה כותב זעליגמאן כי הספר "מסודר אצלו" עוד משנת 1870 על בסיס דפוס יחיד שהיה למסכתות הקטנות, דפוס זיטאמיר (1864) ולא היה שם מראה מקומות כפי שיש כעת בדפוס וילנא (1886). מכאן נובע כי ככל הנראה היו לפני זעליגמאן רק דפוסים אלו והוא סבר כי הם הדפוסים היחידים למסכתות הנ"ל. עוד הוא רושם בהקדמה כי גילה דעתו ב"הרבה מקומות אשר נראה שהוא ט"ס, ולא רחוק הוא שהם מלאים שגיאות...". דרכו בפרשנות היא להביא את מסכת כותים, דפוס זיטאמיר (1864) בראש ולהפנות אל הפירוש (המובא בהערות

⁸⁸ ראו לדוגמא: פלגי, מסכת גרים א, א עמ' 236.

⁸⁹ במסכת כותים מתייחס רק לנג'אר ופירושו על המסכת אך מן המסכתות האחרות ברור כי עמד לפניו גם דפוס החיד"א.

⁹⁰ כגון: הרי"ף, הרא"ש והרמב"ם. וכמו כן גם מעט אחרונים כגון: פחד יצחק, דמשק אליעזר ושער המים.

⁹¹ יחוסו עד סב סבו מאביו (ועוד מצד אמו ואם אביו), מפורסם בהקדמה לפירושו על המסכתות הקטנות.

⁹² כותב הסכמה לספרו של המחבר, מעין גנים.

⁹³ כמו כן ישנה הסכמה על ספרו זה מהרב אליעזר דון יחיאל, אב"ד לוצין, משנת תרס"ז, כשנה לפני מותו של המחבר.

⁹⁴ כותב המו"ל הודעה במסגרת ההקדמה לספר: "לפני שנתיים התחיל הרה"ג בן ציון דון יחיאל להדפיס את הספר הנוכחי בלוצין, לאטווא, אשר הוא הנהו האב"ד של הקהילה ההיא; אבל באמצע ההדפסה חדרו הבאלשעוויקים ואחר כך הנאצים המנואצים אל העיר ויחרימו את בית הדפוס וכל אשר בו..."

שוליים בתחתית) באמצעות סימון אות בטקסט. לעיתים הוא מתייחס לשינויי נוסח בראשית דבריו⁹⁵ ולעיתים הוא מתייחס או מציע להגיה לאחר דיון במקבילות ומקורות. לאחר מכן הוא מביא את המקבילות או המקורות ובד"כ מקשה, מתרץ ומביא ראיות מעניינים אחרים נוספים ולעיתים אף דן בהם תוך כדי התייחסות לראשונים ואחרונים, לרוב באריכות.

פירוש מכ"י להמן § 9 בעיר ניו-יורק (להלן פירוש מכ"י).

תולדות המחבר אינן ידועות לנו. המחבר אינו מוסר פרטים מזהים כלשהם במהלך פירושו או בהקדמתו למסכת. ע"ב אחרונים אותם הוא מזכיר בפירושו כגון: ר"י אלגזי, מגן אברהם, משנת חכמים, חידושי מהרא"ל, חת"ם סופר, וכמו כן איזכור של שו"ת הרדב"ז (דפוס ווארשא תרמ"ב 1882)⁹⁶, ולכן ניתן לתארך את המחבר לכל המוקדם לתאריך זה. עובדה זו משתלבת היטב בתיארוך כתב היד עצמו אשר מתוארך למאה ה-19 או ה-20. כפי שצינו לעיל תצלום כתב היד כולל את מסכתות כותים ועבדים בלבד, ובכתב היד מעמיד המעתיק נוסח הזהה לנוסח דפוס החיד"א או זיטאמיר⁹⁷, ואליו מוסיף שני פירושים משני צידיו. לפירוש אין הקדמה אודות המחבר, תולדות המסכת והמקורות אשר עמדו בפניו. בפירוש הראשון והקצר, אותו מכנה המחבר קונטרס, מביא המחבר פרשנות קצרה ותמציתית של העניינים המופיעים בהלכה, פירושי מילים, מובאות מפסוקים, תיקוני גירסה ומעט מקורות (ספרות חז"ל ולעיתים ראשונים). בפירוש הארוך מרחיב המחבר את פירושו בקונטרס ומתייחס אליו, מקשה ומתרץ, דן במקבילות ובמקורות נוספים, מביא ודן בראשונים ואחרונים, מסתעף לעניינים אחרים נוספים ועוד.

קנייבסקי חיים (נולד - 1928)

שמריהו יוסף חיים קנייבסקי (נולד בט"ו בטבת התרפ"ח, 8 בינואר 1928), רב ופוסק הלכה. בנו של הרב יעקב ישראל קנייבסקי ("הסטייפלר") ואחינו של החזון אי"ש. כתב פירוש על שלושת המסכתות הקטנות עבדים, כותים וגרים. דרכו בפרשנות היא להעמיד את מסכת כותים (וילנא 1886) בראש העמוד. באמצעו, תחת כותרת מסורת הש"ס, הוא מביא שינויי נוסח "שמצאתי בכמה דפוסים"⁹⁸, וכמו כן הפניות למקבילות ועניינים דומים. הרב קנייבסקי לא מציין בספרו

⁹⁵ השוואה להגהות בדפוס וילנא או לט"ס (לדבריו) על בסיס מקבילות.

⁹⁶ בפירושו מציין מהדורת ווארשא.

⁹⁷ בשינויים קלים מאוד, לדוגמא: עכו"ם במקום גוי ושינויי כתיב מעטים. לכאורה יש מקום לאמר כי העתיק דפוס זיטאמיר, לדוגמא: ב, ב" שלם ומשלם מן העליה" דילוג מחמת הדומות המשותף לזיטאמיר ולכ"י נ אך ניתן גם לאמר כי שניהם דילגו מחמת הדומות בהעתקה מן החיד"א.

⁹⁸ כך הוא מעיד על עצמו בהקדמה.

פירושים נוספים של מסכת כותים שהיו מתחת ידו⁹⁹ אך יש להניח כי עמדו לפניו דפוסים נוספים ואגב כך גם פירושים נוספים.¹⁰⁰ הפירוש (המובא בתחתית העמוד) מחולק לשני חלקים, חלק ראשון – "מצרף", בו הוא מביא את פירושים של רש"י וחלק מן הראשונים לסוגיות הנוגעות להלכות במסכות כותים או מפרש מעצמו במקומות שלא מצא פירושי ראשונים, חלק שני – "מטהר", בו הוא מפלפל ומאריך בסוגיות הגמרא הקשורות להלכה ומבאר גם עניינים המסתעפים מסוגיות והלכות אלו, התייחסות לראשונים ואחרונים ודיון בהם.

הלכות המסכת

מבוא :

במהדורת הנוסח שלפנינו הובא נוסח היסוד, כ"י אוכספורד - Oxford - Bodleian Library MS - Opp. Add. Qu. 128, כמות שהוא מופיע בכתב היד ובשינויים מעטים ככל שניתן למעט מקומות בודדים בהם נצרכה הוספה, וכן הוספת סימני פיסוק. בכל מקום בו נצרכה הוספה לנוסח הפנים צוינה ההוספה בסוגריים מרובעים וגופן התוספת מוטה.¹⁰¹ בנוסח הפנים ובחילופי הנוסח לא נפתחו קיצורים אלא הובאו כמו שהופיעו בכתבי היד, למעט פתיחת ראשי תיבות הכוללות מספר מילים, כגון: אע"פ (אף על פי), משא"כ (מה שאין כן) וכנ"ל לגבי דרכנו בראשי תיבות בעדי הנוסח.¹⁰² במדור חילופי הנוסח צוינו כל סוגי השינויים בין כתבי היד, גם שינויי קיצורים.¹⁰³ מדור ההפניות מחולק לשני סעיפים. בסעיף המקבילות הובאו גם מקבילות לשוניות מלאות וגם מקבילות חלקיות, בסעיף נפרד, עיון נוסף, הצגנו את המקבילות הענייניות ומקורות נוספים. במדור הפירוש, החותם כל הלכה והלכה, הובא דיון בהלכה אליה נצמד. הפירוש הכולל לרוב: דיון קצר בנוסח, השוואה של ההלכה אל המקבילות השונות, דיון קצר בפרשני המסכת, סיכום ומסקנות. בסיכום ובמסקנות התייחסנו לרוב, לעבודתו של העורך אל מול המקורות, מגמתו וזיקתה הלשונית של ההלכה אל המקורות המקבילים.

⁹⁹ למעט הערה בהקדמה בה הוא מציין כי נודע לו על הספר "חגי יהודה" אבל לא השיגו ולא ראהו מימיו.

¹⁰⁰ לעני"ד ניתן להוכיח טענה זו, אך לא כאן המקום והעניין לפרט.

¹⁰¹ כך: [הוספה].

¹⁰² מקומות בהם נפתחו ראשי תיבות: א, ד ו א, יב: "אע"פ" (מופיע בכל כתבי היד, בצורות שונות); א, י: "משא"כ" (ד בלבד).

¹⁰³ כגון: אומי או אומר.

דרכי כותיים פעמים כגוים ישראל ורובן ישראל

1. כותיים] כותים ע. כגוים] כגויים פ. פעמים] ופעמים א.

עיון נוסף: תוספתא פסחים ב, ג; תוספתא תרומות ד, יב; ירושלמי פסחים א א, כז ע"ב; ירושלמי ברכות ז א, יא ע"ב; בבלי ברכות מז ע"ב.

פירושה של הלכה זו מעט סתום¹⁰⁴. האם מתכוון עורך המסכת לדרכי הכותים כפי שמשקפים ועולים מן ההלכות שיוצגו להלן במסכת או שמא מוסר כאן עורך המסכת אמירה כללית לגבי אורחותיהם של הכותים ללא קשר להלכות המופיעות במסכת או בנוסף לאמירות המופיעות בה. התייחסות כללית ולא הלכתית כגון זו לא מצינו במקורות חז"ל האחרים הדנים בעניינים ספציפיים לגבי הכותים או שפוסקים נחרצות לכאן או לכאן (כותי כגוי או כישראל). פרשני המסכת נתקשו בפירושה של הלכה זו ובקושיות שהעלנו לעיל. חלקם¹⁰⁵ פירשו הלכה זו כמוסבת על ההלכות במסכת, וחלקם¹⁰⁶ על אורחות חייהם של הכותים בכלל במהלך הדורות. רוב הפרשנים מעמידים הלכה זו בדיון העקרוני אודות מעמדם של הכותי אותו מצינו במקורות חז"ל¹⁰⁷ וכולם מעמידים מסכת זו כסוברת כי כותים הם גרי אמת ולפני קלקולם¹⁰⁸, ולכן מתקשים להסביר חלק מן ההלכות במסכת המשוות את מעמדם של כותים לגויים. לכאורה בקריאה פשוטה אין לפנינו דיון במעמדם, במוצאם או אמירה מסכמת לגבי ההלכות במסכת, אלא תיאור של אורחות חייהם שעל פי הצהרתו זו של עורך המסכת דומים ברובם לאורחות חייהם של ישראל מאשר של גוים. לגבי ההלימה בין הלכה זו לשאר ההלכות מן המסכת אתייחס בפרק הסיכום והמסקנות.

¹⁰⁴ ראו: שחל, תשס"ב עמ' 277.

¹⁰⁵ ראו: קירכהיים; זעליגמאן; קנייבסקי.

¹⁰⁶ ראו: פלגי.

¹⁰⁷ ראו מקורות לעיון נוסף לעיל.

¹⁰⁸ פירוש מכ"י מונה ארבע תקופות בדיניהם של כותים ומעמיד את המסכת בתקופה השלישית בה הם מקולקלים וחשודים אך עדיין לא גזרו עליהם או שלא נתפשטה הגזירה.

א, ב:

אין מביאין מהן [לא קני זבין] לא קני זבות, ולא קני יולדות, לא חטאות, ולא אשמות.

1. מהן] מהם פ. ח' לא קני זבין כ. נ' לא קני זבין א. ע. נ' לא קני זבים פ. נ' לא קני זבין ד. לא] ולא א. ד. קני] קני ד. לא קני זבות] ח' פ. זבות ולא קני יולדות] יולדות ולא קני זבות ע. קני] קנה א. קני פ. ד. יולדות] יולדת א. לא] ולא א. פ. ד. אשמות] נ' אבל מידן פ. ע. נ' אבל מקבלין מידן ד.

מקבילות: שקלים א, ה. עיון נוסף: תוספתא שקלים א, ז; בבלי מנחות עג ע"א; ירושלמי שקלים א ד, מו ע"ב; רמב"ם, שקלים א, ה; מ"ש שקלים א, ה; ל"מ, מעשה הקרבנות ג ב.

הוספה לנוסח הפנים [לא קני זבין] עפ"י כ"י א. בכתבי היד ישנה זהות בין כ"י כ ל א, זהות בין כ"י ע ל פ וקירבה של ד ל ע ופ בשינוי הנראה כתיקון. היגער במהדורתו מגיה כאן על פי אחד מנוסחי המשנה ומוסיף "אבל נדרים ונדבות מקבלין מידם" היכול לכאורה להתאים לנוסח ע ופ.

נוסח המסכת כפי שהוא לפנינו אינו גורס את ההגהה של היגער¹⁰⁹ ונראה שיש לקיים את הנוסח כפי שהוא מופיע לפנינו בכ"י כ וא ולתלות את גירסת שאר כתבי היד בהוספה על בסיס המשנה. נוסח משנת שקלים¹¹⁰ המקבילה להלכה זו גורס: " אף על פי שאמרו אין ממשכנין נשים ועבדים וקטנים אם שקלו מקבלין מידן העובד כוכבים והכותי ששקלו אין מקבלין מידן ואין מקבלין מידן קני זבין וקני זבות וקני יולדות וחטאות ואשמות אבל נדרים ונדבות מקבלין מידן זה הכלל כל שנידר ונידב מקבלין מידן כל שאין נידר ונידב אין מקבלין מידן וכן הוא מפורש על ידי עזרא שנאמר לא לכם ולנו לבנות את בית אלהינו". משנה זו ונוסחיה נידונו רבות בפרשנות ובמחקר.¹¹¹ מסיכום הפרשנויות השונות והמחקרים ניתן להגיע לכמה מסקנות עיקריות:¹¹²

א. שני נוסחים עיקריים יש לה למשנת שקלים שלפנינו

1. הנכרי והכותי ששקלו אין מקבלין מידן ואין מקבלין מידן קני זבין וקני זבות וקני יולדות חטאות ואשמות מקבלין מידן.

¹⁰⁹ גם קירכהיים במהדורתו מגיה כך.

¹¹⁰ שקלים א, ה. בנוסח הדפוס, הובא במתכוון.

¹¹¹ ראו: אפשטיין, תשי"ז עמ' 340; ספראי, תשמ"ה עמ' 99; פינקלשטיין, תשכ"ט עמ' 61-43; פינצ'ובר, תשנ"ח עמ' 131-132; השלמות ותוספות, עמ' 458.

¹¹² לסיכום, ראו: פינצ'ובר, תשנ"ח עמ' 131-132.

2. הנכרי והכותי ששקלו אין מקבלין מידן ואין מקבלין מידן קיני זבין וקיני זבות וקיני יולדות וחטאות ואשמות.

ב. יש לקבל את ההמשך: "אבל מקבלין מהן נדרים ונדבות" כתוספת מאוחרת.

ג. אין לקבל את הגרסא הסקונדארית שבחלק מכתבי היד הגורסת את דין חטאות ואשמות כפסקה בפני עצמה, כלומר: "חטאות ואשמות אין מקבלין מידן.

ד. משנת הירושלמי היא ככל הנראה משנה נוסח 2 לעיל.¹¹³

על בסיס מסקנות אלו ניתן לשער כי המשנה שעמדה בפני עורך המסכת היא משנה עפ"י נוסח 2 לעיל. אך לשונה המיוחדת של מסכת כותים,¹¹⁴ לשון "אין מביאין" במקום "אין מקבלין", יכול להיות בסיס להשערה מנוגדת להשערה זאת. מצאנו בכמה מקומות במשנה בהם לשון זו מופיעה בקשר לקיני זבים וזבות ובחלק מן המקומות גם לגבי חטאות ואשמות¹¹⁵ ועוד ניתן לאמר כי לשון זו משמשת במקום בו לכתחילה "אין מביאין" ובדיעבד אם הביא התקבל הקרבן, אך הבעלים צריך לעשות פעולה כנגד הבאה זו שאינה כדן. ניתן לשאול, האם יש כאן בשימוש בלשון זו על ידי עורך המסכת אשגרה פשוטה בלשון המשנה (הגורסת כך במקום אחר) והכלאה בינה ובין נוסח המשנה לעיל, או שמא יש כאן שימוש דווקאי בלשון ממקום אחר בכדי להצביע על הלכה שונה מן המשנה במסכת שקלים. אם מקבלים השערה רחוקה זו יכול להיות שיש לפנינו תפיסה שונה של ההלכה במסכת כותים לגבי השתתפותם של הכותים בקורבנות ובמקדש והבנה שונה במשנת שקלים. השערה רחוקה נוספת שעולה, בעיקר עקב הנוסח הקשה המופיע בכ"י פ ו ע היא כי היה נוסח קדום של מסכת כותים שגרס: "אין מביאין מהם לא קיני זבין, ולא קיני זבות, ולא קיני יולדות, חטאות ואשמות מקבלין מידן", על בסיס נוסח 1 במשנת שקלים, ונוסח זה במסכת כותים תוקן והוגה על בסיס השינויים והתיקונים במשנת שקלים וההתאמה לנוסח המשנה.¹¹⁶ פרשני המסכת מביאים את משנת שקלים ודנים בה בהשוואה למשנת הרמב"ם¹¹⁷ ונוסח הדפוסים. חלקם מעמידים את משנתנו כמשווה את מעמדם של כותים לגוים וחלקם אף מסבירים מדוע יש טעם לאסור בכל אחד מן הסעיפים את הבאת הקורבן על כותים (חילוקי דינים ספציפיים בין ישראל לכותים). זעליגמאן התייחס ללשון השונה של מסכת כותים ולהגהה בש"ס וילנא¹¹⁸

¹¹³ למרות שגם כאן אולי יש מקום לפקפק על בסיס המובאה מן המשנה בירושלמי שאינו מזכיר חטאות ואשמות.

¹¹⁴ לשון "אין מביאין" במקום "אין מקבלין".

¹¹⁵ ראו: שביעית ח, ח; מעשר שני א, ז.

¹¹⁶ כהגהת היגער לעיל.

¹¹⁷ הגורס כנוסח 1 לעיל.

¹¹⁸ בדומה לדפוס החיד"א "אבל מקבלין מידם".

וטוען כי אפשר לקיים את הגירסא כפי שהיא לפנינו אם נחליף בין לשון הרישא לסיפא. כלומר, אין מקבלין מהם קורבנות וכו' אבל מביאים מידם, שמותר לקנות מהם קורבנות ועופות לקרבן שאינם חשודים על רביעה, אך פרשנות זו קשה משום שהיא מצריכה את החלפת לשון הרישא והסיפא.

נוסח מסכת כותים כפי שהוא לפנינו משווה לכאורה את מעמד הכותים לגויים לעניין קורבנות. לעומת זאת ניתן לטעון כי אי האזכרה של נדרים ונדבות מלמד על ההלכה אותה מייצג עורך המסכת אשר איננה משווה השוואה מלאה בין כותים לגויים לעניין המקדש והקורבנות אלא עורך המסכת תולה איסורים אלו של הבאת קורבנות בהרחקות הדווקאיות של הכותים מענייני המקדש עקב הויכוח העקרוני על מיקום המקדש ובסגנון הפסוק מעזרא המצוטט במשנת שקלים. יכול להיות שעל בסיס השערה זו היתה אוסרת ההלכה אותה מייצג עורך המסכת גם הבאת נדרים ונדבות מכותים, למרות ההיתר לגויים. דווקא הגהתו של היגער משווה לחלוטין את מעמדם של הכותים לגויים ומונעת פתח להסבר אפשרי זה. בהלכה זו ניכר שימוש בתבנית מן המשנה ע"י עורך המסכת.

א, ג:

אין מקנין אותן במחובר לקרקע, ואין מוכרין להם צמר לגזוז, ולא תבואה לקצור
ולא עצים מחוברין לקרקע, אבל מוכרין להם עצים על מנת לקוץ [ר' מאיר אמ'] אף
מה שיקצו. מוכרין לטבח כותי בהמה לשחוט רבי מאיר אמ' אף מה שישחוט.

1. אותן] אותם א פ ד. ואין] ולא א פ ע ד. להם] להן א. צמר] רחלין א. רחלים פ ע ד.
לגזוז] לגוז א פ ד. 2. מחוברין] מחוברים פ ד. אבל מוכרין... לשחוט מאיר אמ'] ח' פ ע ד.
להם] להן א. אף] ואף א. 3. בהמה לשחוט] על מנת לשחוט א. אמ'] ח' א. אף] אבל
פ. אלא ד.

מקבילות: ע"ז א, ה; תוספתא ע"ז ב, ד. עיון נוסף: תוספתא ע"ז ב, א; ירושלמי ע"ז א, ח, מ ע"א; בבלי
ע"ז כ ע"ב; בבלי ע"ז טו ע"ב.

הוספה לנוסח הפנים [ר' מאיר אמ'] על פי נוסח הברייתא בבבלי¹¹⁹ והמשך ההלכה במסכת כותים.
מעיון בכתבי היד ניתן לראות דמיון בין כ"י א ל כ ודמיון בין ד לכ"י פ, נראה כי בכתב יד פ היה
דילוג מחת הדומות במילה "אבל", דפוס ד ככל הנראה מגיה את הנוסח הקשה וגורס "אלא מה
שישחוט". לא מצאנו הסבר מניח את הדעת לנוסח הקשה העושה שימוש במילה "אף" במסכת
כותים. עפ"י השוואה למקבילות להלן, אנו משערים כי יש לקרוא את הנוסח "אף מה" כדעת ר'
מאיר במקבילה בבבלי¹²⁰ הגורסת: "ת"ר: מוכרין להן אילן על מנת לקוץ וקוצץ, דברי ר' יהודה,
רבי מאיר אומר: אין מוכרין להן אלא קצוצה; שחת - על מנת לגזוז וגזוז, דברי רבי יהודה, ר"מ
אומר: אין מוכרין להן אלא גזוזה; קמה - על מנת לקצור וקוצר, דברי רבי יהודה, ר' מאיר אומר:
אין מוכרין אלא קצורה" ובמשמעו אצלנו, אף מה שיקצו אסור, בניגוד לדעת ר' יהודה המתיר
תנאי עתידי, אבל גם הסבר זה עדיין לא מניח את הדעת באשר לשימוש בלשון "אף".¹²¹
הקנייה במחובר לקרקע:

הכלל בדבר הקניית הכותים במחובר לקרקע אינו מופיע לגבי במקורות חז"ל אלא במשנה לעניין
גוים.¹²² מכירת תבואה לקצוץ ואילנות לקוץ מצונו במפורש אודות הכותים בתוספתא:¹²³ "אין

¹¹⁹ ראו: בבלי ע"ז כ ע"ב.

¹²⁰ ראו: שם.

¹²¹ ניסינו להעלות השערות נוספות בקשר לנוסח, לדוגמא חילוף של "אד" ב "אף" אבל לא מצאנו ביסוס להשערות
אילו.

¹²² ראו: ע"ז א, ח.

מוכרין להן לא זיין ולא כלי זיין ואין משחיזין להן את הזיין ואין מוכרין להן את הסדן ולא כובלין ולא קוללין ולא שלשלאות של ברזל ולא ספרים ולא תפילין ולא מזוזות אחד הגוי ואחד הכותי מוכרין להן שחת קצוצה ותבואה קצורה ואילנות קצוצות ר' יהודה אומ' שחת לגוז על מנת שתיגוז ותבואה לקצור על מנת שתיקצור ואילנות לקוץ על מנת שיקציצו¹²⁴ המשווה אותם לגויים בעניין זה.¹²⁵ לכאורה ניתן לראות כאן הכלאה של העורך בין שני מקורות, בין לשון המשנה והכלל המופיע בה לעניין הקנייה במחובר לקרקע לבין התוספתא שמפרטת כלל זה.

צמר לגוז :

בעניין צמר לגוז, קשה נוסח ההלכה כפי שהוא מופיע לפנינו. מה עניין איסור מכירת רחלים/צמר לגוז והיכן מצינו איסור כגון זה ועוד מדוע עניין זה מופיע באמצע ההלכות הקשורות לאחיזה בקרקע. אחיזה לדבר בעניין מכירת בהמה דקה או עניין מכירת צמר או רחלים לגוז לגוי מצאנו בירושלמי:¹²⁶ "מקום שנהגו שלא למכור אין מוכרין למה מפני שמוציאה מידי גיזה הגע עצמך שהיתה עז מפני שמוציאה מידי בכורה הגע עצמך שהיה זכר מפני שמוציאו מידי מתנות מעתה חיטין אל ימכור לו מפני שמוציאו מן החלה יין ושמן אל ימכור לו מפני שמוציאן מן הברכה" ויכול להיות כי עורך מסכת כותים מכוון לאותו עניין הנידון בירושלמי לעיל. עוד ניתן לאמר כי שילוב עניין "צמר לגוז" בהלכה זו יכול להתפרש מקומו כאן גם על בסיס הסיפא של ההלכה העוסקת במכירת בהמה לשחוט.

פרשני מסכת כותים דנו בנושא זה וכולם הגיהו או הציעו להגיה¹²⁷ את ההלכה במסכת כותים על פי נוסח התוספתא המקבילה הגורסת "שחת לגוז" במקום "רחלים" או "צמר". בעל יד ישראל ובעל הפירוש מכ"י מנסים בכל זאת להסביר את גירסת רחלים על בסיס החיוב לתת את ראשית הגז לכהן ומשום שחשודים כותים שלא ליתן מתנות כהונה לכהן¹²⁸ כפי שהצענו לעיל על פי הירושלמי אך דוחים גירסה זו ומעדיפים את ההגהה לעיל על פי התוספתא.

בהמה לשחוט :

עניין נוסף המופיע בסיפא של ההלכה מופיע גם בירושלמי:¹²⁹ "אין מוכרין להן במחובר לקרקע כו' רבי בון בר חייה בעי אף בהמה גסה במחלוקת מוכר לו על מנת לשחוט אשכח תני אף בהמה גסה במחלוקת רבי יודה אומר מוכר לו על מנת לשחוט". על בסיס ירושלמי זה ניתן להבין אולי את

¹²³ תוספתא ע"ז ב, ד.

¹²⁴ צריך להניח כי "אחד הגוי ואחד הכותי" מוסב גם על הסיפא, מה שנראה נראה כסביר בתוספתא לעיל, למרות שמצינו דוגמאות הפוכות, ראו: תוספתא דמאי ד, כ; תוספתא ע"ז ב, ח; תוספתא מכשירין ג, ז.

¹²⁵ ראו גם: אליצור, תש"ס עמ' 411-412.

¹²⁶ ירושלמי ע"ז א ד, לט ע"ד.

¹²⁷ ראו: חגי יהודה; פירוש מכ"י; קירכהיים; זעליגמאן.

¹²⁸ ראו: זעליגמאן; פירוש מכ"י.

¹²⁹ ירושלמי ע"ז א ח, מ ע"א.

החיבור שעשה עורך מסכת כותים ואת ההבאה של דין בהמה כאן. בעקבות ירושלמי זה ועל בסיס ההלכה הבאה במסכת ניתן להעריך כי מדובר כאן בבהמה גסה בלבד.¹³⁰

פרשני המסכת דנים באריכות בהלכה זו ומנסים ליישבה עם אמירתם הכללית לגבי המסכת שכותים גרי אמת ומתמצים זאת בדרכים שונות, כמו כן כולם דנו בנוסח הקשה בסיפא של ההלכה והציעו להגיה הגהות שונות.

עורך מסכת כותים משווה בעניינים לעיל בין גויים לכותים. ככל הנראה¹³¹ הלכה זו מחמירה בענייני כותים בגלל החשש שימכרו או ימסרו לנכרים אחיזה בקרקע בא"י או לגבי בהמה שתמכר לגוי ולא חשש או איסור למכור לכותים עצמם. סיבה זו אינה רלוונטית לנוסח של מסכת כותים כפי שעומד בפנינו לגבי איסור "רחלין לגוז" אך גם איסור זה יש לו סיבה צדדית והיא ההרחקה של הכותים או מן הכותים בדינים הקשורים לכהנים ולמקדש.¹³² עורך המסכת מסכם את הדעות אותם אנו מכירים מן המקורות האחרים אך מעמיד את דעת תנא קמא במסכת כדעת ר' יהודה המיקל. ראינו לעיל הרכבה של העורך בין המשנה לתוספתא ועדויות לעניינים המופיעים בהלכה בירושלמי.

---

¹³⁰ נתייחס לכך בהרחבה בהלכה הבאה.

¹³¹ ראו גם המשך הסוגיה בבלי לעיל.

¹³² ראינו דוגמה כגון זו בהלכה א'.

א, ד :

אין מוכרין להם בהמה גסה, אף על פי ששבורה, ולא סייחין ולא עגלים, אבל מוכרין להם שבורה שאינה יכולה להתרפאות.

1. אף על פי] ואף על פי פ ע ד. [ששבורה] שבורה א. שהיא שבורה פ ע ד. סייחין] סייחים פ ד. מוכרין] מוכרים ד. 2. להתרפאות] להתרפות א ע. להתרפאת ד.

מקבילות: ע"ז א, ז; פסחים ד, ג. עיון נוסף: ע"ז א, ו; בבלי ע"ז טו ע"ב; ירושלמי ע"ז א ה, מ ע"א.

לא מצאנו במקורות חז"ל מקבילה מדויקת להלכה זו האוסרת במפורש מכירת בהמה גסה לכותים, אלא רק לגויים. איסור מכירת בהמה דקה לכותים מופיע בבבלי¹³³ התולה את האיסור במנהג המקום ומסביר אותו בטעם שמא ימכרו כותים לגויים. רמיזות לעניין בהמה גסה (ללא איסור מפורש) ניתן למצוא בתוספתא: ¹³⁴ "אין משכירין להם בתים שדות וכרמים ואין נותנין להם עיריסיות וקבלנות בהמה אחד הגוי ואחד הכותי במה דברים אמורים בארץ ישראל...". אמנם העיסוק הוא ככל הנראה בסוג מסויים של "השכרת" בהמה לצורך ביצוע עבודה מסוימת, אבל יש כאן בכדי להצביע על כריכת איסורים (הנוגעים לקרקעות ובהמות) על כותים ועל גויים יחדיו כבר בתוספתא. ישנה אפשרות כי עמד בפני עורך המסכת מקור שלא עמד בפנינו או שהעורך ביצע הסקה הגיונית מן הדינים האחרים¹³⁵ הקשורים להרחקה מכותים בדברים שיש בהם סכנה או שיבואו למוכרם לגויים. עורך המסכת מעמיד את ההלכה כדעת ר' יהודה כפי שמופיעה בתוספתא¹³⁶ לגבי גויים: "ר' שמעון בן אלעזר אומ' מוכרין כלב' כופריים... כך אין מחליפין להם לא רעים ביפים ולא יפים ברעים לא שבורים בשלימים ולא שלימים בשבורין ר' יהודה מתיר בשבורה שאינה יכולה להתרפות אמרו לו הרי הוא מרביעה והיא יולדת בן פתירא מתיר בסוס שאינו עושה מלאכה בשבת שחייבין עליה חטאת...". ולא כפי שמופיע ר' יהודה במשנה בפסחים: ¹³⁷ "מקום שנהגו למכור בהמה דקה לגויים מוכרים מקום שנהגו שלא למכור אינן מוכרים ואל ישנה אדם מפני המחלקות בכל מקום אין מוכרין להם בהמה גסה עגלים וסיחים שלימים ושבורים רבי יהודה מתיר בשבורה בן בתירה מתיר בסוס" ועוד עולה מן ההשוואה למקבילה במשנה, כי העורך במסכת כותים עושה שימוש ברשימה מן המשנה אך נצרך לערוך ולקטוע אותה על מנת

¹³³ בבלי ע"ז טו ע"ב.

¹³⁴ תוספתא ע"ז ב, ח.

¹³⁵ ראו: א, ג; א, ה.

¹³⁶ תוספתא ע"ז ב, ג; ברייתא בבבלי ע"ז טו ע"א.

¹³⁷ פסחים ד, ג.

להכניס את דעת ר' יהודה כפי שמופיעה בתוספתא, בכך העורך מצמצם את הויכוח ההלכתי המוצג במשנה וממשיך את המגמה המופיעה בתוספתא. כמו כן ר' יהודה במסכת כותים אינו מופיע בשמו אלא כתנא קמא.

פרשני המסכת מעמידים את האיסור למכור בהמה גסה לכותי משום שיבוא למכור לגוי ויעשה בה מלאכה או משום שימכור לגוי שחשוד על הרביעה.

עורך מסכת כותים משווה בעניינים לעיל בין גויים לכותים. ככל הנראה הלכה זו מחמירה בענייני כותים בגלל החשש לגבי בהמה שתמכר לגוי¹³⁸ ולא חשש או איסור למכור לכותים עצמם. לא מצאנו להלכה זו מקבילה מדוייקת אך יש עדויות עקיפות הקשורות לנושאים הנידונים ומקבילה לגבי גויים. ניכר שימוש ברשימה מן המשנה, עריכתה ועיצובה כהלכה בתוספתא, ושוב יש לפנינו העמדה של התנא קמא כדעת ר' יהודה המיקל.

---

¹³⁸ או לחילופין שתשמש כנגד ישראל.

א, ה :

אין מוכרין להם כלי זיין ולא כל דבר שיש בו נזק לרבים.

1. זיין] נ' {ולכ} א. זין פ. נזק] נזקה א.

מקבילות: ע"ז א, ז; תוספתא ע"ז ב, ד; בבלי ע"ז טו ע"ב.

בהלכה זו כ"י א שונה מעט בלשון משאר כתבי היד ומתאים לנוסח כ"י קאופמן למשנה¹³⁹ דבר שיכול להעיד על איכותו הלשונית.

הלכה זו היא מעין נוסח מקוצר של המקבילה המופיעה בתוספתא.¹⁴⁰ "אין מוכרין להן לא זיין ולא כלי זיין ואין משחזין להן את הזיין ואין מוכרין להן את הסדן ולא כובלין ולא קוללין ולא שללאות של ברזל ולא ספרים ולא תפילין ולא מזוזות אחד הגוי ואחד הכותי מוכרין להן שחת קצוצה..."¹⁴¹ בשילוב עם הכלל המופיע במשנה¹⁴² לגבי גוים: "אין מוכרין להם דובין ואריות וכל דבר שיש בו נזק לרבים אין בונין עמהם בסילקי גרדום ואצטדיא ובימה אבל בונים עמהם בימוסיאות ובית מרחצאות הגיעו לכיפה שמעמידין בה ע"ז אסור לבנות".

פרשני המסכת מעמידים את הטעם לאיסור בהלכה זו בכך כי יבואו כותים למכור זאת לגוים ומשום כך אסורה מכירה של כלי זיין גם לישראל החשוד למכור לגוי.

עורך מסכת כותים משווה בעניינים לעיל בין גויים לכותים. ככל הנראה הלכה זו מחמירה בענייני כותים בגלל החשש למכירה לגוי.¹⁴³ ניכרת בבירור עבודת העורך העושה שימוש בכלל המופיע במשנה בשילוב עם התוספתא.

¹³⁹ בנוסח כ"י קאופמן, ע"ז א, ז מופיע: "דבר שיש בו נזיקה לרבים".

¹⁴⁰ תוספתא ע"ז ב, ד.

¹⁴¹ שוב עומדת בפנינו שאלת ההסבה של "אחד הגוי ואחד הכותי".

¹⁴² ע"ז א, ז.

¹⁴³ ושתשמש כנגד ישראל. ראו: בבלי ע"ז טו ע"ב.

אין משיאין אותן ולא נושאין מהם נשים, אבל מלוין אותם ולווין מהם ברבית.

1. אותן] אותם א פ ד. נושאין] נושאים ד. מלוין אותם ולווין מהם] מלוין אותם ולווין מהן

א. מלוין ולווין מהם פ ע. מלוין ולוים מהם ד. ברבית] לרביית א.

עיון נוסף: ספ"ד רסג, כא עמ' 285; ב"מ ה, ו; בבלי קידושין עה ע"א – עו ע"א; ירושלמי גיטין א ב, מג

ע"ג; ירושלמי יבמות א ב, ג ע"א; ירושלמי ב"מ ה, ה, י ע"ג; ירושלמי ע"ז ה ד, מד ע"ד; גרים ג, ג;

רמב"ם, מ"ת מלוה ולוה ה, א; רמב"ן, חידושים ב"מ עא ע"ב.

איסורי חיתון:

ניסוח זה של איסורי חיתון עם הכותים אין לו מקבילה בספרות חז"ל.¹⁴⁴ אמנם מצינו בספרות

חז"ל מספר דיונים על מעמדם של הכותים ועל שום מה הם פסולין, אך אין ניסוח הלכתי ברור

כגון זה לעיל במסכת כותים. לכאורה משתמע מן המקורות העוסקים בכך כי כותים פסולין

לחיתון אך אין המקורות משווים אותם למעמדם של גויים ואף מבחינים את הכותים מן

הממזרים האסורים לבוא בקהל ודאי, כפי שעולה מן המשנה: ¹⁴⁵ "כל האסורים לבא בקהל

מותרים לבא זה בזה רבי יהודה אוסר רבי אליעזר אומר ודאן בודאן מותר ודאן בספיקן [וספיקן

בודאן] וספיקן בספיקן אסור ואלו הן הספיקות שתוקי אסופי וכותי". מקורות חז"ל העוסקים

באיסורם של הכותים לבוא בקהל אינם מנסחים אותו ניסוח כגון זה שבמסכת כותים אלא דנים

בטעם לאיסור זה.¹⁴⁶

ריבית:

חלקה השני של ההלכה נידון רבות ע"י פרשני מסכת כותים וע"י החוקרים השונים.¹⁴⁷ בניסוחה של

ההלכה כפי שמופיע לעיל לא ברורה מילת "אבל" המקשרת בין שני חלקי ההלכה, לכאורה מילה

זו אמורה להנגיד את חלקה השני של ההלכה מן הראשון אך דומה כי אין כאן ניגוד בין החלקים

השונים אלא זהות. למרות הניסוח השלילי של החלק הראשון אל מול הניסוח החיובי של החלק

השני שיכול להוות סיבה לשימוש במילת "אבל", בשני החלקים הכותים לכאורה מושווים לגויים

ואף נראה כי החלק השני הוא המשך ישיר או תוצאה הנובעת מן החלק הראשון. היתר להלוואה

¹⁴⁴ ראו גם: אליצור, תש"ס עמ' 397; גפני, תשכ"ט עמ' 65-66.

¹⁴⁵ קידושין ד, ג. וראו גם: תוספתא קידושין ה, א; בבלי קידושין עה ע"ב.

¹⁴⁶ ראו: ירושלמי גיטין א ב, מג ע"ג; בבלי קידושין עה ע"א – עו ע"א. הלכה המקבילה לדיונים המופיעים בבבלי וירושלמי בנוגע לטעם לאיסור מצינו במסכת כותים ב, ו ונדון בה בהרחבה להלן.

¹⁴⁷ ראו גם: שחל, תשס"ב עמ' 279.

בריבית לכותים מצינו בירושלמי: ¹⁴⁸ "רבי יעקב בר אחא בשם רבי חנינה כותאי דקיסרין מותר להלוותן בריבית רבי יוסי בעי מעתה לא נחוש לחלתן ונן חמיי רבנן חששו" בירושלמי לעיל מוסר ר' יעקב בר אחא בשם רבי חנינה ¹⁴⁹ על הכותים בקיסריה וההיתר להלוות להם בריבית. מן המקור משתמע כי ההיתר הוא היתר הלוואה לכותים אשר בקיסריה בלבד, כלומר היתר מקומי ¹⁵⁰. ניתן לשאול מתי התרחב היתר זה והפך להלכה הגורפת המופיעה במסכת כותים לעיל. עוד ניתן לשאול, האם יש כאן התרחבות של ההלכה מהיתר הלוואה בלבד ¹⁵¹ להיתר גם ללוות מהם, ומתי התרחבות זו התרחשה אם בכלל.

שאלת לשונה של ההלכה וההשוואה למקור בירושלמי מעלות תהיות לגבי נוסח זה של מסכת כותים העומד בפנינו. במסכת גרים ¹⁵² מצינו נוסח דומה ושונה ממסכת כותים: ¹⁵³ "אין משיאין לו ולא נושאין ממנו נשים, ולא מלוין אותו ולא לויין ממנו בריבית". קירכהיים בפירושו למהדורתו ¹⁵⁴ טוען כי הלכה זו נשנית רק לגבי אותם הכותים שקילקלו מעשיהם כמו כותאי דקיסרין, ובנוסף מביא את פירושו של רז"ג ¹⁵⁵ המגיה הלכה זו בסגנון מסכת גרים לעיל וגורס: "אין משיאין אותם ולא נושאין מהם נשים, אבל לא מלוין אותם ולויין מהם בריבית" וכך הוא פותר את הקושי הלשוני והענייני. למרות הבעיות אותן הגהה זו פותרת אין לנו מספיק ראיות עליהן אנו יכולים להשען ולהגיה כך.

הרמב"ן בחידושו למסכת ב"מ מצטט הלכה זו ומזכיר אגב כך את מסכת כותים: ¹⁵⁶ "ועוד מצאתי בחיצונה במסכת כותיים מז' מסכיות קטנות דקתני אבל מלוין אותן ולויין מהן בריבית, ושם נראה שאותה ברייתא בגירי אמת תני להו ואפ"ה לענין רבית מותר, ומ"מ למדנו שהמשומדים לע"ז מותר להלוותם בריבית, וכן משומד להכעיס דקיי"ל דמין הוא בפרק אין מעמידין. " ולומד מכך כי משומדים לע"ז מותר להלוותן בריבית אך מוסיף משום מה כי: ¹⁵⁷ "ללוות מן המשומדים אפשר שהוא אסור ללוה שהרי הם אסורין להלוות" ובכך מסייג את ההשוואה המלאה.

¹⁴⁸ ירושלמי ע"ז ה ד, מד ע"ד.

¹⁴⁹ זיהוי החכמים בקטע אינו פשוט, מה גם כי עפ"י מהדורת האקדמיה ישנו קטע גניזה הגורס: "ר' יעקב בר אחא ר' עולא דקיסרין בשם ר' חנינא". עפ"י הוספה זו לפנינו דוברים אמוראים ואז ניתן ביתר קלות לזהות את ר' חנינה עם ר' חנינה בר חמא (אמורא 1, א"י ובבל), ר' עולא דקיסרין (אמורא 2, א"י) ור' יעקב בר אחא (אמורא 3-4, א"י). זיהוי הדוברים חשוב מאוד בקטע הזה כי הוא מאפשר לנו לקבוע מתי נקבע או נתפשט ההיתר להלוואה בריבית של הכותים בקיסריה. האופציה השניה לזיהוי היא לזהות את הדוברים כתנאים: ר' יעקב בר אחא (דור 6) ורבי חנינה (דור 4). אפשרות זו נראית קשה יותר ופחות מסתברת (ראו גם התחלת והמשך הדיון בירושלמי).

¹⁵⁰ קיימים איזכורים נוספים על הכותים בקיסריה וככל הנראה לחכמי קיסריה יש תפקיד חשוב בגזרות על הכותים, ראו למשל עמדת ר' אבהו בירושלמי בעניין יינם, ב, ו להלן.

¹⁵¹ כפי שמופיע בירושלמי בקריאה מצמצמת.

¹⁵² אחת המסכתות הקטנות, כשמה, עוסקת בדינים המיוחדים לגרים ובד"כ ממוקמת בצמוד למסכת כותים.

¹⁵³ גרים ג, ג.

¹⁵⁴ קירכהיים, עמ' 31 הערה 11.

¹⁵⁵ ראו בפרק העוסק בפרשנים, קירכהיים.

¹⁵⁶ רמב"ן, חידושים ב"מ ע"ב; ספר גדולי תרומה, ש' מו ח' ב עמ' ריב.

¹⁵⁷ רמב"ן, שם, בהמשך.

פרשני מסכת כותים בפירושם להלכה זו מביאים את הרמב"ן הנ"ל ומקשים עליו לגבי הלימוד החלקי ממסכת כותים לעניין משומדים ומנסים לתרצו. כמו כן רוב הפרשנים מעמידים הלכה זו באחר "קלקול הכותים" או אחר ש"עשאו כגויים", וחלקם מפרשים והולכים בעקבות הרמב"ן ומנסים לתרץ זאת בהשוואת הכותים למשומדים לע"ז ואז נצרכים להדחק ולהסביר את עניין "לויין מהן" בדרכים שונות.

עורך מסכת כותים משווה בהלכה זו לעיל את מעמדם של כותים לגויים. מהלכה זו לא ניתן ללמוד על הסיבות להשוואה. נוסח ההלכה מצטייר כבעייתי בהשוואה למגמת העורך ולהלכות נוספות מן המסכת, אך לא ניתן להכריע בניגוד לנוסח שלפנינו.¹⁵⁸ על בסיס זיקת ההלכה שלנו לירושלמי אפשר לאמר כי המקור בירושלמי המציג שינוי ביחס לכותים במאות 3-4 לספירה מעמיד את ההלכה שלנו (לאחר שההלכה בירושלמי נתפשטה ונקבעה) ככל הנראה לאחר המאות המוזכרות לעיל ובכל מקרה לא מוקדם מהן.

---

¹⁵⁸ ישנה אפשרות כי לפנינו עריכה מאוחרת, אך אין בידינו ראיות לכך.

א, ז :

נותנין להם לקט שכחה ופאה, ויש עליהם לקט שכחה ופאה, והם נאמנין על הלקט השכחה והפאה בשעתן, ועל מעשר עני בשעתו. ופירותיהם טבל כפירות הגוים, ואוסרים את העירוב כגוים.

1. נותנין] נותנים ד. להם] להן א. ויש עליהם לקט שכחה ופאה והם נאמנין על הלקט השכחה והפאה בשעתן] והם נאמנין על הלקט ושכחה ופיאה ויש להן לקט שכחה ופיאה בשעתן א. ויש עליהם לקט שכחה] ויש להם שכחה פ ע ד. נאמנין] נאמנים ד. 2. השכחה והפאה] ועל השכחה ועל הפאה פ ע ד. עני] שני א. בשעתן] בשנתו א פ ע. ופירותיהם] ופירותיהן א פ ד. הגוים] גוים פ ע ד. 3. ואוסרים] ואוסרין א פ ד. כגוים] כגויים פ.

עיון נוסף: דמאי ה, ט; עירובין ו, א-ב; תוספתא דמאי ד, כ; תוספתא דמאי ה, כא-כב; תוספתא דמאי ה, כד; תוספתא גיטין ג, יג; בבלי ברכות מז ע"ב; בבלי עירובין לא ע"ב; בבלי גיטין סא ע"א; ירושלמי דמאי ב א, כב ע"ג; ירושלמי דמאי ה ח, כה ע"א.

רוב כתבי היד גורסים מעשר עני ולא מעשר שני ככ"י א וכך מסתבר בהמשך לנאמנות עניי כותים, ויש מקום להניח כי כותים היו מקפידים על מעשר עני לעומת מעשר שני שצריך להעלות לירושלים. עניין נאמנותם של הכותים במעשרות ידון להלן.

נאמנות עניי כותים :

בעניין זה מצינו בתוספתא: ¹⁵⁹ "ר' יהודה או' מקום שדורכין את העוללות נאמן עני לומר יין זה עוללות הוא לקט זה לקטתו אני ואחי וקרובי אבל אין נאמן לומר מפלוני גוי לקחתו מאיש פלוני כותי לקחתו עניי כותים כעניי ישראל אבל עניי גוים אין מאמינים להם בכל דבר" אמנם גם עניי גויים "לא היו ממחים בידם" ונותנים להם לקט שכחה ופאה אבל רק מפני דרכי שלום.¹⁶⁰

¹⁵⁹ תוספתא פאה ד, א.

¹⁶⁰ ראו : תוספתא גיטין ג, יג ; בבלי גיטין סא ע"א.

פירות הכותים :

עורך המסכת קובע בהלכה זו כי פירות הכותים טבל כפירות הגויים.¹⁶¹ לעניין זה מצינו מקורות רבים והתפתחות המתוארת במקורות אלו. אך יש לחלק עניין זה למספר עניינים הלכתיים שונים. קודם לכן יש לדון בשאלה האם יש קניין לנכרי בא"י להפקיע מן המעשר¹⁶², ואם אכן ישנו קניין לנכרי האם מעמד הכותי כמעמדו,¹⁶³ ואם אין מעמד הכותי כמעמד גוי האם פירות הכותים נוהגים כדמאי או כטבל ודאי. מובא במשנה:¹⁶⁴ "מעשרין משל ישראל על של נכרי משל נכרי על של ישראל משל ישראל על של כותים משל כותים על של כותים רבי אליעזר אוסר משל כותים על של כותים". על בסיס משנה זו אנו רואים כי אין קניין לנכרי בא"י להפקיע מן המעשרות, ולעניין מעמדם של פירות הכותים תנא קמא במשנה זו משווה את מעמדם של הכותים למעמדם של הגויים ואילו ר' אליעזר (תנא 2) חולק על דין זה ואוסר על עישור משל כותים על של כותים ובכך אינו משווה את הכותים לגויים וקובע כי פירותיהם דמאי כפירות ישראל.¹⁶⁵ התהליך או ההסבר לדעות במשנה אפשר שמופיע בתוספתא:¹⁶⁶ "ר' שמע' או' שלש גזירות בדמאי מעשה שנכנסו רבותינו לעיירות של כותים שעל יד הדרך הביאו לפניהם ירק קפץ ר' עקיבא ועישרן ודאי אמי' לו רבן גמליאל היאך מלאך ליבך לעבור על דברי חביריך או מי נתן לך רשות לעשר א' לו וכי הלכה קבעתי בישראל א' לו ירק שלי עישרתי א' לו תדע שקבעתה הלכה בישראל שעישרתה ירק שלך וכשבא רבן גמליאל ביניהם עשה תבואה וקיטנית שלהן דמאי ושאר כל פירותיהם וודאי וכשחזר רבן שמעון בן גמל' ביניהם ראה שנתקלקלו ועשו כל פירותיהן ודאי". התוספתא שלפנינו מניחה כהנחת יסוד שאין מעמדם של כותים כגויים לעניין מעשרות ומתארת תהליך בעל שלשה שלבים. בשלב הראשון (ר' עקיבא ורבן גמליאל, תנאים 2-4) היו פירותיהם לכל הפחות בחזקת דמאי, בשלב שני (ר' גמליאל, תנא 2-3) חלק דמאי ופירותיהן ודאי, בשלב שלישי (רשב"ג, תנא 4) עשה כל פירותיהן ודאי.¹⁶⁷ ההלכה אצלנו ככל הנראה מתעצבת כבר בתקופה שאין על כך פקפוק וכל פירותיהן טבל כפירות הגויים.

¹⁶¹ ראו : זוסמן, תשל"ד עמ' 158-88 ; ליברמן, תרצ"א עמ' 107 ; ליברמן, תשנ"א עמ' 411-402 ; קליין שמואל, ת"ש עמ' 146.

¹⁶² דבר שככל הנראה שנוי במחלוקת. ראה הפניות להלן.

¹⁶³ שאלה חשובה נוספת שאין עניינה העיקרי כאן היא האם ארץ הכותים נחשבת כא"י שהחזיקו אותה עולי בבבל וסתם פירותיה חייבים במעשרות. לעיון בסוגיה זו שכנראה מוכרעת לכך כי ארץ הכותים נחשבת כא"י לעניין מעשרות, ראו הפניות בהערה לעיל. וראו : גדליהו, תשי"ח עמ' 14-9.

¹⁶⁴ דמאי ה, ט.

¹⁶⁵ וראו גם : תוספתא דמאי ה, כא. כמו בהלכה אצלנו גם התוספתא שם מעמידה את הכותים כגויים לעניין מעשרות וראו : ליברמן, תוסכפ"ש, עמ' 261 שורה 92.

¹⁶⁶ תוספתא דמאי ה, כד.

¹⁶⁷ להרחבה ראו : ליברמן, תשנ"א עמ' 405-404.

עירוב:

החלק השלישי והאחרון בהלכה זו דן בעניין עירוב ומשווה את מעמדם של הכותים לגויים. ככל הנראה הוחזקו הכותים כמי ש"אינם מודים בעירוב" כמופיע במשנה: ¹⁶⁸ "הדר עם הנכרי בחצר או עם מי שאינו מודה בעירוב הרי זה אוסר עליו דברי ר' מאיר ר' אליעזר בן יעקב אומר לעולם אינו אוסר עד שיהו שני ישראלים אוסרין זה על זה. אמר רבן גמליאל מעשה בצדוקי אחד שהיה דר עמנו במבוי בירושלים ואמר לנו אבא מהרו והוציאו את כל הכלים למבוי עד שלא יוציא ויאסר עליכם רבי יהודה אומר בלשון אחר מהרו ועשו צרכיכם במבוי עד שלא יוציא ויאסר עליכם". וכפירושו של הבבלי במשנה זו: ¹⁶⁹ "או ביד מי שאינו מודה בעירוב. מאן? - אמר רב חסדא: כותאיי". רב חסדא (אמורא, 2-3 בבב) מפרש את המשנה וקובע כי אלו שאינם מודים בעירוב אלו הכותים. ועוד מובא בבבלי: ¹⁷⁰ "ויהלך רבי יצחק וספר דברים - לפני רבי אבהו, והלך רבי אבהו וספר דברים לפני רבי אמי ורבי אסי, ולא אזו משם עד שעשאו גוים גמורים..... מאי גמורים? אמר ר"נ בר יצחק: לבטל רשות וליתן רשות, וכדתניא: ישראל מומר משמר שבתו בשוק - מבטל רשות ונותן רשות, ושאינו משמר שבתו בשוק - אינו מבטל רשות ונותן רשות, מפני שאמרו: ישראל נותן רשות ומבטל רשות, ובגוי עד שישכור, כיצד? אמר לו רשותי קנויה לך רשותי מבוטלת לך - קנה ואינו צריך לזכות". ר"נ בר יצחק (אמורא, 4 בבב) מסביר את מעשיהם של ר' אמי ורבי אסי (אמוראים, 3 א"י) כהפיכתם של הכותים לגוים לעניין רשות ועירובין ככל הנראה כפי שמופיע אצלנו במסכת. לא מצינו איזכור זה לעניין עירוב בתוספתא ובירושלמי אלא איסור מפורש בנוגע לכותים מצינו בבבלי בלבד. נראה כי הטעם לאיסור זה הוא אותו הטעם לעניין צדוקים שהם אינם מודים בעניין זה של עירוב ולכן אינם יכולים להיות שותפים בו. ¹⁷¹

פרשני המסכת הדנים בענייני ההלכה הנ"ל, מסבירים את ההתייחסות לענייני כותים כשווה להתייחסות לענייני גוים וחלקם אף מעמידים את ענייני גוים כשוים לענייני ישראל כמו שהראינו לעיל. לעניין מעשרות רוב הפרשנים טוענים כי הכותים אינם מקפידים על לפני עיוור ולכן פירותיהן שמוכרים טבל ודאי. לעניין עירוב, מתקשים הפרשנים ¹⁷² להסביר מדוע השוו את מעמדם לגוים

¹⁶⁸ עירובין ו, א-ב.

¹⁶⁹ בבלי עירובין לא ע"ב.

¹⁷⁰ בבלי חולין ו ע"א.

¹⁷¹ וראו דעת רבן גמליאל המופיעה בגמרא לעניין צדוקי וביתוסי שאינם אוסרים בעירוב ואת דיון הגמרא לאחר מכן, אולי ניתן ללמוד מדעת רבן גמליאל על צדוקי גם לעניין כותי, עניין זה יכול להשתלב בהשקפתו הכללית של רבן גמליאל לעניין כותים. ראו: עירובין סח ע"ב. לדיון נרחב בסוגיה זו לגבי צדוקים, ראו: רגב, תשס"ה, עמ' 63 וגם הערה 13, וכמו כן, עמ' 213 וגם הערות 13-14.

¹⁷² ובעיקר דנים בטעם אותו נותנת הגמרא לאיסורם של הגויים בעירוב "כדי שלא ילמד ממעשיו" או משום שהם חשודים על שפיכות דמים ומנסים לתרץ ולהתאם איסור זה גם לכותים.

וחלקם מעמידים זאת בעניין צדדי כמו בבבלי, אי ההודאה של הכותים בעירוב, וחלקם מעמידים זאת לאחר שקילקלו או שגזרו עליהם.

עורך המסכת אינו משווה את הכותים לגויים לעניין לקט, שכחה, פאה ומעשר עני, ומעמדם כעניי ישראל. עורך המסכת משווה את מעמדם לגויים לעניין מעשרות. כמו כן משווה את מעמדם לגויים לעניין עירוב.¹⁷³ לא מצינו מקבילה להלכה זו ממסכת כותים אך ישנם מקורות רבים העוסקים בעניינים הנ"ל. בעניין עירוב אין בידינו מקורות בירושלמי ובתוספתא אלא בבבלי בלבד, ואולי עדות עקיפה במשנה.

---

¹⁷³ אין בידי תשובה מספקת לשאלה בדבר מיקומו של עניין עירוב בהלכה הזו.

א, ח:

בת ישראל אינה מילדת את הכותי <ת> ולא מניקה את בנה, אבל כותית מילדת בת ישראל ומניקה את בנה כרשותה.

1. כותית] הכותית פ ע ד . 2. כרשותה] ברשותה א פ ד .

מקבילות: תוספתא ע"ז ג, א; שמ"ר (וילנא) פ' א, כה. עיון נוסף: ע"ז ב, א; תוספתא ע"ז ג, ג; בבלי ע"ז כו ע"א; ירושלמי ב"ק ד ג, ד ע"ב; ירושלמי ע"ז ב א, מ ע"ג.

מצינו לענין גויים במשנה: ¹⁷⁴ "...על שפיכות דמים בת ישראל לא תיילד את הנוכרית אבל נוכרית מילדת את בת ישי' בת ישי' לא תינני" ק את בנה של נכרית אבל נוכרית מניקה את בנה של בת ישי' ברשותה". מקבילה זו שווה בתוכנה להלכה אצלנו ובכך משווה את מעמדם של הכותים למעמדם של גויים. ¹⁷⁵ התוספתא המקבילה למשנה זו מוסיפה את הטעמים לאיסורים לעיל: ¹⁷⁶ "בת ישרי' לא תניק בנה של נכרית מפני שמגדלת בן לעבו' זרה אבל נכרית מניקה את בנה של בת ישרי' ברשותה בת ישרי' לא תיילד את הנכרית מפני שמילדת בן לע' זר' ונכרית לא תיילד את בת ישרי' מפני שחשודין על הנפשות דברי ר' מאיר וחכמי' אומי' נכרית מיילדת את בת ישרי' בזמן שאחרים עומדין על גבה בינו לבניה אסור מפני שחשודין על הנפשות" לכאורה מן התוספתא עולה כי הטעם לאיסורים לעיל לעניין נכרים "מגדלת בן לעבודה זרה" ו"חשודין על הנפשות", אינם מתאימים לכותים. לגבי "מגדלת בן לעבודה זרה" אין בידינו הוכחות ישירות אך לגבי "חשודין על הנפשות" מצינו פעמים רבות כי אין הכותים חשודין על עניין זה. ¹⁷⁷ ובאמת מצינו בתוספתא דין אחר לגבי הכותים: ¹⁷⁸ "מעמידין בהמה בפונדקאות של כותים אפילו זכרים אצל נקבות ונקבות אצל זכרים ונקבות אצל נקבות ומוסרין בהמה לרועה שלהן ומוסרין לו תינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות להתייחד עמו בת ישרי' מילדת ומניקה בנה של כותית והכותית מיילדת ומניקה את בנה של בת ישרי'" עפ"י הטעמים המופיעים בתוספתא לגבי גויים באמת מסתברת יותר תוספתא זו לעניין כותים מן המופיע בהלכה אצלנו וכן מתעורר הקושי לגבי תיבת "ברשותה" המופיעה בהלכה אצלנו ובמשנה לגבי גויים. להערכתנו בוצעה כאן פעולת עריכה והרכבה של שני מקורות כאשר

¹⁷⁴ ע"ז ב, א. עפ"י נוסח כ"י קאופמן.

¹⁷⁵ ראו גם: גפני, תשכ"ט עמ' 25; שחל, תשס"ב עמ' 278; אליצור, תש"ס עמ' 400 הע' 44.

¹⁷⁶ תוספתא ע"ז ג, ג.

¹⁷⁷ ראו למשל: הלכה א, י להלן.

¹⁷⁸ תוספתא ע"ז ג, א.

סדר הצגת הדברים מתאים לתוספתא והדין ותיבת "ברשותה" מתאימים למשנה. להערכתנו חיבר העורך בין המשנה לתוספתא ובכך יצר הלכת כלאיים זו אשר אינה מתיישבת עם היטב עם תפיסת חכמים אודות הכותים (חשד על הנפשות).¹⁷⁹ מקבילה יחידה להלכה אצלנו מצינו בנוסח בעיית¹⁸⁰ בדפוסים של מדרש שמ"ר: ¹⁸¹ "כה ותאמר אחותו אל בת פרעה וגו', למה אמרה מרים מן העבריות, וכי אסור לו למשה לינק מחלב הנכרית לא כן תנינן בת ישראל לא תניק בנה של כותית אבל כותית תניק בן ישראל ברשותה, אלא למה אמרה כן...".

פרשני המסכת דנו בקושיות אותן העלנו לעיל, הסתירה בין מסכת כותים לבין התוספתא והשוואה של כותים לנכרים בעניין זה, וגם לעניין תיבת "ברשותה" המעמידה את הכותים כחשודים על שפיכות דמים. חלק מן הפרשנים¹⁸² מגיחים בעקבות קושיות אלו את ההלכה במסכת כותים ומעמידים אותה כתוספתא, וחלקם משאירים אותה כמות שהיא אך מנסים לתרץ את תיבת "ברשותה". בעל הפירוש מכ"י טוען כי "ברשותה" מוסב על הכותית ולא על בת ישראל ומביא ראיה מן המדרש בתנחומא¹⁸³: "שכך שנינו בת ישראל לא תניק בנה של עכו"ם אבל עכו"ם מניקה בנה של ישראל ברשותה מהו ברשותה אוכלת מתחת ידה ומניקתו", אבל אין דבריו נראים בהשוואה למשנה ולתוספתא.

עורך המסכת משווה בהלכה זו את מעמדם של הכותים למעמדם של גויים ומחמיר מן המקבילה בתוספתא, ראינו לעיל כי הלכה זו נראית כעבודת עריכה ועיבוד של נוסח המשנה והתוספתא לכדי נוסח אחד.

¹⁷⁹ חשוב לסייג מסקנה זו ולומר כי ישנה אפשרות שיש לפנינו עבודת עורך מאוחר אשר הגיה את נוסח מסכת כותים ולכן לא מתיישבת הלכה זו עם מגמת העורך במסכת, אך אין בידינו ראיות לעריכה כגון זו.

¹⁸⁰ ראו: שנאך, שמ"ר, עמ' 80.

¹⁸¹ שמ"ר, פ' א, כה.

¹⁸² חגי יהודה; קירכהיים.

¹⁸³ תנחומא, שמות ס' ז.

א, ט :

ישראל מל את הכותי והכותי מל את ישראל, ר' יהודה אומ' כותי לא ימול את ישראל, שאין מוהלו אלא לשום הר גרזים.

1. מל] מוהל א פ ד . מל] מוהל א פ ד . אומ' או' פ אומר ד . כותי] ח' א . 2. ישראל] יש' פ . שאין] שאינו פ ד . לשום] לשם א פ ד . גרזים] גריזים א פ ד .

מקבילות: תוספתא ע"ז ג, יג; בבלי ע"ז כז ע"א; ירושלמי שבת יט א, יז ע"א; ילקוט לך-לך ר' פב. עיון נוסף: בבלי ע"ז כז ע"ב.

מקבילה להלכה אצלנו מצינו בתוספתא:¹⁸⁴ "ישראל מל את הכותי וכותי לא ימול את ישר' מפני שמלו לשום הר גרזים דברי ר' יהודה אמ' לו ר' יוסי היכן מצינו מילה שאינה לשום ברית אלא לשום הר גרזים עד שתצא נפשו" ובמקבילות נוספות¹⁸⁵ בשינויים קלים. ההלכה במסכת כותים ובתוספתא מבחינה בין גויים לכותים לעניין מילה¹⁸⁶. מעניינת דעת ר' יהודה במקורות שאוסר על כותי למול את ישראל משום מילה לשום הר גרזים, סיבה שונה מן הסיבה אותה מציגים המקורות העוסקים במילת גויים שאוסרים את מילת ישראל ע"י גוי מפני חשד שפיכות דמים או כרות שפכה.¹⁸⁷ יכול להיות שעקב כך מגיב בחריפות ר' יוסי לר' יהודה.¹⁸⁸ מהשוואת מסכת כותים לשאר המקורות ניתן לראות כי עורך המסכת בחר להעמיד את הדעה המקילה (לאו דווקא דעת ר' יוסי במקורות האחרים) כדעת תנא קמא אצלנו ולהביא את דעת ר' יהודה לאחרייו.¹⁸⁹ עוד משמע מהעמדה זו כי אין התנא קמא מכניס את סוגיית מילת הכותים לשום הר גרזים לדיון ההלכתי אלא רק בדעת ר' יהודה¹⁹⁰ (שלא כמו המקורות האחרים).

רוב פרשני המסכת מעמידים את הדעות בהלכה זו במחלוקת האם חשודים הכותים בעבודה זרה אם לאו ומנסים להתאים את ההלכה לדעות השונות. זעליגמאן בפירושו העיר על ההבדלים בין ההלכה במסכת כותים לתוספתא, עליהם הצבענו לעיל ומעמיד את דעת תנא קמא במסכת כותים כסובר כי אין הכותים חשודים כלל על ע"ז.

¹⁸⁴ תוספתא ע"ז ג, יג.

¹⁸⁵ בבלי ע"ז כז ע"א; ירושלמי שבת יט א, יז ע"א; ילקוט לך-לך ר' פב.

¹⁸⁶ ראו גם: אליצור, תשי"ס עמ' 406; גפני, תשכ"ט עמ' 58-59.

¹⁸⁷ ראו: תוספתא ע"ז ג, יב; בבלי ע"ז כז ע"ב.

¹⁸⁸ וראו גם סוגיית העדפת רופא גוי על רופא כותי, בבלי ע"ז כז ע"ב.

¹⁸⁹ בניגוד להלכות הקודמות ר' יהודה מייצג פה דעה מחמירה בנוגע לכותים, וכמו כן הוא אינו התנא קמא.

¹⁹⁰ ראו: זעליגמאן, הלכה זו.

עורך מסכת כותים מביא את הדעות השונות לעניין מילה המופיעות במקורות המקבילים בחז"ל אך עורך את המקורות בצורה משמעותית. דעת תנא קמא במסכת היא כדעת המקילים במקורות המקבילים, ושמות הדוברים ודרך הצגת הדין איננה כבמקבילות. מעמדם של הכותים שונה ממעמדם של הגויים לעניין מילה (למעשה עפ"י אחת מן הדעות, ואף לפי הדעה השניה, שונים הם בטעם לאיסור).

א, י:

מעמידין בהמה בפונדקי כותיים, ושוכרין כותי שילך אחר בהמתו של ישראל, ומוסר ישראל בהמתו לרועה כותי, מוסר ישראל את בנו שילמדנו כותי אומנות, ומתיחדים ומסתפרים עמהם בכל מקום, מה שאין כן בגוים.

1. מעמידין] מעמידים א. בפונדקי] בפונדק פ ד. כותיים] כותיים <א. כותי פ ע ד. ושוכרין] ושוכר א פ ע ד. של ישראל] ח' א פ ע ד. ומוסר] ומוכר א. 2. ישראל] ח' א פ ע ד. מוסר] ומוסר א פ ד. ישראל] ח' א פ ע ד. שילמדנו כותי] לכותי שילמדנו א. ומתיחדים ומסתפרים] ומתיחד ומספר א. ומתייחדין ומספרין פ ע. ומתיחדים ומספרים ד.

מקבילות: ע"ז ב, א; תוספתא ע"ז ג, א; בבלי ע"ז טו ע"ב; ירושלמי ע"ז ב א, מ ע"ג; ילקוט בראשית ר' כח. עיון נוסף: ע"ז ב, א-ב; תוספתא ע"ז ג, ב; תוספתא ע"ז ג, ה; תוספתא קידושין ה, ט; ירושלמי ע"ז ב, מא ע"א.

עורך מסכת כותים אינו משווה את מעמדם של הכותים לגויים בכל העניינים הנידונים בהלכה זו.¹⁹¹ מקורות מקבילים להלכה זו לגבי כותים, בשינויים מסויימים, מצינו בתוספתא בירושלמי ובבבלי.¹⁹²

העמדת בהמה, מסירת בהמה, מסירת הבן:

מובא בתוספתא: "מעמידין בהמה בפונדקאות של כותים אפילו זכרים אצל נקבות ונקבות אצל זכרים ונקבות אצל נקבות ומוסרין בהמה לרועה שלהן ומוסרין לו תינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות להתייחד עמו בת ישר' מילדת ומניקה בנה של כותית והכותית מיילדת ומניקה את בנה של בת ישר'". המקורות המקבילים השונים זהים זה לזה ברוב המקרים בשינויים קלים.¹⁹³ ניתן לראות כי עורך מסכת כותים משמיט בהלכה המובאת כאן את ההיתר למסור לכותי "תינוק ללמדו" המופיע בכל המקבילות ומשאיר רק את "שילמדנו אומנות", לכאורה עומדת בפנינו החמרה מסוימת לעניין הקשר עם הכותים,¹⁹⁴ אך באמת קשה עניין ללמדו ספר המופיע במקבילות, כיצד ניתן לשלוח תינוק למלמד כותי כאשר ישנם הבדלים משמעותיים בעניינים אלו

¹⁹¹ ראו גם: גפני, תשכ"ט עמ' 24-25.

¹⁹² תוספתא ע"ז ג, א; ירושלמי ע"ז ב א, מ ע"ג; בבלי ע"ז טו ע"ב.

¹⁹³ בכ"י אחד בתוספתא התחלף בטעות ככל הנראה "כותים" ב"גוים". אחד מכתבי היד בבבלי מוסיף "ומתלווין עמהם בדרך" לעניין כותים.

¹⁹⁴ ישנה אפשרות שלפנינו הגהה של עורך מאוחר, אך אין בידינו ראיות לכך.

בין כותים לבין יהודים עוד בתקופות קדומות מאוד,¹⁹⁵ ולכאורה לא ניתן להסביר זאת גם במקבילות. להערכתי יש לפנינו ביטוי לשוני רווח "ללמדו ספר וללמדו אומנות" המופיע כתבנית לגבי גוים שנעשה בו שימוש גם לגבי השומרונים ללא כל נוהג מקובל או היתר אמיתי לשלוח תינוק למלמד שומרונים.¹⁹⁶

ייחוד:

ההתייחדות עם הכותים נידונה במקבילות לעיל בין שאר הדינים לגבי תינוק, וכמו כן מופיעה לגבי התייחדות עם נשים במקור נוסף בתוספתא:¹⁹⁷ "מתייחדת אשה אחת עם שני אנשים אפי' שניהם כותיים אפי' שניהם עבדים אפי' אחד כותי ואחד עבד חוץ מן הקטן שאינה בושה לשמש כנגדו" ההלכות לעיל מקבילות להלכה במסכת כותים בניגוד להלכה הנוהגת לגבי גויים.¹⁹⁸ לפנינו התאמה בין ההלכה המופיעה במקבילות לבין ההלכה במסכת כותים אשר מתירה התייחדות עם כותים. מסכת כותים מנסחת היתר זה ניסוח כוללני ומקיף שלא מצאנו לו מקבילה מדוייקת.

תספורת:

לגבי ההסתפרות מן הכותים מצינו בתוספתא:¹⁹⁹ "ישראל המסתפר מן הגוי רואה במראה מן הכותי אין רואה במראה התירו לבית רבן גמליאל להיות רואין במראה מפני שהן קרובין למלכות" היתר להסתפר מן הכותים ללא חשש ל"סכנת נפשות", בהתאמה להלכה אצלנו במסכת כותים.²⁰⁰ פרשני המסכת כולם מפרשים הלכה זו בכך כי הכותים אינם חשודים על הרביעה ועל שפיכות דמים. חלקם²⁰¹ מצביעים על השינוי בנוסח מסכת כותים, "ללמדו ספר", מנוסח התוספתא ומעמידים זאת בהחמרה שהביאו על הכותים מפני חשש למינות. עורך מסכת כותים אינו משווה את מעמדם של כותים בעניינים הנידונים בהלכה לגוים. ראינו לעיל זיקה בין מסכת כותים למקורות בתוספתא, ובירושלמי בעניין הסתפרות מן הכותים. ניתן לראות השמטה שיכולה להעיד על החמרה בעניין "תינוק ללמדו ספר".

¹⁹⁵ אודות התנ"ך השומרונים, הבדלי כתב, נוסח, מסורת ועוד, ראו: שומרונים סקירה כללית לעיל והערות שם.

¹⁹⁶ ראו: בבלי שבת יב ע"א; בבלי שבת ק"י ע"א. והמקורות במקבילות לעיל.

¹⁹⁷ תוספתא קידושין ה, ט.

¹⁹⁸ ראו: ע"ז ב, א.

¹⁹⁹ תוספתא ע"ז ג, ה.

²⁰⁰ מקבילה נוספת, ראו: ירושלמי ע"ז ב ב, מא ע"א.

²⁰¹ פירוש מכ"י; זעליגמאן.

א, יא :

חולץ ליבמתו, ונותן גט לאשתו, ונאמן הכותי להביא גט ממדינת הים לישראל מה שאין כן בגוים.

1. להביא] נ' לישראל א. לישראל] ח' א. מה שאין כן בגוים] ח' א פ ד.

עיון נוסף: בבלי קידושין עה ע"ב; ירושלמי גיטין א ד, מג ע"א; ירושלמי גיטין א ב, מג ע"ג; ירושלמי יבמות א ו, ג ע"א.

חליצה וגט :

חלקה הראשונה של ההלכה במסכת כותים אינו מובן דיו. מהי הכוונה ב "חולץ ליבמתו, ונותן גט לאשתו" המופיע בהלכה, האם עוסקת ההלכה בענייני כותים, כלומר שהכותים הם החולצים והמייבמים ומוסרים לנו כאן מידע על אורחות חייהם של הכותים בעניין חליצה וגיטין. אם כן, אין הדבר אופייני למסכת. היכן מצינו במסכת שמתוארים אורחות חייהם של הכותים ללא קשר להלכה המשפיעה על ישראל, האם תורם פרט או מידע זה להלכה לעיל. גם אם נעמיד את ההלכה הזו כעוסקת בישראל אין מובנה ברור דיו. האם יש כאן בכדי להעיד על קשרי חיתון בין יהודים לכותים, או שמא יש כאן עדות על קידושיו של כותי שאכן תופסים כקידושי ישראל ולכן מחוייבים בגט ובחליצה בעת הצורך. ייבום וחליצה אצל הכותים נידון במקורות חז"ל²⁰² בהרחבה ואף מופיע כאחד מן הטעמים לאיסורם לבוא בקהל.²⁰³ מובא בירושלמי: ²⁰⁴ "רבי סימון בשם ר' יוסי בשם נהוריי טעמון דביי שמאי לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר החיצונה לא תהיה לאיש זר אתייה דבית שמאי כאילין כותייה שהן מייבמין את הארוסות ומוציאין את הנשואות דאינן דרשין חוצה החיצונה מה מקיימין בית שמאי ובן אין לו אמר רבי יעקב דרומייה קומי רבי יוסי ובן אין לו מן הנשואה החיצונה לא תהיה לאיש זר אמר ליה לא יחסדונך כותאי דאת מקייי דרשיהון תני רבי שמעון בן אלעזר נומיתי לסופרי כותים מי גרם לכם לטעות דלית אתון דרשין כרי נחמיה דתני בשם ר' נחמי' כל דבר שהוא צרי' למד מתחילתו ולא ניתן לו ניתן לו הא בסופו כגון לחוץ חוצה לשעיר שעירה לסוכות סוכותה". מן הירושלמי עולה כי גם "בית שמאי" החזיקו

²⁰² ראו גם: גפני, תשכ"ט עמ' 65-63.

²⁰³ ראו: מסכת כותים ב, ז להלן; ירושלמי גיטין א ב, מג ע"ג.

²⁰⁴ ירושלמי יבמות א ו, ג ע"א.

במסורת זו של לימוד מן התורה וייבום הארוסות והוצאת הנשואות ככותים.²⁰⁵ הבחנה זו בנוגע לחליצה וייבום אצל הכותים איננה מופיעה בהלכה לעילבמסכת כותים²⁰⁶ אך יש בה בכדי להעיד על מנהגים של ייבום וחליצה שאכן היו נהוגים אצלם. יש לשער כי הכוונה בהלכה לעיל היא כי על פי תפיסתם של חכמים קידושי כותי חייבים בייבום ובגט כישראל.²⁰⁷

נאמנות :

נאמנות הכותי בהבאת גט לא נידונה בספרות חז"ל בניגוד לנאמנות גוי²⁰⁸ ויש כאן לכאורה עדות יחידה של מסכת כותים בעניין. אמנם מצינו מקורות רבים הדנים בעדותם של כותים וכשרותם בעדות על גט²⁰⁹ ונראה מן המקורות כי אין הם חשודים על העריות וככל הנראה מקפידים על גיטין ואין הם חשודים על הכשלת ישראל בכך, אך לא מצאנו מקור העוסק בנאמנותם בהבאת הגט.

פרשני מסכת כותים מסיקים מן ההלכה הזו כי למרות ש"אין משיאין אותן ונושאין מהם נשים", קידושיו של כותי קידושים וחייבין בחליצה ובגט.²¹⁰ פליגי בפירושו, מציע כי הרישא של ההלכה הובאה בכדי לנמק או לתמוך את הסיפא הגורסת נאמנותם של כותים בהבאת גט. עוד דנים המפרשים בנאמנותם של הכותים בהבאת גט אל מול נאמנותם בעדות ובחתימה על גיטין ושטרות, עניינים אשר אינם נידונים במסכת כותים אבל נידונים לא מעט בספרות חז"ל כפי שצינו לעיל.

הרישא של הלכה זו במסכת כותים איננה ברורה דיה, אך יש בה ככל הנראה בכדי להעיד על מנהגים מקבילים של הכותים בענייני חליצה וגיטין. עוד יש בהלכה זו מסורת שאין אנו מוצאים לה מקבילה²¹¹ על נאמנותם של כותים בהבאת גט ממדינת הים לישראל והעמדת נאמנותו של כותי בעניין זה כישראל.²¹²

²⁰⁵ אישוש למסורת כגון זו מופיע גם בתרגום השומרוני לתורה. ראו: תרגום שומרוני, מהד' בריל עמ' 235; תרגום שומרוני, מהד' טל עמ' 370. וכך ככל הנראה גם נהגו בדורות המאוחרים, ראו: גפני, תשכ"ט עמ' 24 הערה 17.

²⁰⁶ ראו: ב, ז.

²⁰⁷ כך מסתבר מן האפשרויות השונות אותן הצענו לעיל.

²⁰⁸ ראו: גיטין ב, ה.

²⁰⁹ ראו: גיטין א, ה; ירושלמי גיטין א ד, מג ע"א; בבלי גיטין ט ע"א.

²¹⁰ ראו: פירוש מכ"י; זעליגמאן.

²¹¹ בעניין ספציפי זה.

²¹² רוב הפרשנים מעמידים הלכה זו כשאומר בפני נכתב ובפני נחתם, אך עניין זה לא מופיע בהלכה שלפנינו.

א, יב:

אלו דברים שאין מוכרין להם, אין מוכרין להם לא נבלות ולא טרפות, ולא שקצים ורמשים, לא סנדל של נבלה ולא שמן של שנמפי ושנפל לתוכו עכבר, ולא כוסכוס ולא שליל, אף על פי שישראל אוכלין אותן כוסכוס ושליל, אין מוכרין אותם להם מפני ממכר טעות, וכשם שאין מוכרין להם, כך אין לוקחין מהם, שני כי עם קדוש אתה ליי אלהיך, כשאתה קדוש, לא תעשה עם קדוש אחר למעלה ממך.

1. מוכרין] מותרין פ. להם] ח' א. אין מוכרין להם] ח' א ד. נבלות] נבילות א פ. טרפות] טריפות א פ ד. ולא] לא פ. שקצים] שרצים א. 2. ורמשים] ולא רמשים א פ ד. לא] ולא א ד. של] {..}<של> פ. נבלה] נבילה א. בהמה פ ע ד. של שנמפי] של שנמפו א פ. שנמפו ע. ח' ד. ושנפל] שנפל ד. ולא] לא פ. כוסכוס ולא] ח' ד. 3. אוכלין] אוכלים פ ד. אותן] אותם א. ח' פ ע. אותו ד. כוסכוס ושליל] ח' א. מוכרין] ח' א. אותם] ח' א פ ד. להם] להן א. 4. להם] להן א. לוקחין] לוקחים ד. מהם] מהן א. שני] שני א פ. שנאמר ד. 5. כשאתה קדוש...ממך] ח' ד. עם קדוש אחר] לעם אחר קדוש א. עם <אחר> קדוש פ. ממך] ממך <א.

עיון נוסף: ספ"ד קד, כא עמ' 163; מ"ת לדברים יד, ב עמ' 72; נדה ג, ד; בכורות ח, א; תוספתא הוריות א, ה; תוספתא חולין ג, כד; בבלי פסחים כא ע"ב; בבלי חולין צד ע"א; בבלי נדה כה ע"ב; בבלי ע"ז סח ע"ב; בבלי חולין לז ע"; בבלי פסחים סא ע"א; בבלי פסחים נ ע"ב; ילקוט שמיני ר' תקלו; תש' הג', שערי תשובה ס' רסד; הלכות קצובות טריפות אות טו; רש"י חולין צד ע"א; רמב"ם, מ"ת נדה ג, ד; רמב"ם, מ"ת זבחים ג, ה; שו"ע יו"ד קד, א – ב; שו"ע יורה דעה יז, ג.

בכתבי היד ישנה זהות בין כ"י א לב ודמיון לכ"י פ, כמו כן הבדלים ביניהם לדפוס ד הנראים כתיקון.

אכילת נבילות וטריפות :

איסור אכילת נבילות וטריפות²¹³ והיתר למכירה שלהן לגויים ולגרים מצינו כבר בספרי: ²¹⁴ "לא תאכלו כל נבלה, אין לי אלא נבלה טרפה מנין תלמוד לומר נבלה, כל נבלה. לגר אשר בשעריך, מלמד שנותנה במתנה לגר תושב מנין אף לנכרי תלמוד לומר לנכרי מנין שמוכרה לגר תושב תלמוד לומר או מכור מנין אף לנכרי תלמוד לומר לנכרי כשתימצי אומר מוכרה ונותנה במתנה לנכרי ולגר תושב רבי יהודה אומר דברים ככתבם" וכנ"ל לגבי שקצים ורמשים²¹⁵ שמשמע כי נכרים, גרים ומשומדים היו אוכלים אותם.²¹⁶ לעומת זאת מצינו מקור שבו אסורה מכירת נבילות וטריפות לנכרים, מובא בבבלי: ²¹⁷ "ת"ר: השולח ירך לחבירו; שלימה אינו צריך שיטול הימנה גיד הנשה, חתוכה צריך ליטול הימנה גיד הנשה, ובגוי, בין חתוכה ובין שלימה - א"צ ליטול הימנה גיד הנשה; ומפני ב' דברים אמרו, אין מוכרין נבילות וטרפות לגוי, אחד מפני שמתעהו, ואחד שמא יחזור וימכרנה לישראל אחר" ברייתא זו נותנת שני טעמים לאיסור זה. טעם ראשון, יש כאן משום הטעיה של הגוי (ככל הנראה באם לא ידוע לו כי זהו בשר נבילה או טריפה) וטעם שני הוא כי ישנו חשש שבשר זה ימכר לישראל בתורת בשר כשר לאכילה.²¹⁸ יש מקום לשאול אצלנו לטעם האיסור למכירה לכותי, האם איסור זה מטעם "לפני עיוור" ואז אינו מחשיב עורך המסכת את הכותים כגויים או שמא "מפני שמתעהו" והשוואה לגויים בסגנון הברייתא לעיל. אפשרות נוספת היא איסור מן הטעם הנוסף אותו מצינו בבבלי של חשש שמא יחזור הכותי וימכור נבילה או טריפה זו לישראל, ואכן מצינו כי הכותים חשודים על הכשלת ישראל.²¹⁹ לשאלת טעם האיסור במסכת נדון בסיכום להלכה זו.

סנדל:

שני נוסחים עומדים בפנינו במסכת, "סנדל של בהמה" ו"סנדל של נבילה", לא ברור מהו הנוסח המועדף והאם יש הבדל מהותי בין שני הנוסחים. המושג "סנדל" מוכר לנו ומופיע במקורות חז"ל, וכך מופיע במשנה: ²²⁰ "המפלת סנדל או שליא תשב לזכר ולנקבה שליא בבית הבית טמא לא שהשליא ולד אלא שאין שליא בלא ולד רבי שמעון אומר נימוק הולד עד שלא יצא". על בסיס

²¹³ ראו: דברים יד, כא.

²¹⁴ ספ"ד קד, כא עמ' 163. וראו מקבילות רבות: מ"ת לדברים יד, כא עמ' 75; בבלי פסחים כא ע"ב; בבלי ב"ק מא ע"א; ירושלמי יבמות ח א, ח ע"ד ועוד. וכמו כן ראו המובאה בילקוט "תלמוד תורה" שהבאנו לעיל וכן את ההפניה ב"בית זבול".

²¹⁵ ראו: ויקרא יא, מא-מב.

²¹⁶ ראו: תוספתא הוריות א, ה.

²¹⁷ בבלי חולין צד ע"א.

²¹⁸ וראו גם: תוספתא חולין ג, כד. בעניין איסור מכירת ביצים של נבלות וטרפות לגוי, ככל הנראה מן הטעם שימכור לישראל בתורת ביצים שאין בהם חשש כגון זה.

²¹⁹ ראו: ב, א להלן.

²²⁰ נדה ג, ד. וראו גם: בבלי נדה כה ע"ב.

משנה זו ומופעים נוספים עולה כי סנדל במשמעו כאן הוא עובר שנפסדה צורתו ומת בבטן האשה.²²¹ מכאן נובע כי סנדל הוא עובר של בהמה שנפסדה צורתו ואסור באכילה כנבילה ולכאורה יותר מתאים נוסח "סנדל של בהמה". אך לא מצאנו בספרות חז"ל את הביטוי "סנדל של בהמה" במובנו זה ועוד לא ברור מה תוספת יש כאן על עניין נבילה. האם יש דין מיוחד לנפל של בהמה שנפסדה צורתו ואינו נידון כנבילה או שמא (וכך נראה לנו סביר יותר) יש כאן חשש לאכול אותו כשאמו הותרה בשחיטה.²²² מופע אחר של "סנדל" מובא בברייתא בבבלי:²²³ "ת"ר: לא ימכור אדם לתבירו סנדל של²²⁴ מתה בכלל של חיה שחוטה, מפני ב' דברים; א' מפני שמתעהו, וא' מפני הסכנה". במקור זה סנדל הוא כנראה סנדל במשמעו הפשוט כלומר מנעל לרגל אך במקרה שלפנינו הוא עשוי מעור של בהמה מתה דבר שככל הנראה משפיע על טיבו וחוזקו ואולי מהווה איזו שהיא סכנה במקרה של חולי הבהמה.²²⁵ פירוש זה נראה יותר מסתבר מן הפירוש הראשון ומתאים יותר לגירסת "סנדל של נבילה" אצלנו במסכת, אך נראה מעט קשה שילוב עניין זה באמצע רשימה הנראית כרשימה הקשורה למאכלות או איסורי אכילה.

שמן של שנמפו:

למושג "שמן של שנמפו" לא מצאנו מקבילה בספרות חז"ל, אך לגבי שמן או משקה שנפל לתוכו עכבר מצינו בבבלי:²²⁶ "ההוא עכברא דנפל לחביתא דשיכרא, אסריה רב לההוא שיכרא" וכמו כן גם בתשובות הגאונים:²²⁷ "וששאלתם חבית שיש בתוכה משקי' בין יין בין שמן בין כל משקי' ונפל לתוכו שרץ או עכבר שיעורו אחד מאלף והחבית והמשקי' מותר'י פחות מאלף החבית והמשקי' אסורי'".²²⁸ קירכהיים בפירושו טוען כי בעניין זה ישנה החמרה של הכותים מישראל והם מקפידים הקפדה יתרה בענייני טומאה וטהרה ואוסרים משקה אשר נפל לתוכו שרץ.²²⁹ פירוש זה נראה מתאים לעניינים המופיעים בהמשך ההלכה.

כוסכוס ושליל:

כוסכוס ושליל המוזכרים בהלכה לעיל מופיעים במקורות חז"ל. הפירוש המילולי למילה "כוס" היא ככל הנראה "שחוט" עפ"י המופיע בבבלי:²³⁰ "רבי אומר: לשון סורסי הוא. כאדם שאומר

²²¹ ראו: רמב"ם, מ"ת נדה ג, ד.

²²² בדומה לשליל המתפרש כבן פקועה רק שנפסדה צורתו. אך פירוש זה נראה מעט רחוק.

²²³ בבלי חולין צד ע"א.

²²⁴ בכ"י וטיקן Ebr. 122 נ' בגיליון: בהמה.

²²⁵ ראו גם: רש"י חולין צד ע"א.

²²⁶ בבלי ע"ז סח ע"ב.

²²⁷ תש"י הגי', שערי תשובה ס' רסד.

²²⁸ וראו גם: שו"ע יו"ד קד, א – ב.

²²⁹ ראו: קירכהיים, עמ' 33 הערה 6; קירכהיים, תרי"א עמ' 25.

²³⁰ בבלי פסחים סא ע"א.

לחבירו כוס לי טלה זה". על בסיס זה מפרשים פרשני הגמרא את הקטע הבא בבבלי: ²³¹ "ואיבעית אימא, מהכא: ואומר אהה ה' אלהים הנה נפשי לא מטומאה ונבלה וטרפה לא אכלתי מנעורי ועד עתה ולא בא בפי בשר פגול.... ונבלה וטרפה לא אכלתי מנעורי שלא אכלתי בשר כוס כוס מעולם, ולא בא בפי בשר פגול שלא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם...." רש"י מפרש את הביטוי "כוס כוס" כ"שחוט שחוט" ומתוך כך גוזר כי מדובר בקטע שלפנינו בבבלי בבהמה מסוכנת אשר יש לשוחטה אחרת תמות. פרשנות זו מתאימה מאוד לקטע כולו בבבלי המביא בפנינו דברים אשר מותרים אבל משבחים את הנוהגים להחמיר בהם. ²³² שליל מופיע פעמים רבות בספרות חז"ל ²³³ ומובנו הפשוט הוא ככל הנראה כפירושו של הרמב"ם: ²³⁴ "ושליל הוא העובר הנמצא בגוף הבהמה לפני שלמותו". עדויות לכך כי היו שנהגו שלא לאוכלו ניתן למצוא בספר הלכות קצובות: ²³⁵ "וכל שאינו אוכל שליל עובר על דברי חכמים" על בסיס מקורות אלו ניתן לפרש את הביטוי בהלכה שלנו כמו שפרשנו לעניין כוסכוס ולומר כי יש לפנינו נוהג של הכותים שלא לאכול דבר המותר לישראל וככל הנראה גם בישראל היו שנהגו שלא לאוכלו מטעמי החמרה או הרחקה מדברים מאוסים או ספק מותרים. פירוש זה מתאים להמשכה של ההלכה "אף על פי שישראל אוכלים אותם" אשר משתמע ממנה כי אכן מדובר כאן בדברים המותרים אך יש המחמירים שלא לאכלם ובהם גם הכותים. ככל הנראה משפט זה מתייחס לשלושת הדברים האחרונים שנמנו ברשימה: שמן של שנמפו, כוסכוס ושליל, אך ישנה אפשרות כי הוא מתייחס גם ל"סנדל של נבילה" או לחילופין רק לשני הדברים האחרונים.

חלקה האחרון של ההלכה אינו ברור דיו, למה מתכוון עורך המסכת בטעם "מפני ממכר טעות" האם יש כאן הטעיה של הכותי באכילת דבר האסור לו כפי שעולה משלושת הדברים האחרונים אותם הוא מביא (ואולי גם ארבעה) בחלק הקודם של ההלכה ואולי גם בנבילות וטריפות או שמא יש כאן התייחסות ל"סנדל של נבילה" וממכר טעות כפי שהוסבר לעיל עפ"י הבבלי. עפ"י הפסוק המצוטט בסיפא והדרשה בספרי: ²³⁶ "כי עם קדוש אתה לה' אלהיך, קדש את עצמך. דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור אי אתה רשיי לנהוג היתר בפניהם" ²³⁷ עולה כי לפחות חלק מן הרשימה מתייחס לדברים בהם נהגו הכותים החמרה מן היהודים ולכן איסור המכירה להם והלקיחה מהם.

²³¹ בבלי חולין לו ע"ב.

²³² וראו גם: שו"ע יורה דעה יז, ג.

²³³ ראו: זבחים ג, ה; חולין ז, א; חולין ט, ב ועוד.

²³⁴ רמב"ם, פ"ל זבחים ג, ה.

²³⁵ הלכות קצובות טריפות אות טו.

²³⁶ ספ"ד קד, כא עמ' 163.

²³⁷ וראו גם: מ"ת לדברים יד, ב עמ' 72.

פרשני המסכת מעלים את האפשרויות הפרשניות השונות והמקבילות אותן הצגנו לעיל. חלקם מעמידים את איסורי המכירה בחשש שמא ימכרו הכותים לישראל וחלקם מעמידים את איסורי המכירה באיסור בהכשלת הכותים. קירכהיים בפירושו משווה בין הכותים לקראים המקפידים הקפדה יתרה על "בן פקועה" וגוסס" ומעמיד את האיסור למכור להם את אלו מתוך חשש להכשילם בדברים האסורים להם.

עמדת עורך המסכת בהלכה זו איננה ברורה לחלוטין. בנבילות וטריפות קיימת האפשרות כי הוא משווה את מעמדם לגויים ואוסר על מכירה להם מפני "שמטעהו" (כפי שהצגנו בבבלי לעיל) ודבר זה יכול להשתלב עם "ממכר טעות" המופיע בסיפא של ההלכה או חשש שמא ימכרו לישראל. אך על בסיס עיון בהלכה כולה מסתבר יותר כי אין כאן השוואה למעמדם של גוים אלא איסור על מכירה של דברים אלו לכותים מן הטעם כי הם אסורים לכותים, ויש כאן משום הטעיה שלהם ונתינת מכשול בפניהם. מעניין לראות כי אין מקורות חז"ל העוסקים באופן מפורש בכותים בעניינים אלו ואולי יש כאן בכדי ללמד על מקורות אחרים מהם שואב עורך המסכת או על כך כי לא היה ספק בעניין מכירת דברים אלו לכותים בתקופות מסוימות אצל חז"ל.

א, יג:

[נאמן הכותי לומר אם קבר אם לא קבר ובבהמה אם בכורה אם אינה בכורה] נאמן הכותי על נטע רבעי ועל הערלה ועל הציונות אבל לא על [הסככות ולא על הפרעות] לא על ארץ העמים ולא על בית הפרס מפני שנחשדו בהם זה הכלל בדבר שנחשדו אין נאמנין עלו

1. נאמן הכותי...אם אינה בכורה] ח' כ. [בכורה] ביכרה פ. בכרה ד. [אינה] לא פ ד.
2. [בכורה] ביכרה נ"א אם בכורה אם לא בכורה פ. בכרה ד. [הציונות] הציונות ד.
3. [הסככות] הסככות כ א. [הפרעות] הפורענות כ. [לא] ולא א פ ד. [בהם] בהן א.
4. [דבר] דבר א פ ד. [שנחשדו] נ' בהן א. נ' בו פ ד. [עליו] עליו א פ ד.

מקבילות: נדה ז, ה. עיון נוסף: אהלות יז, ג; תוספתא נדה ו, טז; תוספתא אהלות יח, ו; תוספתא מקוואות ו, א; תוספתא דמאי ה, ב; בבלי נדה נו ע"א; ירושלמי ע"ז ה א, מד ע"ד; ירושלמי דמאי ו ח, כה ע"ד.

רישא של הלכה זו אינה מופיעה בכ"י ב והובאה לעיל מכ"י א, ככל הנראה דילוג מחמת הדומות בכ"י ב. תיקון בנוסח הפנים לנוסח "סככות", המופיע בכ"י פ וב ד, מקום "סככות" המופיע ב כ ו א, וכנ"ל לגבי תיקון נוסח "פורענות" המופיע בכ"י ב ונראה כנגרר מנוסח "סככות". ישנו דמיון בין כ"י א ל כ וכמו כן עדות לנ"א בכ"י פ בכתב ידו של המעתיק, כאשר הנוסח מתאים לנוסח כ"י א. מקבילה להלכה זו מצינו במשנה: ²³⁸ "נאמנים לומר קברנו שם את הנפלים או לא קברנו נאמנים לומר על הבהמה אם בכרה אם לא בכרה נאמנים על ציון קברות ואין נאמנין לא על הסככות ולא על הפרעות ולא על הבית הפרס זה הכלל דבר שחשודין בו אין נאמנים עליו". ההלכה במסכת כותים מקבילה למשנה זו למעט ההוספה לגבי נטע רבעי, ערלה וארץ העמים. ניתן לראות כי משנת נדה בנויה בסדר ייחודי, כנראה בגלל שיקולים לשוניים ספרותיים, ועורך מסכת כותים שימר את התבנית של משנת נדה אך הוסיף את עניין נטע רבעי, ערלה וארץ העמים. ²³⁹ הבבלי דן במשנה זו ומנסה להעמידה ולהתאימה לכלל אודות הכותים שהם חשודים על "לפני עיוור" אך

²³⁸ נדה ז, ה.

²³⁹ בבלי נדה נו ע"א.

בקריאה פשוטה של המשנה וההלכה במסכת כותים אין מקום לפקפק בנאמנותם של כותים בעניינים לעיל.²⁴⁰

נטע רבעי וערלה :

לגבי נטע רבעי וערלה לא מצאנו מקורות הדנים בכך במפורש. התייחסות עקיפה ובעייתית²⁴¹ ניתן למצוא בירושלמי:²⁴² "תמן תנינן נאמנין על הלקט ועל השכחה ועל הפיאה בשעתן והכא את אמר הכן תמן שתיקנו פטור ברם הכא שתיקונו חייב ותני כן את שתיקונו פטור נאמן להחמיר ברם הכא פירושו להקל נאמן תני גוי שהיה צווח ואומר בואו וטלו לכם ממני פירות הן פירות ערלה הן נטע רבעי אינו נאמן אם אמר מגוי פלוני הבאתים נאמן להחמיר דברי רבי וחכמים אומרי' דברי הגוי לא מעלין ולא מורידין ר' יודן בעי היה צווח לפי תומו ר' יודן בעי ממה דתימא כותי כגוי דאיתפלגון כותי כגוי דברי ר' רשב"ג או' כותי כגוי לכל דבר".²⁴³ הירושלמי דן בנאמנותו של גוי להרע את מקחו באמצעות אמירה שפירותיו הן נטע רבעי וערלה, לאחר מכן מקשה ר' יודן על ברייתא זו ומקשרים עניין זה לויכוח אודות דינם של הכותים, לא ברור האם הקישור נעשה על הבסיס הברייתא כפי שהיא מופיעה בתוספתא²⁴⁴ המזכירה נאמנות של הגוי כשאומר שלקח פירות אלו מאיש כותי או שיש כאן עניין נוסף. לפנינו בירושלמי ובתוספתא איזכור של אי נאמנותם של גויים על נטע רבעי וערלה ואולי גם קישורם של הכותים לגבי עניין זה, יכול להיות שמסכת כותים מעידה על קישור זה.

ארץ העמים :

עניין נוסף אשר אינו מופיע במקבילה במשנה היא "ארץ העמים" אשר כותי חשוד עליה.²⁴⁵ ארץ העמים היא תקנה המיוחסת בירושלמי ובבבלי לזוגות,²⁴⁶ ועניין נאמנותו של הכותי לגבי מושג זה יכול להתפרש במספר אופנים. האם אינם נאמנים להעיד על תחומה של א"י או שמא אין הם נאמנים להעיד על גוש עפר כי מוצאו מארץ העמים. לא מצאנו מקבילה לגבי כותים בעניין זה במקורות חז"ל. לגבי חוסר נאמנותם של הכותים במקרים המפורטים לעיל נראה כי אין אלו דברים אשר כותים מקפידים עליהם מפאת היותם תקנות חכמים ולכן הם חשודים.²⁴⁷ פרשני המסכת דנים בעניינים השונים בהשוואה למקורות חז"ל ומעמידים את ההבדלים העיקריים בדברים שהם מדרבנן, אותם אין הכותים מקבלים ועליהם הם חשודים, אל מול דברים

²⁴⁰ לעניין בכורות וזכרם רבעי, ראו: אדרת, תשנ"ח עמ' 444-415.

²⁴¹ מבחינת פירוש כוונת הכתוב.

²⁴² ירושלמי דמאי ו ח, כה ע"ד.

²⁴³ לקטע ירושלמי זה מספר גירסאות שונות. ראו: מהדורת האקדמיה, דמאי ו ח, כה ע"ד.

²⁴⁴ תוספתא דמאי ה, ב.

²⁴⁵ ראו גם: שחל, תשס"ב 114-111; אליצור, תש"ס 414-413.

²⁴⁶ ראו: ירושלמי שבת א ד, ג ע"ד; בבלי שבת טו ע"א.

²⁴⁷ ראו: אהלות יז, ג; תוספתא אהלות יח, ו.

מדאורייתא. עניין הקבורה מעלה קושי שלכאורה מעמיד את הכותים בכך כי אינם חשודים על "לפני עיוור",²⁴⁸ וכמו כן ציון הקברים, נטע רבעי וערלה אשר אינם מופיעים בספרות חז"ל (כפי שהערנו לעיל) ומעלים קשיים (מדוע נאמנים עליהם הכותים, בניגוד לדברים האחרים המצויינים בהלכה) עמם מתמודדים הפרשנים בדרכים שונות.

עורך מסכת כותים אינו משווה בהלכה זו את מעמדם של הכותים לגויים. ההלכה במסכת כותים עושה שימוש בתבנית מן המשנה, אך ניכרת תוספת אשר איננה מופיעה במשנה וככל הנראה יונקת ממקורות אחרים, אולי בזיקה לירושלמי. החלוקה נראית לכאורה כדברים מן התורה שכותים אכן מקפידים עליהם הם אכן נאמנים עליהם ואילו דברים שהם תקנות חכמים, אשר אין הכותים מקפידים או מחוייבים להם, ולכן אין הם נאמנים עליהם.

---

²⁴⁸ ראו: בבלי נדה נו ע"א.

ב, א :

אין לוקחין בשר מטבח כותי אלא ממה שהוא אוכל, ולא דקריות של צפרים אלא אם כן [קטם בהן לתוך פיו], ולא שיתן הוא לו, שכבר נחשדו שמאכילין את ישראל נבלות.

1. ולא] אלא פ. צפרים] צפורים ע ד. 2. כן] ח' א. קטם בהן לתוך פיו] [ ]
כ. קדם ונתנם לתוך פיו פ. נתנם לתוך פיו ד. ולא] לא א פ ע ד. לו] לישראל א ד. לו
ישראל פ. לו לישראל ע. נחשדו] הן נחשדין א. את] ח' א. ישראל נבלות] נבילות
לישראל א. ישראל נבילות ע פ ד.

מקבילות: בבלי חולין ג ע"ב. עיון נוסף: תוספתא חולין א, א; בבלי חולין ה ע"ב.

חוסר בכ"י כ הושלם מכ"י א. נוסח ד שונה משלושת הנוסחים האחרים ונראה כתיקון של נוסח קשה.

עורך המסכת מניח כהנחת יסוד²⁴⁹ כי כותי מותר בשחיטה כפי שמופיע בתוספתא: ²⁵⁰ "הכל כשרין לשחוט אפילו כותי אפילו ערל ואפילו ישראל משומד שחיטת המין עבודה זרה ושחיטת גוי הרי זו פסולה..." בשונה משחיטתו של הגוי. עורך המסכת מנסח את ההלכה ב"לוקח בשר מטבח כותי" ומעמיד את ההלכה כמובא בסיפא של הברייתא בבבלי: ²⁵¹ "תנו רבנן: שחיטת כותי מותרת, במה דברים אמורים כשישראל עומד על גביו, אבל בא ומצאו ששחט חותך כזית ונותן לו, ואכלו מותר לאכול משחיטתו, ואם לאו אסור לאכול משחיטתו; כיוצא בו, מצא בידו דקוריא של צפרים, קוטע ראשו של אחד מהן ונותן לו, אכלו מותר לאכול משחיטתו, ואם לאו אסור לאכול משחיטתו" וקובע כי מותר לאכול משחיטת כותי כל עוד הוא עצמו אוכל ממנה (וכנ"ל לגבי דקריות) כי נחשדו הכותים בהכשלת ישראל באכילת נבלות. בהמשך הגמרא מופיעים אמוראים בני הדור ה-4 בבבל הדנים בפרטיה של הלכה זו בהתאם לברייתא. ²⁵² עוד מובא בענייננו בהמשך הבבלי: ²⁵³ "א"ר חנן א"ר יעקב בר אידי א"ר יהושע בן לוי משום בר קפרא: ר"ג ובית דינו נמנו על שחיטת כותי ואסרוה. א"ל רבי זירא לרבי יעקב בר אידי: שמא לא שמע רבי אלא בשאין

²⁴⁹ ראו גם: אליצור, תש"ס עמ' 406; גפני, תשכ"ט עמ' 49-50; שחל, תשס"ב עמ' 121-124.

²⁵⁰ תוספתא חולין א, א.

²⁵¹ בבלי חולין ג ע"ב.

²⁵² מחלוקת לגבי "יוצא ונכנס" ו"עומד על גביו".

²⁵³ בבלי חולין ה ע"ב.

ישראל עומד על גביו א"ל: דמי האי מרבנן כדלא גמירי אינשי שמעתא, בשאין ישראל עומד על גביו למימרא בעי קבלה מיניה או לא קבלה מיניה ת"ש, דאמר ר"נ בר יצחק א"ר אסי: אני ראיתי את רבי יוחנן שאכל משחיטת כותי, אף רבי אסי אכל משחיטת כותי; ותהי בה רבי זירא: לא שמיעא להו, דאי הוה שמיעא להו הוה מקבלי לה, או דלמא שמיע להו ולא קבלוה הדר פשיט לנפשיה, מסתברא דשמיע להו ולא קבלוה, דאי ס"ד לא שמיע להו, ואי הוה שמיע להו הוה מקבלי לה, היכי מסתייעא מילתא למיכל איסורא השתא בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידן, צדיקים עצמן לא כל שכן; ואי סלקא דעתך לא קבלה מיניה, לישני ליה: כאן כשישראל עומד על גביו, כאן כשאין ישראל עומד על גביו אלא לאו ש"מ קבלה מיניה, ש"מ. ומ"ט גזרו בהו רבנן כי הא דר"ש בן אלעזר שדריה ר"מ לאתווי חמרא מבי כותאי, אשכחיה ההוא סבא, א"ל: ושמת סכין בלועך אם בעל נפש אתה, הלך ר"ש בן אלעזר וספר דברים לפני ר"מ, וגזר עליהן". לפנינו דיון המתחיל באמירה בשם בר קפרא (דור אחרון לתנאים ותלמידו של רבי יהודה הנשיא) ומתגלגל בשם אומרו עד לדור 3 לאמוראי א"י, ר' זירא ורבי יעקב בר אידי, אודות ר"ג (ככל הנראה מדובר כאן על ר"ג דיבנה ואז יכולה להיווצר בעיה מול פירוש אבוי ורבא למשנה) ובית דינו שאסרו שחיטת כותי. בהמשך ישנה עדות בשם ר"נ בר יצחק (אמורא 4, בבלי) על ר' אסי (אמורא 3, א"י) שראה את ר' יוחנן רבו אוכל משחיטת כותי ואף הוא אכל משחיטת כותי. עפ"י מסקנת הבבלי ניתן לראות כי הסוגייה מכוונת לכך כי ר"ג ובית דינו אסרו את שחיטת הכותים בכל מקרה אפילו שישראל עומדים על גביו. דבר זה מעמיד לכאורה את ההלכה אצלנו לפני תקופתו של ר"ג, אך אינו מסתבר ובמיוחד לאור העדויות על אמוראי א"י. פרשנות אפשרית ראשונה בבבלי היא לומר כי אכן אסרו שחיטת כותים בכל מקרה אך איסור זה לא נתפשט (עפ"י העדות על אמוראי א"י שאכלו משחיטת כותי). אפשרות שניה היא לומר כי ר"ג ובית דינו גזרו על שחיטת כותי ואסרוה כך שהיא מותרת רק במקרה שישראל עומד על גביו. אם מקבלים אחת מטענות אלו ניתן לקבוע ולהעמיד את ההלכה במסכת כותים והברייתא בבבלי לאחר תקופתו של ר"ג הנשיא (תנאים 2-3) ולהעריך כי לא ניתן לאחרה (את ההלכה במסכת כותים) לאחר התפשטותו של האיסור והתקבעותו, כלומר לאחר המאה ה-3/4.

התפתחות נוספת, ואולי סתימת הגולל על שחיטת כותי, ניתן לראות בתיאור החרם על השומרונים המופיע בפרקי דרבי אליעזר:²⁵⁴ "עלה עזרא מבבל וזרובבל בן שאלתיאל ויהושע בן יהוצדק והתחילו בונים בהיכל, שני באדין זרובבל בן שאלתיאל וכו' ובאו עליהם השומרונים למלחמה מאה ושמונים אלף, וכי שומרונים היו והלא כותיים היו, אלא על שם עיר שומרון נקראו

²⁵⁴ פרקי דרבי אליעזר, פי לו.

שומרונים.....מה עשה עזרא וזרובבל בן שאלתיאל ויהושע בן יהוצדק קבצו כל ישראל אל היכל ה' והביאו שלש מאות כהנים ושלש מאות שופרות ושלש מאות ספרי תורות והיו תוקעים בהם והלויים משוררין ומזמרין ומנדין את הכותיים....ובחרם בית דין התחתון שלא יאכל אדם פת כותיים עד עולם מכאן אמרו כל **האוכל בשר משחיטת כותי כאילו אוכל בשר חזיר**, ואל יתגייר אדם כותי ישראל ואין להם חלק בתחיית המתים, שני לא לכם ולנו לא בעה"ז ולא בעה"ב". המשווה את אכילת שחיטת כותי (ללא פירוט נוסף) לאכילת בשר חזיר ומכאן משתמע כי אכילת בשר זה אסורה לגמרי.

פרשני המסכת דנים בהשוואה של הלכה זו לבבלי ולמשמעות הנגזרת מכך כי כותי שוחט לכתחילה ושחיטתו מותרת וחלקם²⁵⁵ מעמידים היתר זה בדיעבד בלבד. זעליגמאן²⁵⁶ מדקדק בלשון ההלכה וטוען כי מכך ששנינו "טבח כותי" אנו למדים כי כשקונה בשר מקונה ששחט לעצמו ודאי נשחט בכשרות והחשש לנבילות הוא רק אצל טבח שמוכר בשוק לישראל. עוד על פי קירכהיים בפירושו מופיע בכתב היד שלפניו "דקניות של לפנים" ותיקן על פי הברייתא בבבלי.²⁵⁷ עורך מסכת כותים אינו משווה בהלכה זו את הכותים לגויים. שחיטת כותי מותרת מ"מה שהוא אוכל" בגלל חשד שהם מאכילים נבילות את ישראל, וההלכה המובאת במסכת מתאימה לנוהג כי שחיטת כותים מותרת, הלכה המתחילה להתערער באופן ודאי²⁵⁸ לאחר המאה ה-3/4 בא"י. ניתן לראות בהלכה זו זיקה ברורה לברייתא המובאת בבבלי ולשון שונה²⁵⁹ מן הדיונים המאוחרים בבבלי.

---

²⁵⁵ ראו: פירוש מכ"י.

²⁵⁶ עפ"י הר"ן למסכת חולין שם.

²⁵⁷ אנו לא קראנו כך בתצלום כתב היד שלפנינו. לעניין כ"י שעמד בפני קירכהיים ראו דיון בכתבי היד לעיל.

²⁵⁸ כפי שראינו לעיל ניתן להעמיד את האיסור המוחלט בשלב מוקדם יותר.

²⁵⁹ למרות שיתכן כי העמדה ההלכתית זהה.

ב, ב:

שוה הכותי לישראל בכל מקום שבתורה ישראל שהרג את הכותי וכותי שהרג את ישראל בשוגג גולה ומזיד נהרג, שור של ישראל שנגח שור של כותי פטור שור של כותי שנגח שור של ישראל אם תם משלם חצי נזק ואם מועד משלם נזק שלם ר' מאיר אומי שור של כותי שנגח שור של ישראל בין תם בין מועד משלם נזק שלם מן העליה

1. בכל [לכל פ ע ד. מקום] נזקים א. נזקין פ ע. נזיקין ד. בשוגג [שוגג א פ ע ד. 2.
- ומזיד] מזיד א ד. של כותי] כותי ד. פטור שור] פטור ושור א פ ד. 3. תם] נ' הוא פ ד.
- ואם מועד] ומועד א. משלם נזק שלם] נזק שלם א. אומי] אומר פ ד. שור] שור {שור}
- א. 4. שלם] שלם ומשלם א ד. ומשלם פ. 5. העליה] העלייה א. הערלה פ.

מקבילות: תוספתא מכות ב, ז; תוספתא ב"ק ד, ג; בבלי מכות ח ע"ב; בבלי ב"ק לח ע"ב; ילקוט וזאת הברכה ר' תתקנא. עיון נוסף: מכילתא דר"י משפטים פ' יב עמ' 290.

הגליה ומלקות:

ההלכה שלפנינו משווה באמירת הפתיחה את דיני הנזיקין של כותי לישראל.²⁶⁰ לאחר מכן מובא הדין לגבי כותי שהרג את ישראל וישראל שהרג את הכותי, להלכה זו מצינו מקבילה בתוספתא:²⁶¹ "הכל גולין על ידי ישראל וישראל גולין על ידיהן חוץ מעל ידי גר תושב גר תושב גולה ולוקה על ידי גר תושב חבירו **ישר' גולה ולוקה על ידי עבד וכותי ועבד וכותי גולה ולוקה על ידי ישראל**". התוספתא משווה את דין עבד וכותי לדין ישראל לגבי הגליה ומלקות.²⁶² ניתן לראות כי בהלכה במסכת כותים לא מופיע דיון לגבי מלקות אלא רק לגבי הגליה. מקבילה נוספת שיכולה אולי לתרום לעניין זה מצינו בבבלי:²⁶³ "הכל גולין על ידי ישראל לאיתויי מאי לאיתויי עבד וכותי. תנינא להא דת"ר: עבד וכותי גולה ולוקה ע"י ישראל, וישראל גולה ולוקה ע"י כותי ועבד. בשלמא עבד וכותי גולה ע"י ישראל ולוקה, גולה - דקטליה, ולוקה - דלטייה; אלא ישראל גולה ולוקה ע"י כותי, בשלמא גולה דקטליה, אלא לוקה אמאי דלטייה, ונשיא בעמך לא תאור בעושה מעשה עמך

²⁶⁰ ראו גם: אליצור, תש"ס עמ' 402; גפני, תשכ"ט עמ' 59-61.

²⁶¹ תוספתא מכות ב, ז.

²⁶² ראו: ליברמן, תוסכפ"ש ב"ק עמ' 36.

²⁶³ בבלי מכות ח ע"ב.

אלא אמר רב אחא בר יעקב: כגון שהעיד בו והוזם. דכוותיה גבי עבד שהעיד בו והוזם, עבד בר עדות הוא אלא אמר רב אחא בריה דרב איקא: הכא במאי עסקינן - כגון שהכהו הכאה שאין בה שוה פרוטה, דא"ר אמי א"ר יוחנן: הכהו הכאה שאין בה שוה פרוטה - לוקה, ולא מקשינן הכאה לקללה". הבבלי מצטט את הברייתא מן התוספתא ודן בעניינה ומתקשה בהבנת דין מלקות ומעמיד אותו לבסוף במקרה מסוים. יכול להיות שניתן לראות השפעה או קשר בין הדיון בבבלי להלכה שלנו כפי שהיא מופיעה לעיל ללא דין מלקות.

נגיחת שור:

לגבי דין נגיחת שור כותי מצינו במכילתא: ²⁶⁴ "שור איש. להוציא שור של קטן. שור איש, להביא שור של אחרים. את שור רעהו, להביא שור של קטן. רעהו, להוציא שור של נכרי שור של כותי שור של גר תושב". לכאורה ממכילתא זו עולה כי אין שווה דינו של כותי בענייני נגיחת שור לדין ישראל. לעומת זאת מצינו בתוספתא: ²⁶⁵ "שור של ישראל שנגח שור של כותי ושל כותי שנגח שור של ישראל מועד משלם נזק שלם מן העלייה ותם משלם חצי נזק ר' מאיר אומ' שור של ישראל שנגח שור של נכרי פטור ושל נכרי שנגח שור של ישראל בין תם בין מועד משלם נזק מן העלייה...". מן התוספתא עולה השוואה של כותי לישראל בדיני נגיחת שור עפ"י תנא קמא ולא כמו שמופיע במסכת כותים. דעת ר' מאיר בתוספתא כפי שהיא לפנינו אינה ברורה וככל הנראה יש להגיה את דבריו כמוסבים על כותי ולא על נכרי, ²⁶⁶ על בסיס הגהה זו אנו מקבלים את דעת ר' מאיר כפי שהיא מופיעה אצלנו בהלכה. ברייתא הזוהה לדעת תנא קמא בהלכה אצלנו מצינו בבבלי: ²⁶⁷ "ת"ר: שור של ישראל שנגח שור של כותי - פטור, ושל כותי שנגח שור של ישראל, תם משלם חצי נזק, ומועד משלם נזק שלם; ר"מ אומר: שור של ישראל שנגח שור של כותי פטור, ושל כותי שנגח שור של ישראל, בין תם בין מועד משלם נזק שלם". מקור מאוחר המתייחס לעניינינו מצינו בילקוט: ²⁶⁸ "ת"ר שור של ישראל שנגח שור של כותי פטור, של כותי שנגח לשור של ישראל בין תם בין מועד משלם נזק שלם שנאמר עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים...". מקור זה מעמיד את דעת ר' מאיר אצלנו ובברייתא בבלי כדין היחידי לגבי נגיחת שור של כותי.

מסך כל המקורות עולה כי יש בידינו מקור מן התוספתא המשווה את כותים לישראל לעניין נגיחה, מקור נוסף או מספר מקורות המשווים את דינו לנוכרי כדעת ר' מאיר בתוספתא ובברייתא בבבלי שמשווה אותו חלקית לנוכרי ומביאה את דעת ר' מאיר. ההלכה אצלנו מתאימה לברייתא

²⁶⁴ מכילתא דר"י משפטים פ' יב עמ' 290.

²⁶⁵ תוספתא ב"ק ד, ג.

²⁶⁶ למרות עדות כל כתבי היד. ראו: ליברמן, תוסכפ"ש ב"ק עמ' 36.

²⁶⁷ בבלי ב"ק לח ע"ב.

²⁶⁸ ילקוט וזאת הברכה ר' תתקנא.

בבבלי שאינה משווה את הכותי לגמרי לנוכרי ומהווה מיצוע בין המקורות לעיל, אך ניסוח דעתו של ר' מאיר בהלכה אצלנו נראה כמתאים יותר ללשון המופיעה בתוספתא. על בסיס מה שכתבנו לעיל ובהמשך לפתיחתנו להלכה זו לא ברור משפט הפתיחה של עורך המסכת להלכה. האם הוא מתייחס רק לעניין ההגליה ואז משפט הפתיחה אכן מתאים או שמא הוא מתייחס לכלל ההלכה ולדיני נזיקין ואז אנו רואים כי אין התאמה בין משפט הפתיחה לדין נגיחת שור בו אין שווה דין הכותי לדין ישראל.²⁶⁹

פרשני המסכת דנים במקורות אותם הבאנו לעיל ומעלים את האפשרויות הפרשניות השונות אותן הצענו. חלקם²⁷⁰ מנסים ליישב את הדין לגבי הגליה ודין נגיחת שור ע"י העמדת דין נגיחת שור במסכת כותים כסובר כותים גרי אריות. רוב הפרשנים מסבירים את ההלכה במסכת כותים לגבי נגיחת שור של ישראל כקנס שקנסו חכמים על מנת שלא יטמעו בהם ישראל, בדומה לסוגיית הבבלי לעיל.

עורך המסכת אינו משווה את מעמדם של הכותים בעניין הגליה למעמדם של גויים, משווה חלקית את מעמדם של הכותים למעמד גויים בעניין נגיחת שור ובכך מחמיר בעניינם בניגוד לתוספתא ובהתאמה לברייתא בבבלי. הלשון בדעת ר' מאיר נראית דומה ללשון המופיעה בתוספתא.

---

²⁶⁹ ניתן להעלות השערה כי הייתה עריכה מאוחרת של ההלכה במסכת אשר הייתה במקורה שילוב של משפט הפתיחה, דין ההגליה ודין נגיחת שור כפי שמופיע בתוספתא. השערה זו יכולה להסביר את הסתירה בין משפט הפתיחה לדין נגיחת שור אך אין לנו ראיות נוספות להשערה זו.
²⁷⁰ ראו: חגי יהודה.

הגבנים שלהם מותרות, ר' שמעון בן אלעזר אומ' אם של בעלי בתים מותרות, אם של כפרים אסורות. השלקים והכבשים שלהם שדרך לתת בהן יין וחומץ אסורין.

1. הגבנים] הגבנים א ד. הנבילים פ. שלהם] שלהן א. בן אלעזר] ח' א. אומ'] אומר פ ד. אם של כפרים] של ספרדים א. ואם של ספרדים פ. של סיטונים ע. ואם של סיטונים ד.
2. השלקים והכבשים] השלקים והכבשין א. השלקין והכבשים פ ד. שלהם] שלהן א ד. לתת] לעשות א פ ע ד. בהן] בהם פ. אסורין] אסור א פ ע. אסורים ד.

מקבילות: ע"ז ב, ד-ז; ירושלמי ע"ז ה ד, מד ע"ד. עיון נוסף: דמאי ה, ו; תוספתא דמאי ג, יג; בבלי ע"ז לא ע"א; ירושלמי ע"ז ב ח, מא ע"ד.

זהות בין כ"י א ל פ במילה הקשה "ספרדים", לא מצאתי הסבר מניח את הדעת לגירסה זו.²⁷¹ כתב יד ע ו ד גורסים כאן סיטונים,²⁷² מילה זו במשמעותה כאן יכולה להקביל למשמעות המילה כפרים. לא מצאנו הנגדות נוספות של בעלי בתים אל מול כפרים אלא בעניין חמצם של כותים המופיע במסכת כותים ובמקבילות לעניין זה.²⁷³

עורך המסכת מביא לפנינו הלכה הדנה במאכלי כותים שונים.²⁷⁴ תנא קמא של המסכת קובע קביעה חד משמעית לגבי הגבנים שלהם בניגוד לגבינות הגויים²⁷⁵ ואילו ר' שמעון בן אלעזר מסייג קביעה זו. לא ברור לחלוטין היכן מסתיימים דבריו של רבי שמעון בן אלעזר, האם תוספת השלקין והכבשין גם שייכת לו או שמא זהו דין בפני עצמו (כך נראה מסתבר יותר). הטעם בדברי רשב"א אינו מופיע במפורש אך ניתן להניח כי הכותים אינם חשודים על גבינין שלהם אבל אולי חשודים על גבינין שמוכרין לאחרים או שיש חשש לגבינות הגויים במקום בו יש להם מגע עמם. להלכה זו אין מקבילה במקורות (לעניין גבינין) אך יש מספר מקורות העוסקים בענייני מאכלי כותים נוספים. מובא בירושלמי:²⁷⁶ "רבי יהודה בר פזי בשם רבי אמי ביצה צלויה של כותים הרי זו מותרת רבי יעקב בר אחא בשם רבי לעזר תבשילי כותים הרי אילו מותרין הדא דאת אמר

²⁷¹ האם יש לפנינו טעות סופר או שמא יש משמעות למילה "ספרדים" כציון שם של מקום או סוג מסוים של גבינות. ראו גם: עובדיה א, כ.

²⁷² ראו: דמאי ה, ו; תוספתא דמאי ג, יג.

²⁷³ ראו: ב, ה.

²⁷⁴ ראו גם: אליצור, תש"ס עמ' 411; גפני, תשכ"ט עמ' 48-49.

²⁷⁵ ע"ז ב, ד-ה.

²⁷⁶ ירושלמי ע"ז ה ד, מד ע"ד.

בתבשיל שאין דרכו לתת לתוכו יין וחומץ הא דבר בריא שנתן אסור אפילו בהנייה". רבי יהודה בר פזי (אמורא 4, א"י) בשם ר' אמי (אמורא 3, א"י) קובע כי ביצה צלויה של כותים מותרת שלא כמו ביצת גויים שיש עליה דיון ומחלוקת.²⁷⁷ רבי יעקב בר אחא (תנא 6) בשם רבי לעזר (תנא 3) מתיר תבשילי כותים לגמרי והירושלמי מסייג זאת בתבשילים אשר בד"כ ללא חומץ ויין ובכך מתאים להלכה אצלנו. בניגוד לירושלמי ולמופיע במשנה לגבי שלקין וכבשין של גוים²⁷⁸ ההלכה אצלנו אמנם משווה את דינם של כותים לגוים לענין שלקין וכבשין שדרכן לתת בהם חומץ ויין אך אינה עושה הבחנה בין איסורי הנאה או איסורי אכילה ולכאורה אינה אוסרת הנאה. עוד עדויות שונות על מאכלי כותים ניתן למצוא בירושלמי:²⁷⁹ "רבי אחא אזל למאום ואכל חליטן רבי ירמיה אכל חמצין ר' חזקיה אכל קמצין". לכאורה אין קשר ישיר בין עדויות אלו להלכה אצלנו אך יש בעדות זו בכדי להצביע על כך כי חכמים גם בתקופות מאוחרות (אמוראים 3-4, א"י) אכלו מאכלי כותים שונים.²⁸⁰

עפ"י חלק מפרשני המסכת השוואה זו של שלקין וכבשין היא מן הטעם המצויין בבבלי²⁸¹ לגבי יינם והוא שאין כותי מקפיד על מגע של גוי. סיבה זו מסתברת אך אין לה תימוכין מן המקורות בהקשר שלנו. בפירושו להלכה זו מגיה קירכהיים את נוסח "ספרדים" ל"כפרים". עורך המסכת אינו משווה את מעמד הכותים לגוים לענין גבינין. משווה את הכותים לגוים לענין שלקין וכבשים (אך אינו מזכיר איסורי הנאה), משום שדרכן לתת בהם יין וחומץ.²⁸² אין מקבילות לדבריו במקורות חז"ל לגבי גבינין, ולכן להערכתנו יש כאן עדות למקור שאינו ידוע לנו העומד בפני העורך. בעניין שלקין וכבשין ישנה עדות בירושלמי. וכמו כן מצאנו עדויות בירושלמי לגבי מאכלים אחרים נוספים.

²⁷⁷ ראו: ירושלמי ע"ז ב ח, מא ע"ד.

²⁷⁸ ראו: ע"ז ב, ו-ז; תוספתא ע"ז ד, ח.

²⁷⁹ ירושלמי ע"ז ה ד, מד ע"ד.

²⁸⁰ חליטן, ככל הנראה כמו חלוט ראו: תוספתא חלה א, א. ועוד ראו: ירושלמי לעיל בהמשך "בעון מרבי אבהו..."; חמצין, טוען הפני משה לירושלמי שזהו מין קטנית שלהם, ראו: בבלי יבמות סג ע"א; קמצין, עפ"י הפני משה, ירושלמי לעיל, מין חגבים טהורין.

²⁸¹ בבלי ע"ז לא ע"א.

²⁸² לעניין יינם, ראו: הלכה ב, ו להלן.

ב, ד :

חולקין כהני ישראל עם כהני כותיים במקומן מפני שהוא כמציל מידם אבל לא במקום ישראל שלא יחזיקו בכהנה כהן כותי שהוא אוכל את ישראל ומאכיל את ישראל בטומאה מותר בטהרה אסור

1. חולקין...אסור] ח' א. חולקין] חולקים פ ד. ישראל] יש' פ. כותיים] כותים ד. במקומן] במקומם פ ד. שהוא] שהם פ ד. כמציל] כמצילים פ. כמצילין ד. 2. יחזיקון] יחזיקנו פ ד. בכהנה] בכהונה פ ד. את ישראל] ח' פ ד. את] ח' פ ד. 3. ישראל] לישראל פ ד.

מקבילות: תוספתא דמאי ג, ג. עיון נוסף: מקוואות ה, א; תוספתא מקוואות ו, א; ירושלמי ע"ז ה א, מד ע"ד.

קטע זה כולו אינו מופיע בכתב יד א (נראה כהשמטה).

עורך המסכת מביא לפנינו הלכה הקשורה לכהני כותים, ייחודית לקשר שלנו עמם ונוגעת למחלוקת אודות המקום הנבחר.²⁸³ להלכה זו מצינו מקבילה בתוספתא:²⁸⁴ "...חולק כהן (עם ישראל) ישראל עם כהן כותי במקום כותי מפני שהוא כמציל מידו אבל לא בארץ ישראל מפני שמחזיקו בכהונה אף בארץ ישראל במקום שמכירין בו שהוא כותי מותר לחלוק הימנו אוכל כהן ישראל עם כהן כותי בזמן שעושה בטומאה אבל בזמן שעושה בטהרה הרי זה לא יאכל עמו מפני שמאכילו בשר בכור טהור ומשקה אותו יין רביעי"י הלכה זו מקבילה כמעט במדויק להלכה שלנו (למעט השינוי בדבר א"י והפירוט לגבי הטעם לאיסור האכילה בטהרה²⁸⁵).

פרשני המסכת דנים במקבילה שהבאנו לעיל בהשוואה להלכה במסכת כותים ובשאלת פירוש הכוונה במילה "במקומן", האם הכוונה היא מחוץ לארץ ישראל או במקום כותים שהוא בתוך גבולות ארץ ישראל, וניסיון להתאים את ההלכה במסכת כותים לתוספתא.²⁸⁶

²⁸³ ראו גם: אליצור, תש"ס עמ' 402.

²⁸⁴ תוספתא דמאי ג, ג.

²⁸⁵ ליברמן במקור המופיע לעיל מבחין ככל הנראה בין א"י לארץ הכותים ומשווה זאת לנוסח אצלנו ומפנה למקורות לעיל. נראה כי הנוסח המופיע במסכת כותים יותר מסתבר ומסתדר עם הטעם המופיע במסכת ובתוספתא ואין הדבר תלוי דווקא בגבולות א"י או ארץ הכותים כפי שאולי ניתן להבין מן התוספתא. ראו: ליברמן, תוסכפ"ש דמיי עמ' 223.

²⁸⁶ היגער, בהקדמה למהדורתו עמ' ז, מונה את ההלכה הנ"ל בין ההלכות אשר לא נמצאו להן מקבילות בספרות חז"ל, ככל הנראה בעקבות קירכהיים המציין זאת בפירושו למסכת, וככל הנראה בעקבות היגער גם שחל בעבודתה. ראו: שחל, תשס"ב עמ' 276.

עורך המסכת מוסר הלכה הקשורה למחלוקת עם הכותים בדבר המקום הנבחר והכהנים. הלכה זו
יש לה מקבילה בתוספתא בלבד ללא שינויים בעיקר הדין, נראה כי עורך המסכת ערך בצורה
פשוטה וקצרה את ההלכה בתוספתא.

ב, ה :

אין לוקחין פת מנחתום כותי במוצאי הפסח אלא לאחר שלשה תנורין, ולא מבעלי בתים אלא לאחר שלשה שבתות, ומן הכפרים אלא לאחר שלש עשיות, אימתי בזמן שלא עשו מצה עם ישראל או שקדמו יום אחד, אבל אם עשו מצה עם ישראל או שאחרו יום אחד, חמצו מותר. ר' שמעון אוסר מפני שאינן יודעין לשמר מצה כישראל.

1. לוקחין פת] לוקחים ד. הפסח] פסח א. תנורין] תנורים פ ד. 2. שלשה] שלש א. ג' ד. ומן] ולא מן א פ ד. שלש] שלשה פ ע ד. עשיות] עסיות ד. 3. שקדמו] שהקדימו א פ ד. 4. שאחרו] שאיחרו פ. חמצו] חמצן א פ ד. ר'] ור' פ ע ד. אוסר] אומ' פטור א. {פ.ור} <אוסר> פ. פוטר ע. מפני] לפי ד. שאינן] שאינם פ ד. יודעין] יודעים פ ד. לשמר] לשמור א פ ד.

מקבילות: תוספתא פסחים ב, א; תוספתא פסחים ב, ב; ירושלמי שביעית ח ה, לח ע"ב; ירושלמי פסחים א, כז ע"ב; ירושלמי ערלה ב ד, סב ע"ב; ירושלמי ע"ז ה יא, מה ע"א. עיון נוסף: שביעית ח, י; רש"י גיטין י ע"א.

הדמיון בין כ"י ע ל א לגבי מימרת ר' שמעון נראה כמשמעותי ויכול להעיד על קשר ביניהם.²⁸⁷ בכ"י פ ישנה מחיקה של נוסח הנראה כזה לכ"י א ותיקון קשה לקריאה מעל השורה הנראה כמתאים לכ"י כ (ככל הנראה בכתב ידו של המעתיק) היכול להעיד על נוסח קשה שעמד בפניו כדוגמת נוסח כ"י א ו ע.

בהלכה זו עורך המסכת מניח ככל הנראה כהנחת יסוד כי פת כותים אינה אסורה²⁸⁸ והוא דן בהלכה רק בעניין פת כותי שלאחר הפסח.²⁸⁹ כמו כן ישנה הנחת יסוד כי חמצם של כותים אסור בהנאה ולכן הם נחשבים כישראל ועוד כי שומרים הם ענייני חמץ בפסח. החשש היחידי המופיע כאן הוא החשש בנוגע לקביעת הלוח.²⁹⁰ הקריטריון לאכילת פת כותי לאחר הפסח הוא מספר הפעמים בהם אפה בתנורו כאשר פרט זה משתנה לפי כמות הלחם אותה הוא מכין ביום. ר' שמעון

²⁸⁷ ראו: דיון בכתבי היד לעיל, וכן מה שכתב אדלר אודות כ"י זה בהקדמה למהדורתו, מבוא עמ' יז.

²⁸⁸ ראו גם: אליצור, תש"ס עמ' 406-407; גפני, תשכ"ט עמ' 36-42.

²⁸⁹ ראו גם בדיון אודות לשונה של התוספתא בהמשך.

²⁹⁰ להרחבה בעניין זה ראו: קירכהיים, תרי"א עמ' 20; Thomson, 1919 p.125.

(תנא 4) חולק על הסיפא של ההלכה וככל הנראה טוען כי כותים אינם יודעים להכין את מצותיהם ללא שיחמיצו ולכן אין חמצם מותר מיד לאחר הפסח כי גם מצתם היא חמץ אצלנו ויש חשש מן התנורים שלהם מיד לאחר הפסח באם עשו מצה עם ישראל.

פת כותים :

בעניין פת כותים מצינו במשנה: ²⁹¹ "ועוד אמרו לפניו אומר היה רבי אליעזר האוכל פת כותים כאוכל בשר חזיר אמר להם שתוקו לא אומר לכם מה שרבי אליעזר אומר בו". מקור זה יכול אולי להעיד על הנחת היסוד אותה הזכרנו לעיל כי פת כותים היתה מותרת לפחות על פי אחת מן הדעות בירושלמי בדברי ר' אליעזר (תנא 3). ²⁹² כמו כן ניתן לראות כי כבר במשנה בהקשר לר' עקיבא (תנא 4) ישנן אמירות המשוות את אכילת פת כותים לאכילת חזיר. ²⁹³ לעומת הראיה מן ההלכה לעיל ועל בסיס פרשנות מסוימת במשנה, מצינו בתוספתא: ²⁹⁴ "בשר שנמצא ביד גוי מותר בהנאה ביד המין אסור בהנאה היוצא מבית ע"ז הרי זה בשר זבחי מתים מפני שאמרו **שחיטת המין ע"ז פתן פת כותי** ויינם יין נסך ופירותיהן טבלין וספריהן ספרי קוסמין ובניהן ממזרין". לכאורה יש לפנינו בתוספתא התייחסות שלילית לפת כותי וכוללים אותה עם דברים השייכים למינים ומשווים אותה ליין נסך. ²⁹⁵ אך למרות אמירות אלו לא מצאנו אמירה הלכתית מפורשת האוסרת פתם, ²⁹⁶ לכן לא ברורה דיה דעת חכמים בעניין פת כותי. חמצם של כותים :

מקבילה להלכה במסכת כותים מצינו בתוספתא: ²⁹⁷ "חמץ של כותיים מאימתי מותר אחר הפסח של בעלי בתים אחר שלש שבתות של אפייה ושל נחתומין בכפרים עד שלשה ימים ובכרכין עד שלשה תנורין ר' שמעון בן לעזר אוי' כשאמרו של בעלי בתים אחר שלש שבתות של אפייה אם היה בעל הבית או שמסיא את בנו ואפה בשלשה תנורין זה אחר זה מותר ושאמרו של נחתומין בכפרים עד שלשה ימים אם נדחק ואפה בשלשה תנורין זה אחר זה אפי' ביום אחד מותר ר' שמעון אומי' אף כשאמרו של נחתומין בכרכים עד שלשה תנורים אסוי' עד שלשה ימים שמשחרית היה בודה לו שאר כל אותו היום במי דברים אמורים בזמן שלא עשו את פסחיהן עם ישראל או שהקדימו יום אחד אבל אם עשו פסחיהן עם ישראל או שעכבו אחר ישראל יום אחד חמצן מותר אחר הפסח מיד". תוספתא זו מקבילה להלכה אצלנו בשינויי לשון והוספת דעות שני תנאים, ולמעט דעת ר'

²⁹¹ שביעית ח, י.

²⁹² לדיון בדברי ר' אליעזר בירושלמי, ראו: ירושלמי שביעית ח ח, לח ע"ב.

²⁹³ וראו גם: ילקוט מל"ב ר' רלד: "מכאן אמרו כל האוכל פת כותי כאלו אוכל בשר חזיר".

²⁹⁴ תוספתא חולין ב, כ.

²⁹⁵ וראו גם: בבלי חולין יג ע"א-ע"ב.

²⁹⁶ וראו גם: תוספות גיטין י ע"א; גפני, תשכ"ט עמ' 41-42 וההערות שם.

²⁹⁷ תוספתא פסחים ב, א-ב. ראו גם: ליברמן, תוסכפ"ש מועד עמ' 484-487.

שמעון אשר איננה מופיעה כאן. מקבילות בשינויי לשון ונוסח מצינו גם בירושלמי²⁹⁸ ושם מוסיפים כי התנא של "חמצן של כותים" הוא בשיטת ר' אליעזר²⁹⁹ וישנה החמרה על הכותים שאסרו לקחת מהם גם בזה וזה גורם.³⁰⁰ מימרת ר' שמעון אצלנו האוסר את חמצן בו ביום אם שמרו פסח עם ישראל (על פי פרשנות אחת לדבריו) מופיעה בהקשר אחר ובשם חכם אחר בהמשך התוספתא:³⁰¹ "מצה של כותיים מותרת ואדם יוצא בה ידי חובתו בפסח ור' לעזר אוסר לפי שאין פקיעין בדקדוקי מצה רבן שמעון בן גמליאל או' כל מצוה שהחזיקו בה כותים הרבה מדקדקין בה יותר מישראל". לכאורה עולה מדבריו של ר' לעזר כי הוא חולק רק על הסיפא של תנא קמא³⁰² אך אפשר גם לאמר³⁰³ כי הוא אוסר לגמרי מצת כותים משום שאינם יודעים לשמור מצה מחימוץ ולכן היא אסורה כל ימות הפסח.³⁰⁴ לכאורה על בסיס מסכת כותים עולה כפרוש השני וכי הכותים (על פי חלק מן הדעות) אינם בקיאים בשמירת המצה מחימוץ לכן מצתם אסורה כל ימי הפסח. פרשני המסכת מביאים את המקורות דלעיל ודנים בסיבת האיסור לחמצם של כותים, האם מפני קביעת הלוח³⁰⁵ או שמא כי אין הכותים מקפידין על חמץ שעבר עליו הפסח ומחמיצים עיסותיהם בחמץ כגון זה. חלקם³⁰⁶ אף מעלים סברה להגיה את ההלכה ולגרוס "ר' אלעזר" במקום "ר' שמעון" על פי התוספתא שהבאנו לעיל. קירכהיים מציע להגיה ולהוסיף לפני דברי ר' שמעון בהלכה במסכת כותים "מצת כותי מותרת" ולאחר מכן את דברי ר' שמעון. עורך המסכת אינו משווה בהלכה זו את כותים לגויים. יש יסוד סביר להניח כי נמסר לנו בדך אגב כי פתם מותרת. על פי תנא קמא של המסכת חמצם נאסר רק מטעם ההבדלים בין הלוחות וכמו כן לא ברורה מה תהיה עמדתו בנוגע למצתם (איננה מופיעה בדעת תנא קמא). דעה מחמירה מובאת בשם ר' שמעון אשר ממנה עולה כי מצתם היא חמץ. נראה כי ישנה זיקה בהלכה זו בין מסכת כותים לתוספתא.

²⁹⁸ ירושלמי ערלה ב ד, סב ע"ב; ירושלמי ע"ז ה יא, מה ע"א.

²⁹⁹ וראו גם: ירושלמי שביעית פרק ח ה, לח ע"ב.

³⁰⁰ להרחבה בדיון זה ראו: ליברמן, תוסכפ"ש מועד עמ' 484.

³⁰¹ תוספתא פסחים ב, ג.

³⁰² וכך גם בבבלי. ראו: בבלי חולין ד ע"א.

³⁰³ כך מסתבר יותר מן הלשון וכך הכריעו רוב המפרשים. ראו ליברמן, תוסכפ"ש מועד עמ' 486.

³⁰⁴ וראו: רש"י גיטין י ע"א.

³⁰⁵ קירכהיים בפירושו משווה בין השומרונים לקראים לעניין הלוח.

³⁰⁶ ראו: פירוש מכ"י.

בראשונה אמרו יינה של גדוד אסור מפני יינה של כפר פגשה, חזרו לומר כל מקום שנחשדו המעורבין בגוים, פתוחה אסורה, סתומה מותרת, ר' מאיר אומי כל יינן מותר חוץ מן הפתוחה שבשוקים, וחכמים אומרים פתוחה בכל מקום אסורה, וסתומה <ה> מותרת, נקובה וסתומה כסתומה. הקנקנים שלהם חדשים מותרים, ישנים אסורים.

1. גדוד] גדור א. גדוּב פ. מפני] משום א. כפר פגשה] כפר ד. לומר] לומ' א. 2.
 המעורבין] המעורבים פ ד. אסורה] אסור ד. סתומה מותרת] וסתומה מותרת א פ.
 אומי] אומר פ ד. יינן] יינם א פ ד. 3. שבשוקים] שבשווקים פ ד. וחכמים אומרים]
 וחכמי' אומ' א. 4. וסתומה <ה>] וסתומה א. סתומה פ ע ד. הקנקנים] הקנקנין פ.
 שלהם] שלהן א. חדשים] חדשות א פ ע ד. מותרים] מותרין א. מותרות פ ע ד. 5.
 ישנים אסורים] והישנות אסורין א. וישנות אסורות פ ע ד.

מקבילות: ע"ז ב, ד; תוספתא ע"ז ד, י; בבלי ע"ז לא ע"א-ע"ב; ירושלמי ע"ז ה ד, מד ע"ד; ירושלמי ע"ז ב ד, מא ע"ב. עיון נוסף: דמאי ז, ד; תוספתא ע"ז ז, יד; דב"ר (וילנא) ב לג.
 יינם :

ההלכה נפתחת באמירה כללית האוסרת מקומות נקובים בשם כך שניתן אולי להסיק כי יינם של כותים במקומות שלא נחשדו היה מותר לגמרי.³⁰⁷ בהמשך, ככל הנראה לאחר תקופת קלקול או שינוי, כל מקום אשר היה בו חשד ו/או מעורבות עם הגוים אסרו חביות פתוחות והתירו סתומות. מחלוקת ר' מאיר וחכמים המובאת איננה ברורה דיה. האם ר' מאיר חולק על תנא קמא ומתיר יינם שאינו בשווקים גם במעורבים בגוים או שמא יש כאן חומרה נוספת או כלל חדש אשר מבטל את עניין המעורבות וקובע כי הקריטריון הוא פתוחה שבשווקים. וכנ"ל לגבי התייחסותם של חכמים והיחס לדברים הקודמים בהלכה. בעניין יינם של כותים מצינו במשנה:³⁰⁸ "הלוקח יין מבין הכותים אומר שני לוגין שאני עתיד להפריש הרי הן תרומה ועשרה מעשר ותשעה מעשר שני מחל ושותה". לכאורה אגב דיני הפרשת תרומות ומעשרות מוסרת לנו המשנה כי היה נהוג לקחת

³⁰⁷ אליצור, תש"ס עמ' 410-409; גפני, תשכ"ט עמ' 49-45; שחל, תשס"ב עמ' 182-175; ספראי, תש"ס עמ' 59-58.
³⁰⁸ דמאי ז, ד.

ולשתות יין מן הכותים.³⁰⁹ לעומת מקור זה מצינו מקורות בספרות התנאים החושדים בכותים לעניין יין, לדוגמה בתוספתא:³¹⁰ "המשלח חבית של יין ביד כותי ושל ציר ושל חומץ ושל מורייס ושל שמן ושל דבש ביד הגוי אם היה מכיר חותמו ושתמו מותר ואם לאו אסור...". בתוספתא זו ישנה השוואה בין כותים לגויים לעניין שליחת חבית יין ועולה ממנה כי הם חשודים על היין או שאינם מקפידים על מגע עם גוים. מקור לחשדות אלו והתפתחות בעניינם ניתן לראות בהלכה שלנו ובמקבילות נוספות. להלכה זו מצינו שתי מקבילות, מובא בירושלמי:³¹¹ "כהדא דתני בראשונה היו אומי' יינה של אוגדור למה הוא אסור מפני כפר פגש ושל בורגתה מפני בירת סוריקה של עין כושית מפני כפר שלם חזרו לומר פתוחה בכל מקו' אסורה וסתומ' מותרת נקובה ושתומה הרי היא כסתומה" הירושלמי מקביל להלכה שלנו (וגם שמות המקומות זהים) אך מפרט עוד שמות של מקומות שנהגו בהם איסור בגלל קרבה לגוים ומציין כי לאחר תקופה עברו לכלל כי פתוחה בכל מקום אסורה כמו בראשית ההלכה אצלנו. מובא בבבלי:³¹² "ת"ר, בראשונה היו אומרים: יין של עין כושי אסור מפני בירת סריקא, ושל ברקתא אסור מפני כפר פרשאי, ושל זגדור אסור מפני כפר שלים, חזרו לומר: חביות פתוחות אסורות, סתומות מותרות" המקור בבבלי מקביל להלכה אצלנו ולירושלמי בשינוי או היפוך המקומות שנהגו בהם איסור, אך גם בבבלי וגם בירושלמי לא מופיעות דעות ר' מאיר וחכמים כמו בהלכה אצלנו. בירושלמי ישנה התאמה בלשון "בכל מקו'" לדעת חכמים במסכת כותים "בכל מקום". על בסיס הירושלמי והבבלי היה לנו להבין כי יש לפנינו תהליך בין שני שלבים, בראשונה קרבה למקומות מסויימים ולאחר מכן חביות פתוחות אסורות וסתומות מותרות³¹³ ואילו ממסכת כותים אפשר לתאר תהליך בין שלשה שלבים, בראשונה מקומות ספציפיים, לאחר מכן החשודים והמעורבים בגויים פתוחה אסורה וסתומה מותרת ולאחר מכן ויכוח או דיון ר' מאיר וחכמים.³¹⁴ לכאורה עולה מכאן כי עורך מסכת כותים ניסח את ההלכה המובאת בירושלמי ובבלי או המשותפת להם ולו מחדש, או לחילופין לפני עורך המסכת עמד מקור אשר איננו עומד לפנינו.³¹⁵ ממקורות אחרים נוספים עולה כי הייתה התפתחות נוספת בעניין יינם של כותים אשר אין לה איזכור במסכת כותים ויין כותים נאסר לגמרי בתקופת אמוראי א"י (ובמיוחד ר' אבהו, אמורא 3, א"י) ועל כך מצינו מספר סיפורים ומימרות. מובא

³⁰⁹ ראו גם: תוספתא דמאי ח, ז.

³¹⁰ תוספתא ע"ז ז, יד.

³¹¹ ירושלמי ע"ז ה ד, מד ע"ד.

³¹² בבלי ע"ז לא ע"א-ע"ב.

³¹³ מגירסת הבבלי לא ברור האם יש כאן התייחסות רק למקומות שצויינו ברשימה או אמירה גורפת על כל המקומות והכותים (כך מסתבר).

³¹⁴ כאשר גם כאן (כפי שציינו לעיל) לא ברור למה מתייחס ר' מאיר האם רק למקומות המעורבים וחשודים ובכך הוא מגיב לתנא קמא או שמא הוא מתייחס לכל מקום ולכל יינם של כותים (נראה שכך מסתבר).

³¹⁵ להרחבה ראו: גפני, תשכ"ט עמ' 45-48; אליצור, תש"ס עמ' 409-411.

בירושלמי: ³¹⁶ "ר' אבהו אסר יינן מפי ר' חייה ורבי אסי ור' אמי שהיו עולין בהר המלך וראו גוי אחד שהיה חשוד על יינן אתון אמרון ליה קומוי אמי לון ולא על ידי עילא ואית דבעי מימר חדא ערובת שובא לא אישתכח חמרא בכל סמרטיקי בפוקי שובא אישתכח מלייא מן מה דאייתון ארמיא וקבלוניה כותיאי מינהון ואית דבעי מימר כד סליק דיקליטינוס מלכא להכא גזר ואמר כל אומיאי ינסכון בר מן יודאיי ונסכון כותיאי ונאסר יינן ואית דבעי מימר כמין יון אית להון ומנסכין לי' כותיאי דקיסרי בעו מר' אבהו אבותיכ' היו מסתפקין בשלנו אתם מפני מה אינכם מסתפקין ממנו אמר להן אבותיכם לא קילקלו מעשיהם אתם קילקלתם מעשיכם". מן הסיפור בירושלמי עולה כי בתקופתו של ר' אבהו נאסר יינן של כותים לא מן הטעם העולה מן המקורות הקדומים של קירבה ומגע עם גויים אלא משום שעשאו כעובדי עבודה זרה ויינן יין נסך.³¹⁷ קנקנים:

בעניין קנקניהם של כותים משווה עורך המסכת את מעמדם של כותים לגויים כפי שמצינו במשנה, בתוספתא ובירושלמי³¹⁸, לא מצאנו מקור המתייחס לכותים בעניין קנקנים, להערכתנו עורך המסכת עשה הסקה מדין יינן לקנקניהם והסב את ההלכה הדנה בגוים כלפי הכותים או שעמד בפניו מקור שאינו ידוע לנו.³¹⁹

פרשני המסכת דנים בהלכה ובהשוואה למקורות לעיל. זעליגמאן בפירושו טוען כי כותים מחמירים במגע של גוים לעצמם אבל, כפי שראינו בהלכות אחרות, אינם מקפידים על "לפני עיוור" ולכן יינן שבשווקים אסור ולא משום שהם אינם מקפידים על מגע גוי לעצמם. חלק מן הפרשנים³²⁰ מעמידים את דעת חכמים כדעת תנא קמא ומתמצים את הזהות בהוספת דין נקובה וסתומה. עורך המסכת אינו משווה את מעמדם של כותים לגויים בעניין יינן אך ישנה החמרה לגבי יינן המובאת במסכת. ישנה השוואה לגויים בעניין קנקניהם. מן המקור במסכת כותים ומן המקורות המקבילים עולה כי הטעם להחמרה על יינן של כותים הוא הקירבה למקומות של גויים והחשש ממגע או ערבוב בין יין כותים ויין גויים. ממקורות אחרים (רובם מאוחרים) עולה כי ישנו טעם אחר והוא עבודה זרה של הכותים והחשבה של יינן כיון נסך, אך יכול להיות שאיסור יינן אינו מאוחר וניתן למצוא את שורשיו כבר בתוספתא³²¹, לגישה זו לא מצאנו סימוכין במסכת. מן ההשוואה למקבילות עולה כי ישנה אפשרות שלפני עורך המסכת עמדו מקורות שאינם ידועים לנו, כמו כן ברורה הזיקה הלשונית למקבילה בירושלמי.

³¹⁶ ירושלמי ע"ז ה ד, מד ע"ד.

³¹⁷ וראו גם: הסיפור על ר' שמעון בן לעזר, ירושלמי, שם; דב"ר (וילנא) ב, לג.

³¹⁸ ע"ז ב, ד; תוספתא ע"ז ד, י; ירושלמי ע"ז ב ד, מא ע"ב.

³¹⁹ אפשרות זאת נראית פחות סבירה.

³²⁰ ראו: פירוש מכ"י; זעליגמאן.

³²¹ על בסיס התוספתא שהצגנו לעיל, "השולח חבית". ראו: תוספתא ע"ז ז, יד.

ב, ז :

מפני מה הכותיים אסורין לבא בישראל, מפני שנתערבו עם כהני הבמות. ר' ישמעאל אומי גירי הצדק היו מתחלתן, ומפני מה אסורין, מפני ספק ממזרות, ושאינן מיבמין את הנשואה.

1. הכותיים] הכותיים פ ד. אסורין] אסורים פ ד. לבא] לבוא ד. ישמעאל] ישמעאל א 2.
אומי] אומר פ ד. גירי] גרי פ ד. הצדק] צדק פ ד. מתחלתן] מתחלתם א. מתחילתן פ.
ומפני] מפני א פ ע ד. אסורין] הם אסורין א. הם אסורים פ ע. אסורים ד. ספק] ח' פ ע ד.
ממזרות] הממזרות א פ ע ד. ושאינן] ושאינם פ ד. מיבמין] מייבמין פ.

מקבילות: בבלי קידושין עה ע"א – עו ע"א; ירושלמי גיטין א ב, מג ע"ג; עיון נוסף: ירושלמי יבמות א ב, ג ע"א.

הלכה זו שואלת לפשר איסור ביאתם של הכותיים בקהל ישראל, איסור המופיע בחלקה הראשון של המסכת.³²² תשובת תנא קמא היא כי נתערבו עם כהני הבמות, האם משמעותה של תשובה זו כי הכותיים התחתנו עם כוהנים פסולים או כהנים גויים ולכן בניהם ובנותיהם פסולים, או שמא יש כאן עניין אחר, לא הלכתי. לכאורה מן ההלכה כפי שהיא בפנינו, לא ברור בדיוק מה עניין חיתון עם כהני במות לאיסורם לבוא בישראל. גם דבריו של ר' ישמעאל לא ברורים דים, האם יש כאן שני טעמים שונים בדבריו או שמא טעם והסבר לאותו הטעם. דיון זה בפסול הכותיים מופיע בשני מקומות עיקריים בחז"ל בשתי מסורות שונות, מסורת בבלי ומסורת ירושלמית.³²³ להלן אציג את המקורות, אסכם אותם ואנסה ללמוד מהם אודות ההלכה במסכת כותיים. מובא בירושלמי:³²⁴ "כותיים משום מה הן פסולין אמר רבי יוחנן משום גירי אריות וקשיא אילו מי שלא נתגייר לשום שמים וחזר ונתגייר לשום שמים שמא אין מקבלין אותו ר' יוחנן בשם רבי אלעזר משום גוי ועבד הבא על ישראל הוולד ממזר והאמר רבי עקיבה גירי צדק הן על שם שהן מייבמין את הארוסות ומוציאין את הנשואות והא רבנין אמרין אין ממזר ביבמה על שם שאינן בקיאיין בדיקדוקי גיטין הא רבן גמליאל מכשיר בגיטיהן רבי יעקב בר אידי בשם ר' יוחנן על שנתערבו בהם כהני במות ויעש כהנים מקצת העם אמר רבי אילא מן הקוצים שבעם ומן הפסולת שבעם"

³²² ראו גם: שחל, תשס"ב עמ' 21-24.

³²³ השוואה בין שתי המסורות נערכה על ידי אליצור וע"י גפני ואין בכוונתי לערוך השוואה כגון זו. ראו: אליצור, תש"ס עמ' 398-402; גפני, תשכ"ט עמ' 18-24.

³²⁴ ירושלמי גיטין א ב, מג ע"ג.

סיכום הדעות בירושלמי :

ר' יוחנן – גרי אריות.

ר' יוחנן בשם ר' אלעזר – גוי ועבד הבא על ישראל הוולד ממזר.

ר' עקיבא – גירי צדק ומייבמין את הארוסות ומוציאין את הנשואות.

רבי יעקב בר אידי בשם ר' יוחנן – גירי צדק וכהני במות שנתערבו בהם.

מובא בבבלי:³²⁵ "כי אתא רבין אמר ר' חייא בר אבא א"ר יוחנן, ואמרי לה אמר ר' אבא בר זבדא

אמר רבי חנינא, ואמרי לה אמר ר' יעקב בר אידי אמר רבי יהושע בן לוי: שלש מחלוקות בדבר. ר'

ישמעאל סבר: כותים גירי אריות הן, וכהנים שנטמעו בהם - כהנים פסולים היו, שנאמר: ויעשו

להם מקצותם כהני במות, ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: מן הקוצים שבעם, ומשום הכי

פסלינהו. **ורבי עקיבא סבר: כותים גירי אמת הן, וכהנים שנטמעו בהן - כהנים כשרים היו,**

שנאמר: ויעשו להם מקצותם כהני במות, **ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: מן הבחירים**

שבעם, ואלא מפני מה אסרום? מפני שהיו מייבמים את הארוסות ופוטרים את הנשואות מאי

דרשי? לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר, הך דיתבה חוצה - היא לא תהיה לאיש זר, אבל הך

דלא יתבה חוצה - תהיה לאיש זר, ורבי עקיבא לטעמיה, דאמר: יש ממזר מחייבי לאוין. ויש

אומרים: לפי שאין בקיאתין בדקדוקי מצות"

סיכום הדעות בבבלי :

רבי אלעזר – כותים הם פסולים מעיקרא ולכן מותרים בממזרת=כותית. לאחר עשרה דורות

אסורים כגרים.

ר' ישמעאל – כותים גירי אריות וכהנים שנטמעו בהם כהנים פסולים היו.

רבי עקיבא – כותים גירי אמת וכהנים שנטמעו בהם כהנים כשרים.

רבה בר בר חנה בשם ר' יוחנן – גירי אמת וכהנים כשרים ופסולים מפני ייבום הארוסות ופטירת

הנשואות.

מצאנו במקורות עוד התייחסויות דומות לכותים אבל ההתייחסויות הללו הן הלכתיות נקודתיות

ואינן קשורות להלכה שלנו המבארת את טעם הפסול של הכותים.³²⁶ מהשוואה של מסכת כותים

למקורות לעיל אנו רואים כי דעת תנא קמא במסכת כותים יכולה להתאים או לר' ישמעאל בבבלי

או לר' יעקב בר אידי בשם ר' יוחנן בירושלמי.³²⁷ הנוסח הקצר במסכת כותים אינו נותן תשובה

ברורה על כך אבל נראה כי נוסח מסכת כותים מתאים יותר לנוסח הירושלמי בו מופיע "כהני

³²⁵ בבלי קידושין עה ע"א – עו ע"א.

³²⁶ ראו: תוספתא תרומות ד, יב "הכותי כגוי דברי ר' רבן שמעון בן גמליאל או כותי כישראלי".

³²⁷ לשאלת הרקע ההיסטורי לטעם זה ראו: אליצור, תש"ס עמ' 400; גפני, תשכ"ט עמ' 21-24.

במות" ו"נתערבו" מאשר לנוסח הבבלי השונה מבחינת הלשון.³²⁸ דעת ר' ישמעאל המופיעה במסכת כותים זהה לדעת ר' עקיבא המופיעה בשני המקורות.³²⁹ שוב נראה כי מבחינת הלשון והמסירה דומה ההלכה במסכת כותים לדעת ר' עקיבא כפי שהיא מופיעה בירושלמי מאשר בבבלי. ישנה אפשרות נוספת לפרש את דעת ר' ישמעאל אצלנו בהלכה (באם אנו מניחים כי מדובר כאן בשתי סיבות שונות, ספק ממזרות וייבום הנשואה) כמורכבת מדעותיהם של ר' יוחנן בשם ר' אלעזר ור' עקיבא בירושלמי. כלומר: ספק ממזרות – ר' יוחנן, וייבום הנשואה – ר' עקיבא, אבל יותר מסתבר לראות את דעת ר' ישמעאל אצלנו כמקבילה לדעתו של ר' עקיבא ומתייחסת אליה בלבד וייבום הנשואה הוא ההסבר לספק הממזרות המופיע ברישא של דבריו. דעת ר' ישמעאל במסכת ודעת ר' עקיבא בירושלמי ובבבלי³³⁰ מצינו גם במקום אחר בחז"ל, מובא בירושלמי:³³¹ "בית שמאי מתירין את הצרות לאחין כו' רבי סימון בשם ר' יוסי בשם נהוריי טעמון דבי שמאי לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר החיצונה לא תהיה לאיש זר **אתייה דבית שמאי כאילין כותייה שהן מייבמין את הארוסות ומוציאין את הנשואות** דאינון דרשין חוצה החיצונה מה מקיימין בית שמאי וכן אין לו אמר רבי יעקב דרומייה קומי רבי יוסי וכן אין לו מן הנשואה החיצונה לא תהיה לאיש זר אמר ליה לא יחסדונך כותאי דאת מקי"י דרשיהון..." מקור זה מעמיד את הנוהג לייבם את הארוסות ולא הנשואות כדעת בית שמאי ואף מעיד על הקשר בין דרשת בית שמאי לדרשת הכותים. השוואה זו מעמידה באור שונה את דעת ר' ישמעאל במסכת שלנו והתלייה של איסורם של הכותים לבוא בקהל מן הסיבה ההלכתית בדבריו שעל פי הירושלמי היוותה מחלוקת גם בין בית הלל לבית שמאי ובכל זאת לא גרמה לאיסורם של אלו לבוא בקהל.³³² ככל הנראה לא יכולה סיבה הלכתית זו להוות את הסיבה היחידה לעובדת איסורם של הכותים לבוא בקהל ישראל למרות שכך היא אולי מוצגת בהלכה לעיל.³³³

על בסיס השוואות אלו לעיל הציעו פרשני מסכת כותים³³⁴ להגיה את ההלכה וגרסו: "מפני מה הכותיים אסורין לבא בישראל, מפני שנתערבו עם כהני הבמות, דברי רבי ישמעאל. רבי עקיבא אומר גירי צדק היו מתחילתן, ומפני מה אסורין, מפני ספק ממזרות, ושאינון מייבמין את הנשואה" ובכך מיישבים את הגירסא במסכת כותים עם גרסת הבבלי וחלקית עם הירושלמי, אך לא מצאנו

³²⁸ בבבלי ישנם נוסחאות נוספות אך גם הן אינן מקבילות לנוסחאות של מסכת כותים והירושלמי. ראו: דק"ס, קידושין עה ע"א – עו ע"א.

³²⁹ זוהי דעת החכם היחידה שאפשר לטעון כי היא כמעט זהה בשני המקורות.

³³⁰ בבבלי, בשילוב עם דעת רבה בר בר חנה בשם ר' יוחנן.

³³¹ ירושלמי יבמות א ב, ג ע"א.

³³² למחלוקות בית שמאי ובית הלל בנוגע לייבום וחליצה ועל כך שלא נמנעו מלהנשא אלו לאלו, ראו: יבמות א, ד.

³³³ ניתן אולי למצוא בדברי הרמב"ם בפירושו ליבמות לעיל התמודדות עם עניין זה לגבי בית שמאי, ראו: רמב"ם, פ"ל יבמות א, ד "מפני שלא היו חושדין אלו את אלו שיכשילו אותם איזה מכשול בדבר שלפי דעתם הוא אסור", דבר שאנו יודעים כי הכותים נחשדים עליו.

³³⁴ ראו: פירוש מכ"י; חגי יהודה; יד ישראל. להלכה זו.

סימוכין נוספים להגהה זו. זעליגמאן בפירושו מגיה גם את נוסח "ושאינם מיבמין" וגורס "שאינם מיבמין" ללא "ו" ובכך מאחד את דבריו של ר' ישמעאל³³⁵ לכדי טעם אחד כפי שהצענו לעיל. עורך המסכת מביא בפנינו בהלכה זו את הסיבות לאיסורם של הכותים לבוא בקהל ישראל כאשר דעת תנא קמא במסכת מעמידה את האיסור הזה ככל הנראה בסיבה היסטורית שאין מקורה והשלכותיה ההלכתיות ברורות דיים ממקורות חז"ל. תנא קמא אינו מתייחס להכרעה בדבר היותם גרי צדק או גרי אריות במפורש. בשם ר' ישמעאל מובאת דעת ר' עקיבא בירושלמי המעמיד את סיבת האיסור במחלוקת הלכתית. הלשון של ההלכה היא לשונו של הירושלמי ואולי בהמשך לכך ניתן להניח כי גם התנא קמא של המסכת מניח כהנחת יסוד כי הם גרי צדק, בהתאם לדעת ר' יוחנן בירושלמי. לא מצאנו סיבה מספקת או תמיכה להגהה בהלכה הנ"ל כרוב פרשנים.

---

³³⁵ ר' עקיבא על פי הגהתו.

ב, ח:

מאימתי מקבלין אותם, משיכפרו בהר גריזים ויודו בירושלם ובתחיית המתים, מכאן ואילך הגוזל את הכותי כאלו גוזל את ישראל.

1. משיכפרו] משכפרו א פ ע ד. ויודו] והודו פ ע ד. בירושלם] בירושלים פ. 2. את] את {הגו} א. כאלו גוזל] כגוזל א פ ע ד.

עיון נוסף: ספ"ד נו, ל עמ' 123; ספ"ב פ' קיב עמ' 122; נדרים ג, י; תוספתא ב"ק י, טו; בבלי סנהדרין צ ע"ב; בבלי חולין ו ע"א; בבלי ב"ק קיט ע"א; פסי"ר א, א.

בהלכה זו מעמיד עורך המסכת את הקריטריונים לקבלתם מחדש של הכותים. לא מצינו מקבילות להלכה זו בספרות חז"ל. עורך המסכת מעמיד את ההבדלים הרעיוניים הגדולים בין עם ישראל לכותים כאמונה בהר גריזים ותחיית המתים. המחלוקת אודות הר גריזים עתיקת יומין היא וקודמת למקורות בהם אנו עוסקים ומוצאת את ביטוייה בכל תחומי החיים ובשל כך מופיעה גם בכל תחומי המחקר הנוגעים לשומרונים.³³⁶ עדויות עקיפות וישירות על מחלוקת זו ניתן למצוא גם במקורות חז"ל.³³⁷ בנוגע לתחיית המתים אין בידינו הכרעה ברורה בדבר אמונם של הכותים בתקופה קדומה.³³⁸ מספר חוקרים מביאים ראיות לקיומה של אמונה בתחיית המתים בקרב הכותים כבר במאה ה-3 אך ככל הנראה אין לכך יסוד.³³⁹ ממקורות חז"ל אנו למדים כי בדומה למה שמוסר לנו עורך מסכת כותים, אכן לא האמינו הכותים או חלקים מהם³⁴⁰ בתחיית המתים. מובא בספרי:³⁴¹ "אמר ר' שמעון בן אלעזר מיכן זייפתי ספרי כותיים שהיו אומרים אין מתים חיים אמרתי להם הרי הוא אומר הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה שאין ת"ל עונה בה אלא שעתידה ליתן את החשבון ליום הדין". וכן מובא בבבלי:³⁴² "תניא, אמר רבי אליעזר ברבי יוסי בדבר זה זייפתי ספרי כותים, שהיו אומרים אין תחיית המתים מן התורה. אמרתי להן זייפתם תורתכם, ולא העליתם בידכם כלום. שאתם אומרים אין תחיית המתים מן התורה, הרי הוא

³³⁶ מחקרים היסטוריים, ספרותיים, ארכיאולוגיים ועוד. לסקירות בנושאים אלו ראו: אשל, תשס"ב עמ' 192-209; אשל א' וחי', תשס"ב עמ' 129-152. מגן, תשס"ב עמ' 382-443.

³³⁷ ראו למשל: מגילת תענית, עמ' 262 וניתוחה והערוותיה של ורד נעם שם; ספ"ד נו, ל עמ' 123; בבלי חולין ו ע"א; נדרים ג, י.

³³⁸ ישנה אפשרות סבירה כי ככל הנראה דבר זה היה נתון במחלוקת גם אצל הכותים עצמם, להרחבה ראו: גפני, תשכ"ט עמ' 62-63, 85-88; שחל, תשס"ב עמ' 244-246.

³³⁹ ראו: Macdonald, 1964 עמ' 372-376; דקיסנגר, תשס"ב עמ' 516-517 וההערות שם.

³⁴⁰ כידוע, הכותים נחלקו למספר כיתות כבר בתקופה קדומה. ראו הערה לעיל.

³⁴¹ ספ"ב פ' קיב עמ' 122.

³⁴² בבלי סנהדרין צ ע"ב.

אומר הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה...". אמנם ישנה אפשרות לדקדק במקורות ולטעון כי השומרונים לא האמינו כי תחיית המתים כתובה ונלמדת מן התורה אך האמינו בתחיית המתים, אך בכל מקרה אנו רואים כי נושא זה של תחיית המתים והויכוח היהודי שומרונים (ואולי גם הצדוקי³⁴³) אודות תחיית המתים אכן מופיע ונידון במקורות חז"ל.³⁴⁴ לא מצינו להלכה זו מקבילה בספרות חז"ל ואין ברורה דיה עמדתו של עורך מסכת כותים בעניין זה. האם לפי הלכה זו הכותים מותרים בישראל משידודו בשני עניינים אלו לעיל. אם כן, כיצד מעמידים את עניין איסורם לבוא בקהל בעניין הלכתי (לפחות עפ"י דעת ר' ישמעאל) ואילו קבלתם מותנית רק בעניינים שבאמונת ובדעות (היכן ממזרותם והסיבות ההלכתיות לאיסורם לבוא בקהל). אולי ניתן לקשור עניין זה לעמדת תנא קמא בהלכה הקודמת המעמיד את סיבת איסורם לבוא בקהל בעניין חברתי או לאומי שניתן לקשור אותו לענייני האמונות והדעות כאן, ולטעון כי עמדת עורך המסכת היא שאכן הכותים יותרו לבוא בקהל לאחר שיתוקן הקילקול שנגרם להם עקב ההתערבות בכהני הבמות הקשור למקדש בהר גריזים ולתחיית המתים.³⁴⁵ גם הסיפא של הלכה הזו אינו ברור דיו. למה מתכוון עורך המסכת ב"מכאן ואילך" האם לאחר שיקבלו אותם הריהם כישראל ולכן אסור לגזול אותם, והיכן מצינו כי מותר לגזול את הגוי.³⁴⁶ האם נאמר משפט זה כמליצה המשווה את מעמדם לישראל גמור לאחר שיקבלו דברים אלו או שמא יש כאן אמירה כי אין מעמדם יהיה ממש כישראל אלא שנקוט בדיני ממונות ודינים נוספים הקשורים אליהם כאילו הם ישראל. פרשני המסכת מעלים את הקושיות הפרשניות אותן העלנו לעיל ומתמצים אותן בדרכים שונות. קירכהיים, בפירושו למסכת הציע כי עורך המסכת טוען כי למרות שעדיין לא קיבלו הכותים עניינים אלו עדיין אסור לגזול אותם כפי שאסור לגזול את ישראל, אך רוב הפרשנים מציעים את ההצעות והאפשרויות אותן העלינו.

עורך המסכת מוסר לנו לכאורה הלכה המעמידה את הקריטריונים לקבלת הכותים לקהל ישראל. לא מצינו מקבילה להלכה זו בספרות חז"ל, אבל עניינה נידונים במקורות. בכל דרך בה נבחר לפרש הלכה זו, יש בה להערכתנו בכדי ללמד על גישתו האוהדת של עורך המסכת לכותים בכך שהוא מעמיד בפנינו את ההבדלים הגדולים והחשובים לכאורה בין ישראל לכותי ואולי את הקריטריונים לחזירתו של הכותי לקהל ישראל בענייני אמונות ודעות.³⁴⁷

³⁴³ ראו: דקיסנר, תשס"ב עמ' 516 הערה 109; גייגר, תש"ט עמ' 85 הערה 1; וכן מספר מקורות הקושרים את הצדוקים לשאלות או ערעור על תחיית המתים, ראו: קה"ר, פ"ה, י; אדר"נ נו' א פ' ה; ילקוט ואתחנן ר' תתכד.

³⁴⁴ מקור הטוען בוודאות לכך כי הכותים כופרים בתחיית המתים, ראו: פסי"ר (איש שלום) א, א.

³⁴⁵ השערה זו נראית מעט קלושה וכבר נתחבטו בעניין זה פרשני מסכת כותים, אך יש בריבוי המקורות העוסקים בפירוד ובסיבתו ובסיבות ההלכתיות הקלושות בכדי להעיד על כך כי המחלוקת בבסיסה איננה הלכתית.

³⁴⁶ ראו: תוספתא ב"ק י, טו; בבלי ב"ק קיט ע"א.

³⁴⁷ ניתן למצוא הקבלה חלקית להלכה זו גם בדורנו בסוגיית הקראים. ראו: יביע אומר ח' ח אה"ע ס' יב.

מסקנות

תפוצת המסכת :

כל מקורת הידע שלנו על מסכת כותים (כ"י, דפוסים ופירושים) מקורם במרחב התרבותי של ספרד וצפון אפריקה, לא לפני המאה ה-13. החל מאיזכורו של הרמב"ן (מאה 13), המובאה מילקוט "תלמוד תורה" (מאה ה-14), דרך כתבי היד הקדומים אשר כולם בכתובה ספרדית ומוצאם ככל הנראה מספרד וצפון אפריקה וכנ"ל לגבי הדפוסים והפרשנים הראשונים (תוניס ואיזמיר). לא מצאנו מופע או איזכור של מסכת כותים באשכנז בתקופה קדומה למאה ה-19. זהו ממצא מעניין שמעלה תמיהה על תפוצתה של המסכת בתקופות קדומות ובאזורים תרבותיים אחרים.

המבנה הספרותי של המסכת :

למסכת משפט פותח ומשפט סוגר המהווים מסגרת להלכות המסכת. המסכת מנוסחת ברובה ניסוח הלכתי קצר בסגנון המשנה והתוספתא למעט משפטי הפתיחה והסיכום אשר יותר כלליים ואינם משקפים עמדה הלכתית ברורה. במסכת מובאות דעות שונות בחלק מן ההלכות,³⁴⁸ אך עיקר ניסוחן של ההלכות המסכת הוא ניסוח הלכתי מסכם אחד. ההיגיון העומד מאחורי סדר העניינים במסכת אינו ברור דיו, לכאורה ניתן לזהות בסדר הבאת ההלכות את הרצף הבא : מקדש, חנייה בקרקע, קירבה, איסור והתר, נאמנות מאכלות ויין. לעומת זאת ישנם עניינים אשר מקומם במהלך סדר ההלכות והרצף אותו הצגנו לא ברור דיו.³⁴⁹

דרכו של העורך אל מול המקורות :

על מנת לסכם את מסקנותינו באשר להלכות המסכת והדיון בכל הלכה אותו הצגנו לעיל יש להערכתנו לפרק את ההלכות לעניינים ההלכתיים השונים המצויים בהם. בחלק גדול מן ההלכות במסכת ישנם מספר עניינים שונים בהלכה אחת,³⁵⁰ ומסקנות שונות לגבי המקורות ועמדת עורך המסכת עולות מן הפירוק של ההלכה לעניינים השונים.

מסיכום המקבילות והמקורות הדומים במסכת (טבלה 1- העלינו כי בתשעה עניינים ממסכת כותים לא מצינו מקבילות. במשנה מצינו שבע מקבילות, וארבעה מקורות בעניינים דומים, בתוספתא מצינו אחד עשר מקבילות, וחמשה מקורות בעניינים דומים, בירושלמי מצינו שבע

³⁴⁸ א, ג; א, ט; ב, א; ג, ב; ה, ב; ו.

³⁴⁹ לדוגמה : ב, ב נזיקין.

³⁵⁰ בחלק מן ההלכות החלוקה לעניינים שונים מובהקת וברורה, ראו : א, ו; א, ז; ג, ב; ו; ובחלק היא איננה חדה וברורה, ראו : א, י; א, יג.

מקבילות וששה מקורות בעניינים דומים, בברייתות בבבלי מצינו שמונה מקבילות ושני מקורות בעניינים דומים, בבבלי מצינו מקבילה אחת וארבעה מקורות בעניינים דומים ובמדרשים מצינו שתי מקבילות ומקור בעייתי נוסף. אנו רואים כי רוב המקורות של עורך המסכת הם מתקופת התנאים, ובבבלי כמעט ולא נמסרו לנו מסורות ייחודיות אודות העניינים הנידונים במסכת,³⁵¹ לעומת הירושלמי בו מצינו כמות גדולה יותר של מסורות כגון אלו.³⁵² עיון טקסטואלי במקבילות וזיהוי תופעות עריכה יתרום להערכתנו לביסוס הטענה כי רוב המקורות עמדו בפני העורך והוא עושה בהם שימוש. במהלך העבודה זיהינו את התופעות הבאות:³⁵³

שימוש בתבנית מן המשנה:³⁵⁴

א, ב:	שקלים א, ה:	מעשר שני א, ז:
אין מביאין מהן [לא קני זבין] לא קניי זבות, ולא קני יולדות, לא חטאות, ולא אשמות.	הנכרי והכותי ששקלו אין מקבלין מידן ואין מקבלין מידן קיני זבין וקיני זבות וקיני יולדות וחטאות ואשמות.	אין לוקחין עבדים ושפחות וקרקעות ובהמה טמאה מדמי מעשר שני ואם לקח יאכל כנגדן אין מביאין קיני זבים וקיני זבות וקיני יולדות חטאות ואשמות מדמי מעשר שני ואם הביא יאכל כנגדם זה הכלל כל שהוא חוץ לאכילה ולשתיה ולסיכה מדמי מעשר שני יאכל כנגדו:

עורך מסכת כותים עושה שימוש בתבנית ממשנת מעשר שני "אין מביאין", ומשלב אותה במקבילה ממשנת שקלים.³⁵⁵

³⁵¹ מקבילות או מקורות בעניין דומה בבבלי אנו מוצאים רק בחמשה עניינים אשר שלושה מתוכם הם דיונים אודות המשנה, אחד בעניין נאמנות ואחד מסורת אודות מוצאם.

³⁵² ראו: א, ו; א, יג; ב, ג; ב, ז לעיל.

³⁵³ להלן נביא דוגמאות בלבד, להרחבה ראו פרק הלכות המסכת לעיל, וכן נפנה להלכות הרלוונטיות במידה וישנן דוגמאות נוספות.

³⁵⁴ ראו גם: א, יג לעיל, הדיון בהלכה בעבודה זו וכן לגבי ההפניות בהמשך.

הרחבת מקור תנאי :

א, יג :	נדה ז, ה :
[נאמן הכותי לומר אם קבר אם לא קבר ובבהמה אם בכורה אם אינה בכורה]	נאמנים לומר קברנו שם את הנפלים או לא קברנו נאמנים לומר על הבהמה אם בכרה אם לא בכרה
נאמן הכותי על נטע רבעי ועל הערלה ועל הציונות אבל לא על הסככות ולא על הפרעות	נאמנים על ציון קברות ואין נאמנין לא על הסככות ולא על הפרעות
לא על ארץ העמים ולא על בית הפרס מפני שנחשדו בהם זה הכלל בדבר שנחשדו אין נאמנין עלו	ולא על הבית הפרס זה הכלל דבר שחשודין בו אין נאמנים עליו

משנת נדה בנויה בסדר ייחודי כנראה בגלל שיקולים לשוניים ספרותיים, ניתן לראות שעורך מסכת כותים שימר את התבנית של משנת נדה אך הוסיף את עניין נטע רבעי, ערלה וארץ העמים.³⁵⁶

עיבוד של מקור: ³⁵⁷

ב, ד :	תוספתא דמאי ג, ג :
חולקין כהני ישראל עם כהני כותיים במקומן מפני שהוא כמציל מידם אבל לא במקום ישראל שלא יחזיקו בכהנה אף בארץ ישראל במקום שמכירין בו שהוא כותי מותר לחלוק הימנו כהן כותי שהוא אוכל את ישראל ומאכיל את ישראל בטומאה מותר בטהרה אסור	...חולק כהן (עם ישראל) ישראל עם כהן כותי במקום כותי מפני שהוא כמציל מידו אבל לא בארץ ישראל מפני שמחזיקו בכהונה אף בארץ ישראל במקום שמכירין בו שהוא כותי מותר לחלוק הימנו אוכל כהן ישראל עם כהן כותי בזמן שעושה בטומאה אבל בזמן שעושה בטהרה הרי זה לא יאכל עמו מפני שמאכילו בשר בכור טהור...

³⁵⁵ לשאלת השימוש בנוסח אין מביאין ומשמעותו, ראו: א, ב לעיל.

³⁵⁶ לשאלת ההוספה וכן לרמזים בירושלמי לעניינים אלו, ראו: א, יג לעיל.

³⁵⁷ ראו: א, ח.

ההלכה במסכת כותים נראית כנוסח מעובד, מקוצר ופשוט של התוספתא.

הרכבה של מספר מקורות:

א, ה:	ע"ז א, ז:	תוספתא ע"ז ב, ד:
אין מוכרין להם כלי זיין ולא כל דבר שיש בו נזק לרבים.	אין מוכרין להם דובין ואריות וכל דבר שיש בו נזק לרבים אין בונין עמהם בסילקי גרדום ואצטדיא ובימה...	אין מוכרין להן לא זיין ולא כלי זיין ואין משחיזין להן את הזיין ואין מוכרין להן את הסדן ולא קובלין ולא קוללין....

ההלכה במסכת כותים נראית כהרכבה בין נוסח התוספתא לגבי כותים והכלל המופיע במשנה לגבי גויים.

א, ד:	פסחים ד, ג:	תוספתא ע"ז ב, ג:
אין מוכרין להם בהמה גסה, אף על פי ששבורה, ולא סייחין ולא עגלים, אבל מוכרין להם שבורה שאינה יכולה להתרפאות.	מקום שנהגו למכור בהמה דקה לגוים מוכרים מקום שנהגו שלא למכור אינן מוכרים ואל ישנה אדם מפני המחלקות בכל מקום אין מוכרין להם בהמה גסה עגלים וסיחים שלימים ושבורים רבי יהודה מתיר בשבורה בן בתירה מתיר בסוס	ר' שמעון בן אלעזר אומ' מוכרין כלב' כופריים....לא רעים ביפים ולא יפים ברעים לא שבורים בשלימים ולא שלימים בשבורין ר' יהודה מתיר בשבורה שאינה יכולה להתרפות אמרו לו הרי הוא מרביעה...

העורך במסכת כותים עושה שימוש ברשימה מן המשנה אך נצרך לערוך ולקטוע אותה, על מנת להכניס את דעת ר' יהודה כפי שמופיעה בתוספתא.³⁵⁸

א, ג, :	ע"ז א, ח :	תוספתא ע"ז ב, ד :
<p>אין מקנין אותן במחובר לקרקע,</p> <p>ואין מוכרין להם צמר לגזוז, ולא תבואה לקצור ולא עצים מחוברין לקרקע,</p> <p>אבל מוכרין להם עצים על מנת לקוץ [ר' מאיר אמ'] אף מה שיקצו.</p> <p>מוכרין לטבח כותי בהמה לשחוט רבי מאיר אמ' אף מה שישחוט.</p>	<p>...אין מוכרין להם במחובר לקרקע</p> <p>אבל מוכר הוא משיקצץ</p> <p>רבי יהודה אומר מוכר הוא לו על מנת לקוץ</p> <p>אין משכירין להם בתים....</p>	<p>...אחד הגוי ואחד הכותי</p> <p>מוכרין להן שחת קצוצה ותבואה קצורה ואילנות קצוצות</p> <p>ר' יהודה אומ' שחת לגוז על מנת שתיגזז ותבואה לקצור על מנת שתיקצור ואילנות לקוץ על מנת שיקצו.</p>

הכלל בדבר הקנייה במחובר לקרקע מופיע במשנה אודות הגוים, ופירוט הכלל מופיע בתוספתא ובברייתא בבבלי.³⁵⁹ עורך מסכת כותים הביא את הכלל המופיע במשנה בראשית ההלכה וכמו כן את הפירוט המופיע בתוספתא ובברייתא, לכאורה נראה כי יש לפנינו עבודת הרכבה בין לשון המשנה והתוספתא.

³⁵⁸ בכך העורך מצמצם את הויכוח ההלכתי המוצג במשנה וממשיך בכך את המגמה המופיעה בתוספתא. להרחבה ראו : א, ד.
³⁵⁹ ראו : א, ג.

מקור לא ידוע:³⁶⁰

ב, ג: הגבנים שלהם מותרות, ר' שמעון בן אלעזר אומ' אם של בעלי בתים מותרות, אם של כפרים אסורות. השלקים והכבשים שלהם שדרכן לתת בהן יין וחומץ אסורין.

לעניין הראשון בהלכה זו לא מצאנו מקבילה אלא לעניין גויים ובדין שונה. כמו כן יש כאן מסירה משמו של רשב"א. הלכה זו מעידה על כך כי ככל הנראה מקורות שאינם ידועים לנו עמדו בפני עורך המסכת.³⁶¹

מגמות בעריכה:

מסיכום המגמה העולה מכל הלכה והלכה וחלוקתן לקטגוריות (טבלה 2) אנו מוצאים כי בעשרה עניינים במסכת ישנה השוואה מובהקת של הכותים לגויים, בשבעה עניינים השוואה לגויים עם טעם מיוחד להשוואה זו, בחמשה עניינים השוואה לישראל חשוד, באחד עשר עניינים השוואה לישראל, ובששה עניינים דין מיוחד לכותים. במהלך העבודה אודות מגמת העורך במלאכת העריכה זיהינו את התופעות הבאות:³⁶²

הסבה של הלכה בגויים לכותים:

ב, ו:	תוספתא ע"ז ד, י:	ירושלמי ע"ז ב ד, מא ע"ב:
הקנקנים שלהם חדשים מותרים, ישנים אסורים.	נודות של גויים... קנקנים של גויים חדשות מותרות ישנות זפופות אסורות ושכנס...	קנקני גויים חדשות מותרות אף על פי שהן זפופות ישנות אסורות

הלכה זו לעניין קנקניהם מצינו במקבילות רק לגבי גויים.³⁶³ מסכת כותים מביאה את ההלכה בלשונה של התוספתא והירושלמי. ההלכה במסכת כותים נראית כהסבה של ההלכה בגויים לכותים.³⁶⁴

³⁶⁰ ראו גם: א, יא; א, יב לעיל.

³⁶¹ להרחבה ראו: ב, ג לעיל.

³⁶² להלן נביא דוגמאות בלבד, להרחבה ראו פרק הלכות המסכת לעיל, וכן נפנה להלכות הרלוונטיות במידה וישנן דוגמאות נוספות.

³⁶³ ראו: ב, ו לעיל.

³⁶⁴ יכול להיות שמתבצע על בסיס הסקה הגיונית של העורך בעקבות החמרות ביינם, או שעמדו בפניו מקורות שאינם ידועים לנו. ראו: ב, ו לעיל.

עיבוד מגמתי :

<p>תוספתא ע"ז ג יג :</p>	<p>א, ט :</p>
<p>ישראל מל את הכותי וכותי לא ימול את ישראל מפני שמלו לשום הר גריזים דברי ר' יהודה אמ' לו ר' יוסי היכן מצינו מילה שאינה לשום ברית אלא לשום הר גריזים עד שתצא נפשו</p>	<p>ישראל מל את הכותי והכותי מל את ישראל, רבי יהודה אומ' כותי לא ימול את ישראל, שאינ מוהלו אלא לשום הר גריזים.</p>

העורך במסכת כותים מעמיד את ההיתר במילה כדעת תנא קמא ומביא את דעת ר' יהודה בסיפא. במקורות המקבילים כולם³⁶⁵ ובתוספתא לא מנוסחת דעה כגון דעת תנא קמא במסכת כותים וכמו כן התוספתא מביאה את מימרת ר' יהודה בראשונה ולאחר מכן את תגובת ר' יוסי³⁶⁶. עיבוד זה מצביע על מגמה של העורך במלאכת העריכה להתיר בפשטות מילת כותי.

<p>תוספתא ע"ז ג, א :</p>	<p>א, י :</p>
<p>מעמידין בהמה בפונדקאות של כותים אפילו זכרים אצל נקבות ונקבות אצל זכרים ונקבות אצל נקבות ומוסרין בהמה לרועה שלהן ומוסרין לו תינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות להתייחד עמו</p>	<p>מעמידין בהמה בפונדקי כותיים, ושוכרין כותי שילך אחר בהמתו של ישראל, ומוסר ישראל בהמתו לרועה כותי, מוסר ישראל את בנו שילמדנו כותי אומנות, ומתיחדים ומסתפרים עמהם בכל מקום, מה שאין כן בגוים.</p>

³⁶⁵ ראו : א, ט.

³⁶⁶ שכל הנראה סובר כתנא קמא במסכת כותים.

במסכת כותים ישנה השמטה של תינוק ללמדו ספר המופיע בתוספתא ובמקבילות האחרות. נראה שיש כאן מגמה של החמרה כלפי כותים מצד העורך או עיבוד מכוון של תבנית לשונית³⁶⁷ אשר איננה מתאימה או קשה גם במקור.

זמן עריכת המסכת :

היגער במהדורתו³⁶⁸ סובר כי יש לתארך את זמן עריכת המסכת טרם חתימת התלמוד בא"י. שטארק ושטמברגר,³⁶⁹ מתארכים את עריכת חלק הארי של המסכת לסוף המאה ה-3, עפ"י הגישה החיובית כלפי הכותים אותה נוקט עורך המסכת.³⁷⁰ במקורות התנאיים והאמוראיים ובעיקר בירושלמי ישנו תיעוד על שינויים והתפתחויות ביחס אל הכותים ורובו הוצג לעיל במהלך העבודה. דרך העבודה להלן בהשערה לגבי זמן עריכת המסכת תהיה השוואת ההלכה האמוראית להלכה המופיעה במסכת כותים, להערכתנו מצינו מספר מקורות שיש בהם בכדי להעיד על זמן עריכת המסכת.

א, ו³⁷¹ – היתר ללוות ולהלוות בריבית.

ראינו בדיון לעיל היתר בירושלמי להלוואה בריבית מפי ר' יעקב בר אחא (אמורא 3-4, א"י) אשר יכול להקביל להיתר הלוואה בריבית המופיע במסכת כותים ולסמן מפנה ביחס אל הכותים לעניין הלוואה בריבית.

ב, א³⁷² – אכילת בשר מטבח כותי.

ישנן עדויות כי אכילת בשר משחיטת כותי נאסרת בשלב מוקדם ואולי אף עוד בתקופת התנאים אך עדיין נהוגה בא"י ומתחילה להתהוות כאיסור גורף רק מן המאה 3/4. במסכת כותים אכילת בשר כותי מותרת בתנאים מסוימים. לפיכך יש למקם את זמן עריכת המסכת טרם התפשטותו של האיסור הגורף בדבר אכילה משחיטת כותי.

---

³⁶⁷ ראו : א, י.

³⁶⁸ היגער, מבוא עמ' ז.

³⁶⁹ Strack and Stemberger, 1991 עמ' 232.

³⁷⁰ לסקירה ומסקנות אודות עריכת המסכת ראו גם : שחל, תשס"ב עמ' 279-281.

³⁷¹ ראו לעיל.

³⁷² ראו לעיל.

ב, ו³⁷³ – יינם של כותים.

ישנן עדויות להחמרה ואיסור על שתיית יינם של כותים מן הדור ה-3 לאמוראים. במסכת כותים שתיית יינם עדיין מותרת בתנאים מסוימים. לפיכך יש למקם את זמן עריכת המסכת טרם ההחמרה והאיסור בדבר שתיית יין מן הכותים.

אל עדויות אלו ניתן לצרף עניינים חשובים, הלכתיים ואגדיים, אשר אינם מופיעים במסכת ויכולים לתמוך³⁷⁴ בעדויות אותן הצגנו לעיל בדבר זמן העריכה. לדוגמא³⁷⁵:

קלקול הכותים, והעדויות בדבר העבודה הזרה המיוחסת להם – בתקופת האמוראים: ר' אבהו (אמורא 3, א"י),³⁷⁶ אמורא בשם ר' שמעון בירושלמי,³⁷⁷ ר' נחמן בר יצחק (אמורא 4, בבלי)³⁷⁸ ועוד, מיוחס לכותים קלקול ועבודה זרה אשר לא מוזכרים במסכת כותים.³⁷⁹ יש לתמוה כיצד לא הזכיר עורך מסכת כותים את עניין קלקולם במסכת, האם היה מודע לקלקול זה והשמיטו במכוון או שמא ניתן להסיק מכך כי הדעות אודות קלקול זה לא היו נפוצות או ידועות בתקופתו ולכן לא מופיעות במסכת כותים.³⁸⁰

זימון עם כותי – עפ"י המשנה³⁸¹ כותי מזמנין עליו בניגוד לנוכרי. עניין זה של זימון עם כותי מתערער בתקופת האמוראים, ואנו מוצאים את ר' אבא(?) בירושלמי³⁸² ואביי ורבא (אמוראים 4, בבלי) בבבלי³⁸³ אשר דנים בעניין, מערערים עליו ומעמידים אותו רק לפי הסובר כותי כישראל.³⁸⁴ זימון עם כותי אינו מוזכר כלל במסכת כותים ויש לתמוה מדוע לא מוזכר עניין זה המופיע במשנה ושנוי במחלוקת, האם יכול להיות שבתקופתו של עורך המסכת לא היה עניין זימון עם כותי שנוי במחלוקת ולכן לא נידון.

³⁷³ ראו לעיל.

³⁷⁴ יש להזהר בהסקת מסקנות אודות "שתיקת העורך" ואי הכנסת מקורות ועניינים למסכת, לכן הבאנו שתי דוגמאות שיכולות להוות תמיכה בלבד לראיות לעיל.

³⁷⁵ עניינים נוספים שאינם מוזכרים במסכת: נידה, פסול לעדות וחשד לגבי ממון, ספר, תפילין ומזוזות, סוכה.

³⁷⁶ בבלי חולין ו ע"א.

³⁷⁷ ירושלמי פסחים א א, כז ע"ב. לשאלת זיהוי ר' שמעון זה, ראו: גפני, תשכ"ט עמ' 39-40 וההפניות שם.

³⁷⁸ בבלי חולין ו ע"א.

³⁷⁹ עניין זה כבר צויין ע"י שחל בעבודתה. שחל, תשס"ב עמ' 280.

³⁸⁰ כמובן כי ישנה אפשרות נוספת והיא שעורך המסכת מייצג אסכולה שונה אשר איננה מייחסת קלקול לכותים, אפשרי אך מעט לא סביר בהתחשב במקורות לעיל. לכן הבאנו עניינים אלו שאינם מופיעים במסכת רק לתמיכה בראיות שהבאנו לעיל ואין בהם משום ראייה מוצקה.

³⁸¹ ברכות ז, א.

³⁸² ברכות ז א, יא ע"ב.

³⁸³ בבלי ברכות מז ע"ב.

³⁸⁴ לדיון נרחב. ראו: גפני, תשכ"ט עמ' 55-56.

יש אמנם להזהר מלהסיק מסקנות חותכות וברורות עקב גודלה הקטן יחסית של המסכת ומיעוט העדויות, אך לכאורה עפ"י מקורות אלו והדיון אותו הצגנו לעיל, לא סביר להקדים את זמנה של המסכת לתקופת התנאים וכמו כן בלתי סביר לאחר את זמן עריכתה מעבר למאה ה- 3/4 בא"י, מסקנה זו זהה בעיקרה עם המסקנות לגבי זמן עריכת המסכת שהוצגו לעיל.

סיכום

בעבודה זו סקרנו את תולדות המחקר אודות מסכת כותים, כתבי היד של המסכת, הדפוסים והפרשנים השונים. העמדנו חילופי נוסח לכל הלכה והלכה, דנו בהלכות השונות בהשוואה למקבילות ומקורות בספרות חז"ל והסקנו מסקנות בנוגע לעבודת העורך, מגמתו וזמן עריכת המסכת. ראינו כי דרכו של העורך להיסמך על מקורות חז"ל ובעיקר על ספרות התנאים והירושלמי וכמו כן ראינו מקומות בודדים בהם ניתן לשער כי עמדו בפניו מקורות אשר אין בידינו. מעיון דקדקני בנוסח ובמקבילות העלינו כי העורך לא עשה עבודת ליקוט פשוטה אלא עיצב את המקורות שעמדו בפניו, לעיתים עיצוב ועריכה על בסיס מספר מקורות ולעיתים עיצוב ועריכה שיש בהם בכדי להצביע על מגמה. מעיון בהלכות בודדות העלינו לעיתים מגמה שיש בה להערכתנו בכדי להצטרף ולהצביע על מגמתו הכללית של העורך. למרות שראינו כי עורך המסכת עובד בתוך המסגרת ההלכתית העולה ממקורות חז"ל המקבילים להלכות המסכת, ניתן לראות מגמה של הקלה ואהדה לכותים בתוך המסגרת עצמה ולהערכתנו אף הוכחנו זאת בפרקים לעיל. על בסיס המסקנות מעבודה זו ניתן להעלות מספר השערות מבוססות אודות האמירה הכללית של עורך המסכת בפתיחתה "דרכי כותיים פעמים כגוים פעמים כישראל ורובן כישראל", ראינו כי גם על בסיס העיון בהלכות המסכת אכן דרך הכותים בהלכה דומה יותר לדרכי ישראל ברוב המקרים. גם במקרים בהם אסרו והחמירו עליהם הרי אין זה בגלל שאינם נוהגים כישראל, אלא בגלל סיבות אחרות (חשובות אמנם, אך עדיין אין בהן בכדי להעיד על מנהגיהם שלהם) כגון: "מאכילין נבילות", "לפני עיוור" והחמרות של כותים. בנוסף, ניתן לראות כי הלכה זו מצטרפת למגמתו הכללית של העורך להקל ולקרב את הכותים ע"י עבודת העריכה והצגת המקורות, בתוך המסגרת המסגרת ההלכתית שנקבעה בדורות שלפניו, כפי שראינו בניתוח ההלכות ובפרק הסיכום לעיל. תרומתו העיקרית של מחקר זה כפולה. בבסיס התרומה, העמדת נוסח שלם של מסכת כותים ומחקר אודות הנוסח. תרומתו השנייה היא חקר ודיון בעריכת המסכת, השימוש במקורות ומגמת העורך. העבודה הפילולוגית מחד וחקר המקורות מאידך תרמו להבהרת והוכחת המסקנות אודות מגמת המסכת וזמן העריכה.

נספחים

טבלה 1א, פרק א':
(למקרא, ראו בסוף טבלה 2ב)

לשון	מדרשים	בבלי	ברייתא בבלי	ירושלמי	תוספ'	משנה	אין	הלכה/מקבילה או מקור דומה
							*	א, א
						*		א, ב
						*		א, ג (הקנייה במחובר)
					*			א, ג (מכירת תבואה ואילנות)
				? (עניין, גויים)				א, ג (צמר לגזוז)
				? (עניין, גויים)				א, ג (בהמה לשחוט)
תוספ'			? (בהמה דקה)		? (עניין)	*	(גויים)	א, ד (בהמה גסה)
תוספ', ברייתא + משנה (גויים)			*		*		? (גויים, חלקית)	א, ה (כלי זיין)
							*	א, ו (אין משיאין)
				? (קיסרין)				א, ו (מלויין ולויין)
					? (עניין)			א, ז (מתנות עניים)
					? (עניין)		? (עניין)	א, ז (מעשרות)
		? (עניין, דיון במשנה)					? (שאינו מודה)	א, ז (עירוב)
תוספ'	? (נוסח בעייתי)				* (דין הפוך)	*	* (גויים)	א, ח (מיילדת)
	*		*	* (תני)	*			א, ט (מילה)
	* (דין הפוך)		*	* (תני?)	*			א, י (מעמידין)
			*	* (תני)	*			א, י (ייחוד)
				? (עניין)	? (עניין)			א, י (תספורת)
							*	א, יא (חולץ)
		? (עניין)	? (עניין)	? (עניין)	? (עניין)	? (עניין)	*	א, יא (נאמן)
							*	א, יב (מכירה)
		? (דיון במשנה)					*	א, יג (נאמן)
				? (רמז)			*	א, יג (נטע רבעי)
		? (דיון במשנה)					*	א, יג (סככות)
	1		4	3	6	6	6	סיכום:

טבלה 1ב, פרק ב' :

לשון	מדרשים	בבלי	ברייתא בבבלי	ירושלמי	תוספי	משנה	אין	הלכה/מקבילה או מקור דומה
			*					ב, א (בשר)
			*		*			ב, ב (הגליה)
לשון זהה חלקית לתוספתא	* (דין שונה - מחמיר)		* (זהה)		* (דין שונה - מיקל)			ב, ב (נגיחה)
							*	ב, ג (גבינין)
				*				ב, ג (שלקין)
					*			ב, ד (כהני)
				?(תני?)	*			ב, ה (חמצם)
לשון הירושלמי			*	*				ב, ו (יינם)
					* (גויס)	* (גויס)	*	ב, ו (קנקניהם)
לשון הירושלמי		* (מסורת א"י)		*				ב, ז (מפני מה)
							*	ב, ח (מאימתי מקבלין)
		1	4	4	5	1	3	סיכום :

טבלה 2א, פרק א':

הערות	השוואה לכותים	השוואה לישראל	השוואה לישראל משומד/חשוד/עם הארץ	השוואה לגויים עם טעם מיוחד לכותים	השוואה לגויים	הלכה/קטגוריה
			*			א, א (דרכי כותים)
	*			*	?	א, ב (קורבנות)
				?	*	א, ג (הקנייה במחור)
ת"ק כמיקל				?	*	א, ג (מכירת תבואה לקצוץ ואילנות לקוץ)
				?	*	א, ג (צמר לגזוז)
ת"ק כמיקל					*	א, ג (בהמה לשחוט)
ת"ק כמיקל			* (לזבוניה)	* (לזבוניה)	*	א, ד (בהמה גסה)
				* (לזבוניה)		א, ה (כלי זיין)
				* (ספיקות)		א, ו (אין משיאין)
					*	א, ו (מלויין ולויין)
		*				א, ז (מתנות עניים)
					*	א, ז (מעשרות)
				*	?	א, ז (עירוב)
				* (מחמירים)	*	א, ח (מילדת)
תנא קמא כישראל		*		?		א, ט (מילה)
		*				א, י (מעמידין)
		*				א, י (ייחוד)
		*				א, י (תספורת)
		*				א, יא (חולץ)
		*				א, יא (נאמן)
	*			*	?	א, יב (מכירה)
	(מחמירים)			(מחמירים)		א, יג (נאמן)
		*				א, יג (נטע רבעי)
	?			* (דרבנן)		א, יג (סככות)
	2	9	2	6	8	סיכום:

טבלה 2ב, פרק ב' :

הערות	דין מיוחד לכותים	השוואה לישראל	השוואה לישראל משומד/חשוד/עם הארץ	השוואה לגויים עם טעם מיוחד לכותים	השוואה לגויים	הלכה/קטגוריה
			* (מאכילין נבלות)	* (מאכילין נבילות)		ב, א (בשר)
אין מלקות במסכת כותים - החמרה.		*				ב, ב (הגליה)
השוואה חלקית					? (השוואה חלקית)	ב, ב (נגיחה)
תנא קמא מתיר.		*	? (דעה נוספת, אוסרת חלקית)			ב, ג (גבינון)
					*	ב, ג (שלקין)
	*					ב, ד (כהני)
תנא קמא – מתיר למעט פולמוס הלוח.	* (פולמוס הלוח)		? (דעה נוספת, אינן שומרין מצה)			ב, ה (חמצם)
תהליך של מסי שלבים על חשודים על מגע עם גוי.			* (חשודים על מגע עם גוי)			ב, ו (יינם)
					*	ב, ו (קנקניהם)
גרי צדק.	*					ב, ז (מפני מה)
	* (הר גריזים)		* (תחיית המתים)			ב, ח (מאימתי מקבלין)
	4	2	3	1	2	סיכום :

מקרא – טבלאות 1א, 1ב :

* - המצאות מקבילה.

? - ספק, הסיבה בסוגריים (לא מקבילה אך עוסק בעניין, העניין נרמז וכו').

מקרא – טבלאות 2א, 2ב :

* - שייכות לקטגוריה, השייכות בעלת בסיס מוצק (הסיבה בסוגריים).

? - ספק, הסיבה בסוגריים.

רשימת קיצורי המקורות וספרות המחקר

הוצאות, דפוסים ופרשנים של מסכת כותים :

היגער = היגער מיכאל, שבע מסכתות קטנות, [מסכת כותים], הוצאת "בלוך", ניוארק תר"ץ.

וילנא = תלמוד בבלי, דפוס וילנה תרע"ב.

זיטאמיר = תלמוד בבלי, דפוס האחים שפירא, זיטאמיר תרי"ח-תרכ"ד.

זעליגמאן = זעליגמאן ישראל בן חיים דוד, יד ישראל: באור על מסכת כותים ועבדים, קאצינעלינבויען,

ווילנא תרמ"ח.

נגיאר = נגיאר יהודה, חגי יהודה, מולכו, פיסא תקע"ו.

פירוש מכ"י = כ"י ניו-יורק להמן S 9.

פלגי = פלגי חיים בן יעקב, ספר עיני כל חי, א' פונטרימולי וחברו י' פולי, איזמיר תרל"ח.

קירכהיים = קירכהיים רפאל, שבע מסכתות קטנות ירושלמיות, הוצאת איזאק קויפמאן, פראנקפורט

תרי"א.

קנייבסקי = קנייבסקי חיים, ברייתא מסכת כותים ועליו שני ביאורים: מצרף ומטהר, הוצאת "אשל",

בני ברק תשכ"ה.

ספרות חז"ל ומקורות נוספים :

אזולאי, שם הגדולים = אזולאי חיים יוסף דוד, שם הגדולים, G. FALORNI, ליוורנו [תקל"ד] 1774.

בבלי = תלמוד בבלי, דפוס וילנה תרע"ב.

ד"ס = רנ"נ רבינוביץ, דקדוקי סופרים, ירושלים תש"ך.

הילמן, אור הישר = שמואל יצחק הילמן, ספר אור הישר, ירושלים תרפ"א-תש"ה.

הלכות קצובות = מהד' מ' מרגליות, ירושלים תש"ב.

השלמות ותוספות = מהד' ח' אלבק, משנה סדר מועד, מוסד ביאליק, ירושלים-ת"א תשי"ב השלמות

ותוספות עמ' 458.

יביע אומר = הרב יוסף עובדיה, שו"ת יביע אומר: חלק א' - ח', ירושלים תשט"ז-תשנ"ה.

יוספוס, קדמוניות = יוסף בן מתתיהו (יוסיפוס פלויוס), קדמוניות היהודים, א-ג, תרגם מיוונית א'

שליט, ירושלים ותל אביב תש"ד-תשכ"ג.

ילקוט = ילקוט שמעוני, ד"צ, ירושלים תש"ך ורשא תרל"ח.

ירושלמי = תלמוד ירושלמי, מהד' ונציה רפ"ג.

כ"י קאופמן = כ"י קאופמן למשנה, Budapest, Akademia, Kaufmann A 50.

ל"מ = פירוש לחם משנה, ד"צ, ורשא תר"מ.

ליברמן, תוסכפ"ש = ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, א-י: זרעים-בבא בתרא, ניו-יורק תשט"ו-תשמ"ח.

מ"ת לדברים = מדרש תנאים לספר דברים, מהד' הופמן, תל אביב תשכ"ג.

מגילת תענית = מהד' ורד נעם, יד יצחק בן צבי, ירושלים תשס"ד 2003.

מכילתא דר"י = מהד' ח"ש הורביץ וי"א רבין, פרנקפורט תרצ"א.

מסכת שמחות = מהד' מיכאל היגער, בלוד, ניו יורק תרצ"א.

משנה = ששה סדרי משנה, מהד' ח' אלבק, ירושלים ותל אביב תשי"ט.

ספ"ב = ספרי במדבר, מהד' הורוביץ, ירושלים תשכ"ו.

ספ"ד = ספרי דברים, מהד' פינקלשטיין, ניו יורק תשכ"ט.

ספר גדולי תרומה = ספר גדולי תרומה עם ספר התרומות, דפוס ליטו אופסט ליאון, ירושלים תשכ"א.

פדר"א = פרקי דרבי אליעזר, מהד' מ' היגר, "חורב", ניו-יורק תש"ד, תש"ו, תש"ח.

פס"ר = פסיקתא רבתי, מהד' איש שלום, דפוס אסתר, תל אביב תשכ"ג.

קה"ר = קהלת רבה, ירושלים, ד"צ וילנא תרל"ח.

קורוניל, חמשה קונטרסים = נחמן נתן קורוניל, חמשה קונטרסים, א' דעללא טאררע, ווין תרכ"ד.

רמב"ם, מ"ת = רמב"ם, משנה תורה, מדע, אהבה, קדושה, הפלאה, זרעים, עבודה, קרבנות, טהרה, קנין, משפטים, שופטים: מהד' ירושלים תשל"ד, ד"צ, ורשא תרמ"א. זמנים, נשים, נזיקין: מהד' פרנקל, ירושלים בני ברק תשל"ה-תשמ"ב.

רמב"ם, פ"ל = רמב"ם, פירוש למשנה, מהד' קאפח, מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ג-תשכ"ז.

רמב"ן, חידושים = חידושי הרמב"ן על הש"ס, מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תש"ל-תשס"ב.

שו"ע = שולחן ערוך, הוצאת כתובים, ירושלים תשנ"ג.

שמ"ר = שמות רבה, ד"צ וילנא, ירושלים תרל"ח.

שנאן, שמ"ר = שמות רבה, מהד' שנאן, ירושלים תשמ"ד.

תוספתא = סדר זרעים, מועד ונשים, ומסכתות ב"ק, ב"מ וב"ב, מהד' ש' ליברמן, ניו-יורק תשט"ו-תשמ"ח; סדרים נזיקין (סנהדרין ואילך), קדשים וטהרות, מהד' מ"ש צוקרמאנדל, ירושלים תש"ל.

תנחומא = מדרש תנחומא, מהד' מאן, סינסינטי ת"ש.

תרגום שומרוני, מהד' בריל = תרגום שומרוני על התורה, מהד' אלחנן ברילל, וו' ערראס, פראנקפורט תרל"ה.

תרגום שומרונני, מהד' טל = תרגום שומרני על התורה, מהד' אברהם טל, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב תשמ"ב.

תש' הגא' = תשובות הגאונים, שערי תשובה (איי הים), לייפציג תרי"ח.

ספרות מחקר :

אדרת, תשנ"ח = אברהם אדרת, מחורבן לתקומה, מאגנס, ירושלים תשנ"ח.
אלטלף, תשס"א = אלטלף שמואל, [הרב חיים פלאג'י זצ"ל חייו ופועלו : הרב הכולל ליהדות איזמיר – טורקיה], קובץ הציונות הדתית ג, הסתדרות המזרחי-הפועל המזרחי, ירושלים תשס"א, עמ' 308-325.

אליצור, תש"ס = יהודה אליצור, [הכותים בדברי התנאים], ישראל והמקרא, הוצאת אוני בר-אילן, רמת גן תש"ס.

אנצ' מקראית = אנציקלופדיה מקראית, מוסד ביאליק, ירושלים תשל"ו.

אנצ' עברית = האנציקלופדיה העברית, חברה להוצאת אנציקלופדיות, ירושלים 1979.

אפשטיין, תשי"ז = י"נ אפשטיין, מבואות לספרות התנאים : משנה, תוספתא ומדרשי הלכה, בעריכת ע"צ מלמד, ירושלים ותל אביב תשי"ז, עמ' 340.

אשל א' וח', תשס"ב = אסתר אשל וחנן אשל, [תאריך התגבשותו של החומש השומרונני לאור המגילות המקראיות מקומראן], ספר השומרונים, בעריכת אפרים שטרן וחנן אשל, הוצאה משותפת : יד יצחק בן צבי, רשות העתיקות, המנהל האזרחי ליהודה ושומרון, ירושלים תשס"ב, עמ' 129-152.

אשל ח', תשס"ב = חנן אשל, [התפשטותה של האמונה בקדושתו של הר גריזים], ספר השומרונים, בעריכת אפרים שטרן וחנן אשל, הוצאה משותפת : יד יצחק בן צבי, רשות העתיקות, המנהל האזרחי ליהודה ושומרון, ירושלים תשס"ב, עמ' 192-209 ;

אשל, ספר השומרונים = ספר השומרונים, בעריכת אפרים שטרן וחנן אשל, הוצאה משותפת : יד יצחק בן צבי, רשות העתיקות, המנהל האזרחי ליהודה ושומרון, ירושלים תשס"ב.

בן חיים, תשל"ז = זאב בן חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, מוסד ביאליק והאקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשל"ז.

בן צבי, תשל"ל = יצחק בן צבי, ספר השומרונים, הוצאת יד יצחק בן צבי, ירושלים תשל"ל.

גדליהו, תשי"ח = אלון גדליהו, מחקרים בתולדות ישראל בימי בית שני ובתקופת המשנה והתלמוד, [כרך שני] הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת"א תשי"ח.

גייגר, תש"ט = אברהם גייגר, המקרא ותרגומיו, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תש"ט.

גפני, תשכ"ט = ישעיהו גפני, היחסים בין היהודים והשומרונים בתק' המשנה והתלמוד, דיסרטציה, האוני' העברית תשכ"ט.

דקסינגר, תשס"ב = פרדיננד דקסינגר, [האמונות והדעות של השומרונים בתקופה הביזנטית], ספר השומרונים, בעריכת אפרים שטרן וחנן אשל, הוצאה משותפת: יד יצחק בן צבי, רשות העתיקות, המנהל האזרחי ליהודה ושומרון, ירושלים תשס"ב, עמ' 496-518.

הורביץ, תשל"א = אלעזר הורביץ, [פסיקתא דרב הונא ופסיקתא דרב כהנא בילקוט תלמוד תורה], ספר הזכרון לשמואל קלמן מירסקי, בעריכת גרשון אפעל, המכון למחקר "סורא" ושיבה אוניברסיטה, ירושלים ניו-יורק תשל"א, עמ' קכז-קמ.

הורביץ, תשמ"ד = רבקה הורביץ, זכריה פרנקל וראשית היהדות הפוזיטיבית היסטורית, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשמ"ד.

וייס, תשל"ד = רפאל וייס, לקט ביבליוגרפי על השומרונים, אקדמון, ירושלים תשל"ד.

זוסמן, תשל"ד = יעקב זוסמן, [כתובת הלכתית מעמק בית שאן], תרביץ מג (תשל"ד), עמ' 88-158.
טלמון, תשס"ב = שמריהו טלמון, [מסורות בדבר השומרונים במקרא], ספר השומרונים, בעריכת אפרים שטרן וחנן אשל, הוצאה משותפת: יד יצחק בן צבי, רשות העתיקות, המנהל האזרחי ליהודה ושומרון, ירושלים תשס"ב, עמ' 7-27.

כהנא, תשמ"ב = מנחם כהנא, אקדמות להוצאה חדשה של ספרי במדבר, חמו"ל, ירושלים תשמ"ב (1982).

כוגן, תשס"ב = מרדכי כוגן, [הפולמוס המקראי הקדום נגד תושבי שומרון], ספר השומרונים, בעריכת אפרים שטרן וחנן אשל, הוצאה משותפת: יד יצחק בן צבי, רשות העתיקות, המנהל האזרחי ליהודה ושומרון, ירושלים תשס"ב, עמ' 28-33.

ליברמן, תשנ"א = שאול ליברמן, [לכתובת ההלכית מעמק בית שאן], מחקרים בתורת א"י, בעריכת דוד רוזנטל, הוצאת מאגנס, ירושלים תשנ"א, עמ' 402-411.

מאזוז, תשמ"ב = שושן מאזוז, ספר אנשי השם, חמו"ל, נהריה תשמ"ב.

מאייר, תשט"ז = ל"א מאייר, [קווים לביבליוגרפיה של השומרונים], ארץ ישראל ד (תשט"ז), עמ' 252-268.

מגן, תשס"ב = יצחק מגן, [בתי כנסת שומרונים], ספר השומרונים, בעריכת אפרים שטרן וחנן אשל, הוצאה משותפת: יד יצחק בן צבי, רשות העתיקות, המנהל האזרחי ליהודה ושומרון, ירושלים תשס"ב, עמ' 382-443.

מור, תשס"ג = מנחם מור, משומרון לשכם, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשס"ג.

מור, תשנ"א = מנחם מור, [המקדש השומרוני על הר גריזים], בית מקרא ל"ח (תשנ"א), עמ' 313-327.

סבתו, תשס"א = סבתו, מרדכי, [בבלי סנהדרין : כתבי-יד וענפי נוסח], סוגיות במחקר התלמוד, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים תשס"א, עמ' 80-99.

ספראי, תשל"ז = זאב ספראי, [בתי כנסת של השומרונים בתקופה הרומית ביזנטית], קתדרה 4 (תשל"ז), עמ' 84-112.

ספראי, תש"ם = זאב ספראי, גבולות ושלטון בא"י בתקופת המשנה והתלמוד, הקיבוץ המאוחד, תל אביב תש"ם.

ספראי, תשמ"ה = ש' ספראי, העליה לרגל בימי הבית השני, אקדמון, ירושלים תשמ"ה.

עודד, תשל"ח = עודד בוסתנאי, [הגליות המוניות בתקופת האימפריה האשורית – עובדות ומספרים], ארץ ישראל יד (תשל"ח), עמ' 62-68.

עקשטיין, תשנ"ט = שמעון אריה ליב עקשטין, ספר תולדות החבי"ף : מסכת חייו ומפעליו של רבינו חיים פאלאג'י, הוצאת הלויים, ירושלים תשנ"ט 1999.

פינצ'ובר, תשנ"ח = אליעזר פינצ'ובר, משנה מסכת שקלים, בעיות נוסח ומהדורה ביקורתית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית ירושלים, תשנ"ח.

פינקלשטיין, תשכ"ט = אליעזר אריה פינקלשטיין, [עתיקותה של משנת שקלים פ"א מ"ה], ספר הזכרון לבנימין דה-פריס, בעריכת ע"צ מלמד, אוני' תל אביב ירושלים תשכ"ט, עמ' 43-61.

קירכהיים, תרי"א = רפאל קירכהיים, כרמי שומרון, הוצאת איזאק קויפמאן, פראנקפורט תרי"א.

קיסטר, עיונים באדר"ן = מ' קיסטר, עיונים באבות דר' נתן : נוסח, עריכה ופרשנות, ירושלים תשנ"ח.

קליין, ת"ש = קליין שמואל, [לשאלת תחומי בית שאן בקשר עם הלכות שביעית, תרומות ומעשרות בזמן הזה], בתוך : קבץ לזכרו של הרב גדליה אונא, בעריכת הרב אליעזר שמשון רוזנטל, מוסד הרב קוק והקבוץ הדתי, קבוץ רוגדס ת"ש, עמ' 142-146.

קנוהל, תשל"ט = ישראל קנוהל, [קבלת קרבנות מן הנוכרים], תרביץ מח (תשל"ט), עמ' 341-345.

רבינוביץ, תשס"ו = רפאל נתן נטע רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד, הובא לבית הדפוס עם תיקונים, השלמות ומפתחות על ידי א. מ. הברמן, מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ו.

רגב, תשס"ה = איל רגב, הצדוקים והלכתם, על דת וחברה בימי בית שני, יד יצחק בן צבי, ירושלים תשס"ה.

שחל, תשס"ב = רבקה שחל, מהפך במערכת היחסים בין השומרונים והיהודים בימים שלאחר חורבנו של הבית השני, דיסרטציה, אוני' בר-אילן 2002.

שטיינפלד, 1982 = צבי אריה שטיינפלד, [אף בנות כותים נדות מעריסתן בו ביום גזרו], בתוך : עיונים
בספרות חז"ל במקרא ובתולדות ישראל, בעריכת עיונים בספרות חז"ל, במקרא ובתולדות
ישראל, מוקדש לפרופ' עזרא ציון מלמד, בעריכת י.ד. גילת, ח.י. לוי, צ.מ. רבינוביץ, הוצאת אוני
בר-אילן, רמת גן 1982, עמ' 170-184.

שפיגל, תשמ"ז = יעקב שמואל שפיגל, [ר' יהודה נג'אר], סיני ק (תשמ"ז), עמ' תתצז-תתקיא.

Crown, 1984 = Crown, A.D., *A Bibliography of the Samaritans*, Metuchen, N.J
1984.

Lehnardt, 2002 = Lehnardt Andreas, [The samaritans in the talmud yerushalmi],
The Talmud Yerushalmi and Graeco-Roman Culture III, Mohr Siebek,
Tubingen 2002.

Macdonald, 1964 = Macdonald John, *The Theology Of The Samaritans*, SCM,
London 1964.

Macdonald, 1969 = *The Samaritan chronicle no. II (or Sepher Ha-Yamim, From
Joshua to Nebuchadnezzar)*, W. de Gruyter, Berlin 1969.

Montgomery, 1907 = Montgomery, J.A, *The Samaritans*, The J.C. Winston Co,
Philadelphia 1907.

Safrai, 1987 = Safrai Shmuel: Editor, *The literature of the sages*, Fortres Press,
Philadelphia 1987.

Schiffman, 1985 = Schiffman, L.H, "*The samaritans in the tannaitic halakha*", J.Q.R
no.4 (April 1985), p. 232-350.

Schwarz, 1931 = A.Z. Schwarz, *Die herbraischen Handschriften in Osterreich*,
K.W. Hiersemann, Leipzig 1931.

Strack and Stemberger, 1991 = H.L. Strack and G. Stemberger, *Introduction to the
Talmud and Midrash*, translated by Markus Bockmuehl, T. & T. Clark,
Edinburgh 1991.

Thomson, 1919 = Thomson, *The Samaritans, Their Testimony to the religion of israel*, London 1919.

Abstract

This essay deals with Tractate Kutim, which is part of a collection called “The Minor Tractates” that were printed in the Babylonian Talmud in סדר ניקין (Re'em Publication, Vilna, 1886). Kutim deals with the laws regulating the relations between Jews and Samaritans. The tractate includes general sayings regarding the Kutim (The Samaritans), sacrifices in the Temple, property relations, prohibitions of sales, public relationships, money lending, charity, general prohibitions, loyalties, foods, drinks and more.

Prints and Manuscripts

This essay deals with existing research on Tractate Kutim through analysis of four manuscripts and the first printing of the tractate. I address the differences among these texts through textual comparisons and I analyze various other printings, their physical sources, and their distribution.

Literature Review

The essay surveys literature written about Tractate Kutim, including classical commentary and academic research. The various commentators are dealt with in a separate chapter including information about each commentator and his analytical methodologies. I also address unique understandings of the tractate and contributions of these commentators to the understanding of the laws in other tractates.

Manuscript

This essay is based on Oxford - Bodleian Library MS Opp. Add. Qu. 128, the oldest existing manuscript for this tractate. Each law is separated, and is analyzed in the

section dealing with textual differences among the manuscripts and the first printing of the tractate.

Parallels

The "Parallels" chapter follows explanations of textual differences. In it I show the various parallels of the rabbinic literature on every law, including linguistic parallels, and partial parallels. In a separate section, I analyze topical parallels.

Commentary and Comparisons between the tractate laws and Parallels.

The commentary section following each law brings a discussion that usually includes: a short discussion of the version, comparison with parallels, a short discussion of the commentators, summary and conclusions. The conclusion usually discusses the editors work with the sources, and the linguistic connection to the sources. Through this detail, a picture of how the laws developed, and the reasons for the editing, is formed.

The contribution of this essay is twofold. At its basis, it is an analysis of the full version of Kutim tractate. Secondly, it is an analysis of the editing process of the tractate, including the editor's agendas and history. The philological work on one hand and the analysis of sources on the other will serve to help the understanding of the purposes of the tractate and the history of the editing process.

BEN- GURION UNIVERSITY OF THE NEGEV
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF JEWISH THOUGHT

The Minor Tractate "kutim": Text, Jewish law and commentary.

THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE
REQUIREMENTS FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS

Uria Gan

UNDER THE SUPERVISION OF: Dr. Uri Ehrlich

Signature of student: _____ Date: _____

Signature of supervisor: _____ Date: _____

Signature of chairperson of the committee for graduate studies: _____
Date: _____

December 2008

BEN- GURION UNIVERSITY OF THE NEGEV
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF JEWISH THOUGHT

The Minor Tractate "kutim": Text, Jewish law and commentary.

THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE
REQUIREMENTS FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS

Uria Gan

UNDER THE SUPERVISION OF: Dr. Uri Ehrlich

December 2008